

Högby kyrkor

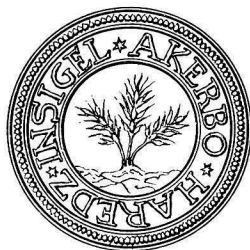

Högby kyrkor

ÅKERBO HÄRAD, ÖLAND BAND I:3

AV RAGNHILD BOSTRÖM

VOLYM 119 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1968

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

Beskrivningen av Högby kyrkor avslutades i augusti 1967. Excerpteringen är utförd av författaren. Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattningar har utförts av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Fotografer: M Hofrén, O Mattsson, A Edle, S Wahlgren, N Lagergren, S Hallgren samt författaren.

Uppmätningar: S Hesselgren, S Fränne, S Ljungstedt, J Söderberg samt författaren.

Grafisk formgivning: Vidar Forsberg

Omslagsbilden återger stenhuggaren Martin Vathis bild på gravstenen fig 107.

Foto S Hallgren 1964

På omstående sida: Åkerbo härads sigill från slutet av 1500-talet efter ritning (1949) i RA.

Innehåll

HÖGBY KYRKOR	177
<i>Kyrkogård och klockstapel</i>	180
<i>Gamla kyrkan</i>	188
<i>Glasmålningar</i>	216
<i>Kalkmålningar</i>	216
<i>Gamla kyrkans inredning och inventarier</i>	218
<i>Nya kyrkan</i>	236
<i>Nya kyrkans inredning och inventarier</i>	239
NOTER	267
KÄLLOR OCH LITTERATUR	271
FÖRKORTNINGAR	273
SUMMARY	274

Högby kyrkor

SVERIGES KYRKOR

ÖLAND

RAGNHILD BOSTRÖM

Högby kyrkor

Av RAGNHILD BOSTRÖM

HÖGBY KYRKOR

Öland, Kalmar län, Ölands norra mot, Åkerbo härad, Växjö stift,
Ölands norra kontrakt, Ölands Åkerbo kommun

Högby omtalas första gången 1283: »de høghaby» (SD 888). Socknen »höghaby» nämns 1346 (SD 4118) jämte ett S:t Ottos kapell (Styffe s 271). Kyrkan uppräknas bland dem som erhöll Erik den heliges relikier. Högby socken dominerades av klostergods. Roma och Solberga kloster ägde 26 gårdar. Enligt 1635 års jordebok innehade Roma kloster 23 hemman och en utjord, Askeby 5, Alvastra 6, Skenninge 1 hemman. Kronogods har också funnits i socknen.¹

Alltsedan reformationen var Högby förenat med Källa pastorat till år 1600, då Källa avskiljdes.

Kyrkan är belägen på ett gravfält från äldre järnålder (fornminne nr 102–106), som sträcker sig väster om kyrkan på ömse sidor om landsvägen. Ett 20-tal bautastenar är resta i tallningen intill uppfartsvägen mot kyrkogårdens västra grind.² En silverskatt från 900-talet har påträffats vid kyrkan.

Vid byn Alvedsjö hittades 1844 ett halsband av silverpärlor samt en rund hängprydnad med ett djur i niello, 1000-talet, nu i SHM (inv nr 1132). I fyndet ingick även närmare tusen mynt från de sverkerska och erikska konungaätternas tid (ca 1130–1250).

Arkivalierna för Högby innehåller en del uppgifter av mer etnologiskt intresse. Det framgår exempelvis av st prot 1752 och 1761, att de som åtnjöt fattigmedel hade till uppgift att hålla kyrkan ren under kyrkovaktmästarens tillsyn.

Vid sockenstämman 6/5 1784 uppmanades församlingen att sjunga »med sakta röst», när prästen sjunger från altaret »och icke högsta röst, såsom hitills skedt». Annars kommer prästen att läsa i stället. När klockaren svarar, får församlingen däremot stämma in »med högsta röst».

Kyrkan användes som uppställningsplats i början av 1700-talet, se not 69. — Häradsskräddaren Sandberg erbjöd sig enligt st prot 22/5 1806 »att företaga Snushandel». Vid samma sockenstämma påmintе också prosten församlingen om vad som kunde göras för att förhindra tiggeri inom socknen.

Bland kyrkans inkomster för år 1654 märkes »Jörgen i Hageby för En oxе som H^f Elias i Gaxhaga förähradhe til kyrkian och löste». — Samma år beslöt man bl a att avskaffa julhalmen (vis prot). Så sent som 1784 upprepades beslutet (vis prot).

Fig 101. Högby nuvarande kyrka med medeltida torn från väster. Foto Sören Hallgren 1967.

Högby present church with medieval tower from W.

Fig 102. Den nuvarande kyrkan och kyrkstallarna från norr. Foto R Boström 1960.

Present Church and Church stables from N.

Traditioner om äldre kyrkor

Enligt Ransakningar 1667 »skal wthi gamla uhrminnes tijder hafwa warit et Capell, förr ähn högebij kivrkia begijnte byggiass» vid fornborgen nära Vedborm (kallad »höga eedar» eller Borga-Ed. F.1.9:4, s 240 ff). Enligt samma källa berättas, »at Kivrkian war först ärnat till at bijgiass öster om dödewij bij, wid en stor högh eller röör, som kallass wätslahögh, dijt dhe kiörte wirke till hielp ifrån förbem^{te}. Men när dhe begijnte bijggia gick thet inthet an, tij alt thet som bijgdes om dagen reefsz ned om nätterna, alt fördenskul flottet samma wirke till den orthen kivrkian nu står, där och byggningen lijckades bettere.»

Prästgårdar

I åkern norr om Högbý kyrka undersöktes 1931 lämningar efter ett hus, möjligen rester av den medeltida prästgården.³ Bland lösfynden märks keramikfragment från 1300-talet samt färgade glasskivor från ett fönster (?).

Den nuvarande prästgårdens huvudbyggnad, tvåvånig, av putsad kalksten, uppfördes 1789 nordöst om kyrkan på samma plats som en äldre, utdömd 1788. Vid den följande biskopsvisitationen »ville

Herr Doctor och Biskopen ej heller underlåta, att lämna församlingen det billiga loford och beröm, at de med distinction uppfört sit nya Kyrkoherde-Hus, äfvensom de de öfrige Prästgårds-byggnaderne berömligen underhållit» (vis prot 1791).

Minnessten (brudsten)

Mot södra prästgårdsflygelns norra vägg står fastkramlad en minnessten av grå kalksten i två delar, tillsammans bildande en rektangel, 201 × 132 × 12 cm. Latinsk inskrift i versaler:

HOMO PROPONIT / SED / DEUS DISPONIT / JOHAN SAHLSTEEN / ET / ANNA CHRISTINA / WIEBOM / 1740.⁴

Stenen har troligen ursprungligen stått vid Horns kungsladugård, som Sahlsteen arrenderade. Årtalet 1740 betecknar det år han gifte sig första gången, varför man kan antaga, att stenen uppsattes för att hugfästa minnet av bröllopet. William Anderson kallar också stenen »brudsten», men anger ej källan.⁵ I våra dagar har inga uppgifter om stenen gått att uppbringa. — Johan Sahlsteens och hans båda hustrurs gravsten beskrivs nedan (se Nya kyrkan, gravsten nr 1).

Kyrkstallar. Väg bom. Fattigbössor

Norr om kyrkogården, på andra sidan om vägen till prästgården, ligger rödmålade kyrkstallar under tjärrade spåntak (fig 102, 103, 105:C), renoverade 1958. Dessa och de vid Köpings kyrka belägna är de enda bevarade på Öland.

År 1679 hade man bl a utgifter »för merlor till kyrkiobömen», troligen en landsvägsbom, som skulle stänga av trafiken under gudstjänsttid (jfr ovan, Böda, s 101). Mot detta antagande står en upp-

gift 1791 (vis prot): »... frågades ... om någon Bomm öfver Landsvägen vid Kyrkan är inrättad?... gafs tilkänna, at Kyrkans läge på fria fältet förbjuder denna inrättning».

En järnbeslagen fattigbössa »wid Lundbergs gård» vid Gaxa⁶ kallas ny 1725 (räk). 1829 stod en fattigböss, »kyrkan tillhörig», vid Blälinge gästgivarvärd (Domkap). Ingendera är bevarad. — Beträffande fattigbössor inne i kyrkan, se nedan, Gamla kyrkan.

Fig 103. Kyrkstallar norr om kyrkan. Jfr fig 105:C. Foto S Hallgren 1964.
Church stables N of the church. Cf. fig. 105: C.

Kyrkogård och klockstapel

Kyrkogård, ingångar

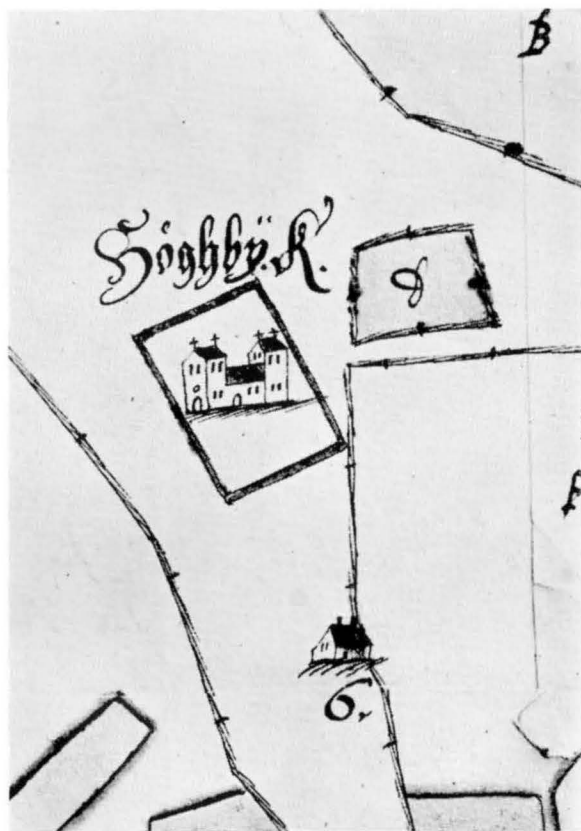
Kyrkogården (fig 105) är inhägnad av en kallmurad kalkstensmur, som numera har sin största utsträckning mot söder. Den har utvidgats flera gånger, bl a 1871 i samband med Nya kyrkans tillkomst, då muren till den äldre delen av kyrkogården omlades, samt 1926. Den gamla mursträckningen i söder markeras av en trädrad (jfr fig 104). Pyramidalmar kantar gångarna i väster, norr och söder.

Smidda järngrindar (1965) mellan granitstolpar för in på kyrkogården i väster (fig 101) och norr. I söder vitmålade trägrindar från 1926.

Den äldre kyrkogårdsmuren (fig 115–117), som

Fig 104. Den gamla kyrkan och kyrkogården. Detalj av karta från 1683. LSt. Bilden av kyrkan är endast ett karttecken, medan kyrkogårdens utsträckning återgav verkligheten.

Old church and churchyard. Detail of a map drawn in 1683. The picture of the church is only a map symbol, while the extent of the churchyard was correct.

revs 1871, var högre än den nuvarande och hade ingångar i väster, norr och öster. Vid vis 1654 förbjöds att släppa in boskap på kyrkogården. Portarna var troligen enkla träluckor. 1696 betalades »Arbets lön för Västra kyrkoporten 6:—» samt »2 st. portjärn der till 0:24». 1706 gjorde sockensmeden Erich Hoffman haspar till västra och norra kyrkogårdsportarna (räk). Den östra tillkom 1707 (räk), arbetet utfördes av snickaren Anders i Skriketorp och sockensmeden Hoffman.

De norra och västra träportarna ersattes på 1720- och 1730-talen av murade stigluckor med träportar och avtrappade rösten. Den norra (fig 115, 117), gjordes 1729 (räk). Detta och följande år upptas utgifter för norra portens murande och vitmenande, dess träportar med skrank däröver mm. — Den västra stigluckan (fig 115, 116) uppmurades 1736 (räk), till att börja med bibehölls träportarna, men dessa byttes ut mot nya 1744 av snickaren Elias på Horn.

Den östra porten var av trä ända till 1801–1802.

Omfattande reparationer av stigluckorna företogs 1760–1761 (räk) samt 1801 (räk). Vid sistnämnda tillfälle utfördes arbetet av murmästaren Grönlund, Jon Påfvelson vid Horn och smeden Elg. Stigluckorna stod kvar till 1871.

Ett par av dem pryddes med skulpterade ornament av grå kalksten, förmodligen konsoler från Borgholms slott, ornerade med beslags- och broskornamentik. 1600-talets början eller förra hälft,⁷ höjd 42 cm.

Katafalk, bisättningskapell, bod

Ovan nämnda ornamentstenar användas nu, upp- och nedvända, som stöd under en katafalk med skiva av röd, slipad kalksten, stående utanför västra kyrkogårdsingången intill ett bisättningskapell av grå, tuktad kalksten under skiffertak från 1961 (jfr planen fig 105:B).

En bod omtalas som ny 1663 (inv): »Låås — 1 st för nya bodhen», men var den låg, är ej bekant.

Försvunnen runsten

Utanför medeltidskyrkans vapenhus har legat en av Linné, Hilffeling, Wallman och Ahlqvist observerad,

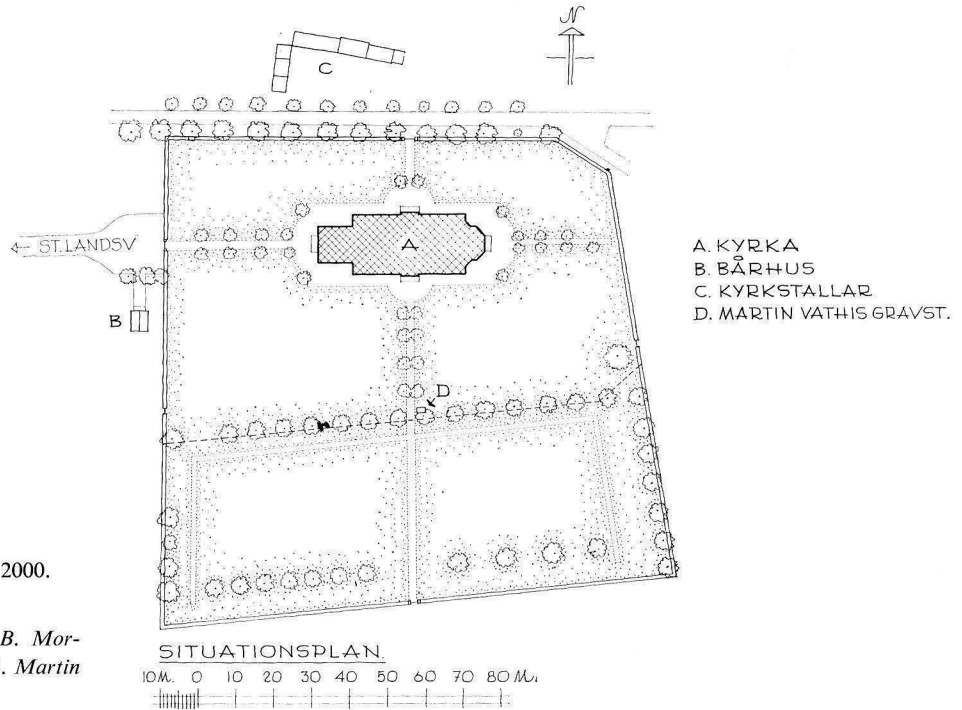

Fig 105. Situationsplan, 1:2000.
Uppm J Söderberg 1964.

General plan. A. Church. B. Mortuary. C. Church stables. D. Martin Vathi's grave monument.

nu försvunnen runsten (fig 106) med spegelvänd runskrift och draxlingor. Inskriften har börjat i slingan nedtill t h med ett namn, som tydligen redan på 1700-talet var helt utnött. Därefter följer: »... och Björn ...» Stenen är alltså rest av två personer och inskriften har av allt att döma varit en vanlig minnesskrift.⁸ Wallman har bl a gjort här återgivna teckning, i vilken även måtten meddelas: höjd ca 5 fot (= 149 cm), bredden 2 fot (= 60 cm). Wallmans teckning är ej citerad i SvR, ÖI 55.

Hilfeling beskrev stenen sålunda: »Pastor Vellin följde mig at upsöka Runestenen på kyrkogården, som väl fants liggande öfver en graf men så alldeles förnött av tramp at ej öfver et par Runor med visshet kunde ses. Dessutom var nästan ena hälften aldeles borta — man kunde märka ormslängans gång således som här ses — och at de Runor som attraperades stodo bakvände, som tycktes vara af de äldste på Öland, efter sin teknings forme» (skiss). — Ahlqvist (S III, s 10) skrev om stenen: »En Runsten finnes på kyrkogården i Högby, men är så utnött att man ej kan läsa honom, denna Runsten är den enda på Öland med stuprunor». — Vid Wallmans besök 1833 var den nästan utsliten (fig 106). Därefter nämnes ej stenen vidare i källorna.

Fig 106. Nu försvunnen runsten med spegelvänd, mycket nött inskrift. Teckning av J Wallman 1833. NordM. Foto N Lagergren 1965.

Runestone, with reversed, very worn inscription. Now disappeared. Drawing 1833.

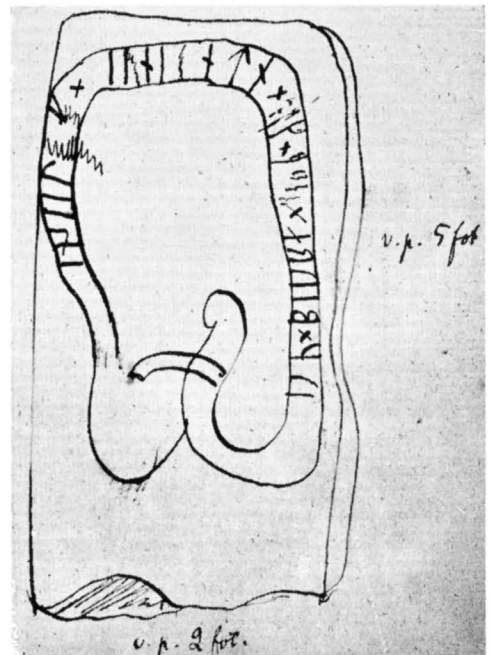

Fig 107. Gravsten över stenhuggaren Martin Vathi, † 1616, och hans hustru. Röd kalksten. Foto S Hallgren 1964.

Grave monument in memory of Martin Vathi, monumental mason, † 1616, and his wife. Red limestone. Cf. fig. 105: D.

Gravar på kyrkogården

Följande äldre gravar finns på kyrkogården:

1. På södra delen av kyrkogården, nära den äldsta delens södra gräns (»vid södra kyrkogårdsmuren» enligt Sidén 1873) ligger en gravtumba av röd kalksten, som är av särskilt stort konsthistoriskt intresse, över stenhuggaren Martin Vathi,⁹ † 1616, och hans hustru (fig 107–111). Täckhällen är profilerad i kanten: platt + karnis. De båda stående figurerna är

huggna med stor omsorg. Här, skägg och dräktdetaljer är ännu fullt synliga, trots att stenen farit illa av väder och vind. Ahlqvist¹⁰ uppger, att de är klädda »i gamla Ölandsdräkten», vilket emellertid är felaktigt: kläderna följer tidens mode.

I hörnen evangelistsymbolerna i relief inom ned-sänkta rundlar (fig 110). Kantskriften, som består av väl formade versaler, ehuru delvis mycket vittrad, lyder:

Fig 108. Martin Vathi. Detalj av fig 107.

Martin Vathi. Detail of fig. 107.

HÄR · VNDER · LIGGER · BGRAFVEN [sic] · /SALIG ·
MESTER · MARTEN · VATHI · STEN · HVGARE · HVI[LKEN
· AFSOMNADE] / I HERRANOM · CRISTO · THEN · 4 MARS
· / AAR 1616 · GWDH · SIELIN · NADELIGEN · WPVECHE ·
PÅ · SALIGHETHENNES · DAGH ·

Nedtill en rektangulär kartusch med rullverk,
utan inskrift.

Sockeln är klädd med lågerhuggna, rusticerande
kalkstensplattor. — Tumban är av hög kvalitet, tro-

ligen ett egenhändigt arbete av Vathi. Det förefaller
nämligen som om inskriften skulle vara komplette-
rad av annan hand: »4 MARS» och de två sista siff-
rorna i årtalet (som står alltför tätt i jämförelse med
de två första), men på grund av stenens nuvarande
tillstånd är detta omöjligt att avgöra. Mått: 258 ×
178 × 42 cm. Täckhällens tjocklek 16 cm. Håkans-
son nr 241 samt s 96.

Stenen är spräckt, nedre högre hörnet avslaget

Fig. 109. Martin Vathis hustru. Detalj av fig 107.

Martin Vathi's wife. Detail of fig. 107.

och på 1940-talet ersatt med ett nyhugget. Konserverad 1966 av RAÄ.

Gravstenen med tillhörande gravplats inköptes år 1742 av länsman Eric Bramstedt på Vedborm för 30:— (räk).

2. På kyrkogårdens sydöstra del ligger den s k prästgraven (fig 112), en stor, upphöjd rektangulär gravplats med stensatt kant och med södra kortsidan uppskjutande som en gavel. Graven är möjligen äldre än de sista innehavarna, prosten Israel Wellin¹¹ och hans familj. — Den resta stenen vid huvud-

änden är av grå kalksten, dess överdel är avslagen men lagad med cement. Inskriften lyder:

TV / LEDER MIG / EFTER TITT RÅD / OCH / VPTAGER
MIG / OM ÄNDALYGTONE / MED ÄRO · PS: 73 · V: 24:
/ ISRAEL SVEN / WELLIN / CATHAR. HEL. / STAGNELIVS
/ 1788.

Den resta stenen omges av fem verkstycken, delar av kolonntrummor av röd kalksten (fig 129), vilka ingått i den »trinna pelare» i kyrkan, som nedbröts 1799 under Wellins ämbets-tid (se nedan, Gamla kyrkan). — Håkansson nr 259 samt pl VI:20.

3. Tumba av röd kalksten, på kyrkogården öster om kyrkan. Stenen är numera övervuxen med lavar och svår att dechiffrera, men beskrivs av Håkansson enligt följande:

I hörnen evangelistsymbolerna, i mitten bladkrans med inskriften:

DE RÄTTFÄRDIGE / SKOLA LEFVA / EVINNERLIGA · / VISH. B. 5. 16.

Upptill och nedtill rektangulära kartuscher med broskverk. I den övre:

MINNE / AF / ÖFVER DIRECTEUREN / CARL SAHLSTEEN¹² / FÖDD D. 29 APRIL 1741 / DÖD D. 7 MAII 1813.

Den nedre kartuschen är skadad. Nu skymtar endast:

... OCH ... E.

Mått: 253 × 183 cm. — Håkansson nr 260.

4. Rest, steleformad gravvård av röd kalksten, sydöst om kyrkan, över hovpredikanten, fältprosten och kyrkoherden i Högby, Henric Johan Gummerus,¹³ † 1836, och hans hustru Maria Helena Hult,

† 1841. Inskriften med förgyllda versaler. Höjd 140 cm.

År 1800 beslöts, att var och en skulle taga hem de honom tillhöriga obrukade gravstenarna (st prot). De övriga försålades på auktion under de följande åren, sedan man annonserat efter eventuella ägare i Inrikes tidningar. År 1801 redovisades en inkomst av 52:13,9 från gravstensauktionen.

Håkansson upptar endast fyra gravstenar ute i socknen, men antalet torde vara betydligt större. Det kan emellertid ej närmare anges, emedan ingen inventering företagits. Jfr Håkansson nr 248 (från Böda), nr 249, 258 (från Persnäs) samt nr 266.

Klockstapel

På sydvästra delen av kyrkogården stod 1634 en klockstapel i klockbockskonstruktion (fig 113:a). Den reparerades ofta under 1600-talet, bl a 1646 och följande år (räk).

Fig 110. Evangelisten Johannes' symbol, örnen. Detalj av fig 107.

Eagle, symbol of St. John. Detail of fig. 107.

Enligt PB vis hängde en klocka 1591 »j stappalen» men om dess ålder är ingenting känt, den kan vara identisk med den av Rhezelius avbildade. — När klockorna fördes över från västtornet till en klockstapel vet vi ej, men en sådan fanns i varje fall i slutet av 1500-talet. Anledningen till flyttningen var förmodligen, att man anskaffat större och tyngre klockor.

I samband med klockans omgjutning 1699 byggdes klockstapeln om eller gjordes helt ny (1699–1700, räk) och tjärades 1702. Arbetet utfördes av Danjell Andersson i Gröndal (Köpings sn) och Pehr

Flygare. Troligen är det samma stapel som är synlig i fig 37.

1739 beslöt man att bygga en ny stapel för två klockor och 1745 fick en klockgjutare handpenning på en ny klocka (se nedan). Klockköpet gick emellertid om intet och man behöll den gamla stapeln. Under en följd av år i slutet av 1750-talet (st prot) planerade och beslöt man att stapeln skulle repareras, och 1759 hade det utförts. Underhållsarbeten företogs också i början av 1760-talet, men trots detta var den 1769 »förliten och äfwen bristfällig och förfallen», varför man beslöt att uppföra en ny

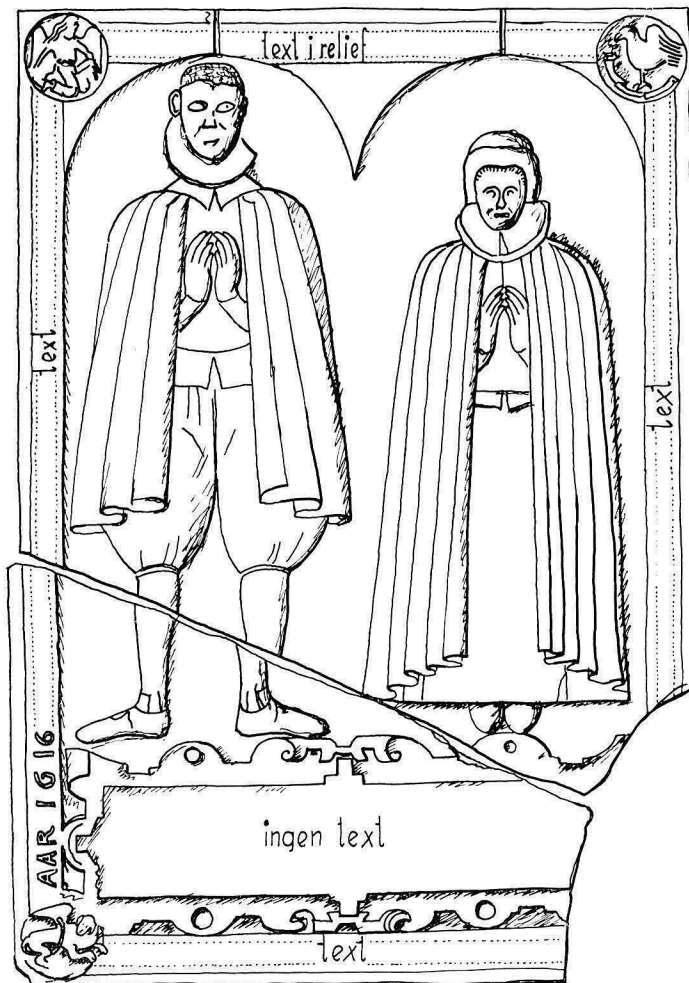

Fig 111. Martin Vathi's gravsten. Skala 1 : 20. Uppm S Hesselgren och S Fränne 1931.

Scale drawing of Martin Vathi's monument.

för två klockor »så fort Församlingen kundhe medhinna» (st prot 28/3 1769). Då även västtornets takryttare behövde repareras (se nedan), beslöt man att söka finna en gemensam lösning för stapelns och takryttarens reparationer: en byggmästare skulle undersöka möjligheten av att hänga klockorna i västtornet (st prot 21/4 1769). Något beslut fattades emellertid ej och 1779 fick man virke till en ny klockstapel. Någon sådan byggdes ej heller nu, utan 1787 byggdes västtornet om för klockorna (se nedan), och klockstapelns såldes slutligen på auktion 1788 (räk),

sedan klockorna hade hängts upp i kyrktornet. Nedtagningen av stapeln gjordes av Andreas Nilsson i Sandby.

Timvisare

Bland utgifter för år 1731 upptas bl a följande: »låtit göra en ny Tijmestens bänk eller mur ... 1:28.—», dvs en murad stenpelare för en solvisare. Var på kyrkogården den var placerad, är ej bekant. 1762 köptes en timstensstubbe (räk), 1733 en timsten.

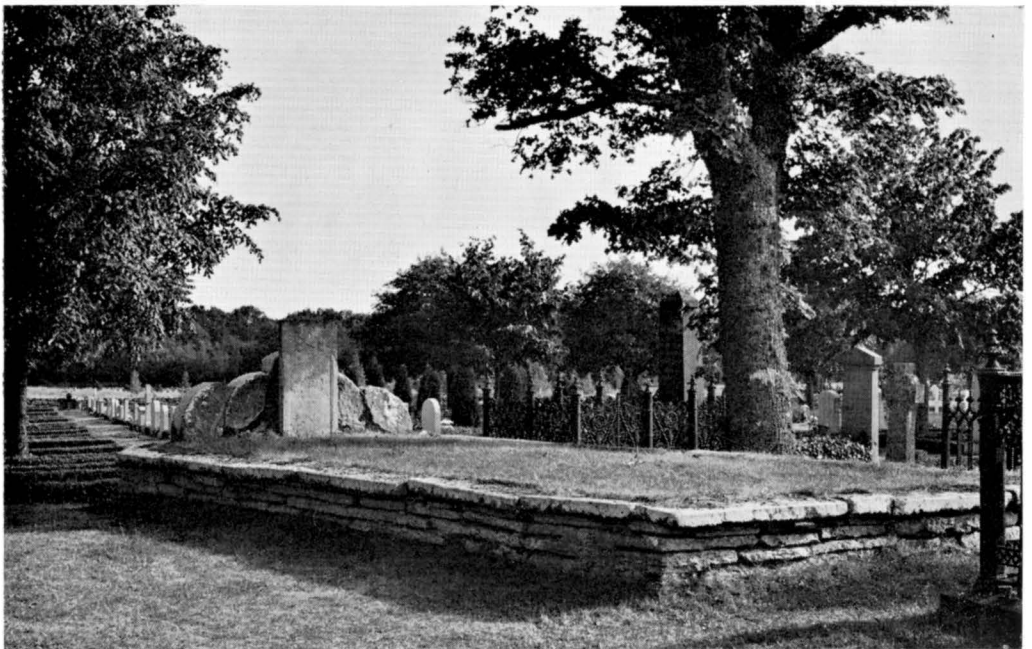

Fig 112. Den s k prästgraven, över prosten I S Wellin, †1810, och hans familj. Gavelpartiet utgörs bl a av kolonnstycken från den medeltida kyrkan (jfr fig 129). Foto R Boström 1964.

The so-called priest-grave of Dean I S Wellin, †1810, and his family. The gable consists partly of pieces of columns from the medieval church. (Cf. fig. 129).

Gamla kyrkan

Plan

Om den medeltida kyrka, varav efter 1870 endast tornet återstår, lämnar ett stort antal äldre teckningar (fig 113–117, 120, 135), en karta från omkring 1770 (fig 37) samt äldre beskrivningar tämligen goda upplysningar. Den bestod av ett lågt, romanskt långhus, »mellankyrkan», och ett senromanskt kor, kallat »fram-» eller »nykyrkan», som var högre och bredare än långhuset. Härtill anslöt sig i väster ett torn och invid korets norra sida en sakristia, omnämnd första gången 1652, men sannolikt medeltida. Utmed hela södra sidan av långhuset låg en till det yttre sidoskeppsliknande byggnadsdel, bestående av ett senare tillbyggt vapenhus, samt ett öster därom beläget kapell, kallat gravhus eller gravkor, rivet 1797. Genom långhusets placering mellan ett högt västtorn och en hög korbyggnad hade kyrkan en tydlig klövsadelsform, ehuru östtorn icke fanns. I äldre arkivalier kallas också koret stundom för östtorn.

Material

Bevarade delar visar, att kyrkan var uppförd av kalksten i skalmursteknik på vanligt sätt. Fasadbehandlingen 1634 och tidigare vet vi inte mycket om. Det

förhållandet, att Rhezelius markerat stötfogen mellan vapenhuset och kapellet (fig 113) kan innebära, att vissa byggnadsdelar var oputsade. 1670 vitmönjades och rappades kyrkan. Det framgår ej klart, om det gäller kyrkans yttre eller inre murar, men troligen det förra alternativet. 1731 och senare var murarna vitkalkade. Inga yttre murytor är nu synliga i ursprungligt skick. Av den enda bevarade medeltidsdelen, tornet, är i dag endast en mycket liten yta av yttermuren synlig från nuvarande långhusets vind, den är slätputsad med grå puts från nyare tid, troligen från ombyggnaden 1825–1826. — Golvet var före ombyggnaden i slutet av 1700-talet ett mycket ojämnt stengolv, men belades då i mittgång och bänkkvarter med trä.

Mått

Löfgren (fig 116) anger kyrkans längd till $47\frac{1}{2}$ aln (=28,8 m), bredden i koret 16 alnar, 16 tum (= knappt 10 m). Med 'kyrkan' avser han endast långhus och kor, ej tornet. Måtten gäller interiören. Wellins måttangivelser (se nedan samt fig 120) avviker något från Löfgrens. Rekonstruktionen i fig 121 är en kompromiss mellan deras måttuppgifter.

Enligt Brusenius' beskrivning 1767¹⁴ var kyrkan

Fig 113. a. Kyrkan och klockstapeln från söder 1634. Teckning av J H Rhezelius, KB. — b. Detaljförstoring av tornets östra sida med en korsformad glugg, vilken möjligen suttit i det äldsta korets absid.

a. Church and bell-tower from S, 1634. — b. Enlarged detail of E side of tower with a cruciform opening, possibly from the apse of the first chancel.

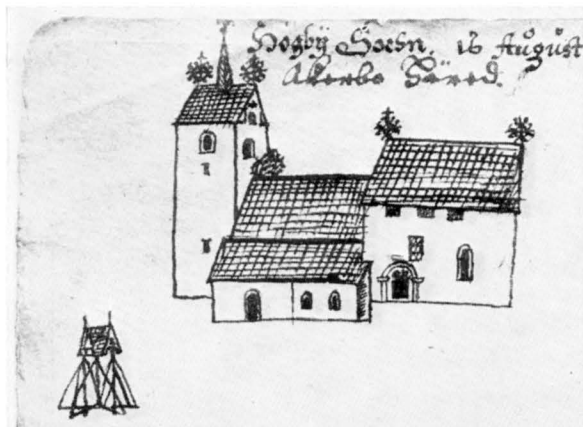
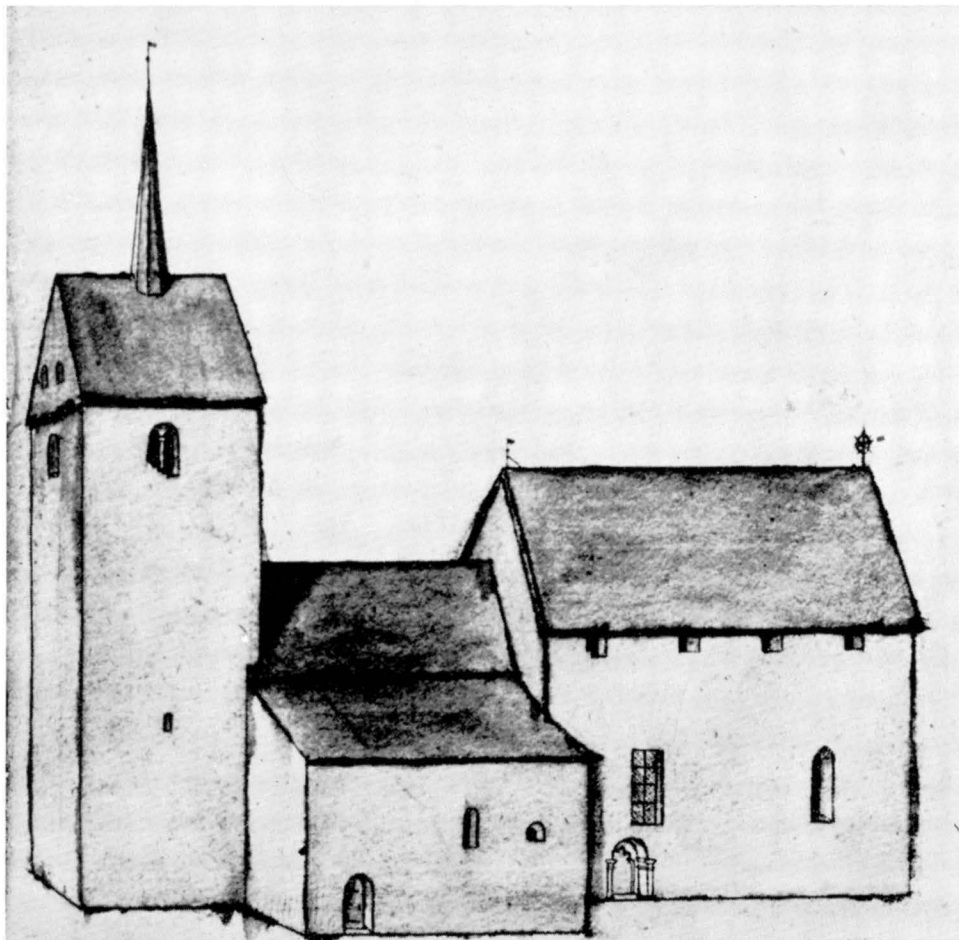

Fig 114. Kyrkan från sydväst 1673. Skala 1:288. Teckning av P Törnnewall, UUB.

Church from SW, 1673.

»ibland de störste och prydeligaste på hela Landet, och är sannolikt at här warit et Canike Säte i Påf-wiske tiden».

Långhusets exteriör

Långhusets södra fönster- och portalformer döljs på teckningarna av de sydliga tillbyggena. Sydportalen låg nära sydvästra hörnet och var endast 2 alnar bred (=120 cm, fig 116). Gångöppningen satt ett språng innanför yttre murlivet. Inre smygen hade nästan rätvinkliga sidor.

Det har även funnits en nordportal, nämnd 1692, då den lagades (räk), och 1769 i samband med en bänkdelening. 1774 »föreslogs om icke ... then dör, som är på Norra sidan i kyrkan, hwilken sellan öppnas och nyttjas, kunde igenmuras ...» (vis prot). Visserligen saknas uppgifter i räk om att detta arbete

utfördes, men 1787 var hela norra sidan av långhuset uppfylld av bänkar (fig 120).

Fönstren på södra sidan nämns i samband med kapellets rivning (se nedan, S:t Ottos kapell). De kallas »de gamla fönstergluggarna», vilket innebär dels att de var minst två till antalet, dels att de var mycket små. Befintligheten av en nordportal antyder, att även nordsidan ursprungligen kan ha haft fönster, liksom ännu är förhållandet exempelvis i Resmo kyrka.¹⁵

De fönster, som syns på äldre avbildningar av nordsidan (fig 116, 117), har tillkommit genom sekundära uppbrytningar av nordmuren under 1600- och 1700-talen. Det framgår ej av arkivalierna, om de är utvidgningar av medeltida fönster eller ej.

Taket var spåntäckt 1634 (fig 113), samma material som troligen under medeltiden. Rhezelius redo-

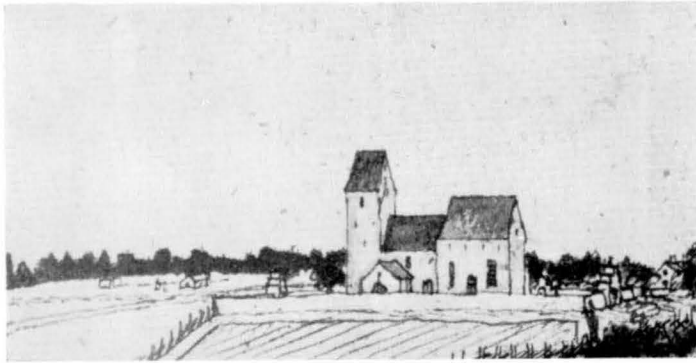

Fig 115. Kyrkan och kyrkogården från sydöst 1817. Teckning av N I Löfgren, ATA.

Church and churchyard from SE, 1817.

visar i allmänhet taktäckningsmaterialet (s 12). Även senare synes långhuset ha varit täckt med tjärad spån.

På långhusets västra nock ses i fig 113 en rikt förgrenad prydnad, troligen av smidesjärn. Sådana flöjlar ses hos Rhezelius på alla kyrkans taknockar, men den västra på långhuset är egendomlig emedan den är placerad så tätt intill tornmuren. Detta skulle kunna vara en fingervisning om att tornet är yngre än långhuset. I själva verket förhöll det sig också så (se nedan, Västtorn).

Långhusets interiör

Enligt Wellins plan av 1787 (fig 120) var »västra delen» eller långhuset 23 alnar långt (= 13,66 m), 13 alnar brett (= 7,72 m) samt 10 alnar högt (= 5,94 m) samt hade tre »pelare», av vilka den östligaste hade rund genomskäring, var en kolonn. Den kallas också för »den trinna pelaren midt uti Kyrkan» (st prot 1799) och beskrivs närmare nedan (se Fästningskoret).

Långhuset var alltså disponerat såsom en tvåskeppig hallkyrka med sex kryssvalv, burna av två kraftiga fyrkantpelare, samt hade en tung rundpelare i triumfbågen (fig 121).

I den västligaste pelaren var ett vigvattensbäcken inbyggt (fig 144, se nedan).

Valvet beskrevs vid en besiktning 1791 (närmare citerad nedan): »... Äfwan på hwalfwet är mycken fyllning uppförd, så att hwalfstenarna icke synas, hwaraf följer, att ingen underrättelse derifrån kan inhämtas, om beskaffenheten ...» Valvens översida var alltså utjämnad med ballastmurning så att ett tämligen jämnt golv bildades ovanvalvs, på samma sätt som ännu kan ses i västtornet (se nedan). Detta

måste innebära att det funnits en profanvåning över kyrkorummet. Tillträdet skedde från västtornets 2:a våning (nu dess 1:a), i vars östra mur är en nu igenmurad, rundbågig ingång (fig 125, 126:a).

Långhusets välvning var ej ursprunglig. Ett bevis härför är den nu nämnda passagen mellan västtornets 2:a våning (nu dess 1:a) och långhuset, som är sekundärt upptagen och säkerligen samtida med långhusets välvning. Från början hade långhuset på vanligt sätt platt trätak eller öppen takstol, vinden var åtkomlig genom en stege. I och med att långhuset välvdes, blev det nödvändigt att bryta igenom tornets östra mur för att man den vägen skulle kunna nå långhusvinden/profanvåningen. Tornets murtrappa fick alltså dubbla uppgifter: dels som uppgång till tornets övre våningar, dels som långhusets vindstrappa. — Ännu ett förhållande som kan tolkas som bevis för att valven var sekundära är de många sprickor som påtalades 1791 (se nedan, Ombyggnader under I S Wellins tid 1784–1810).

Absidkor

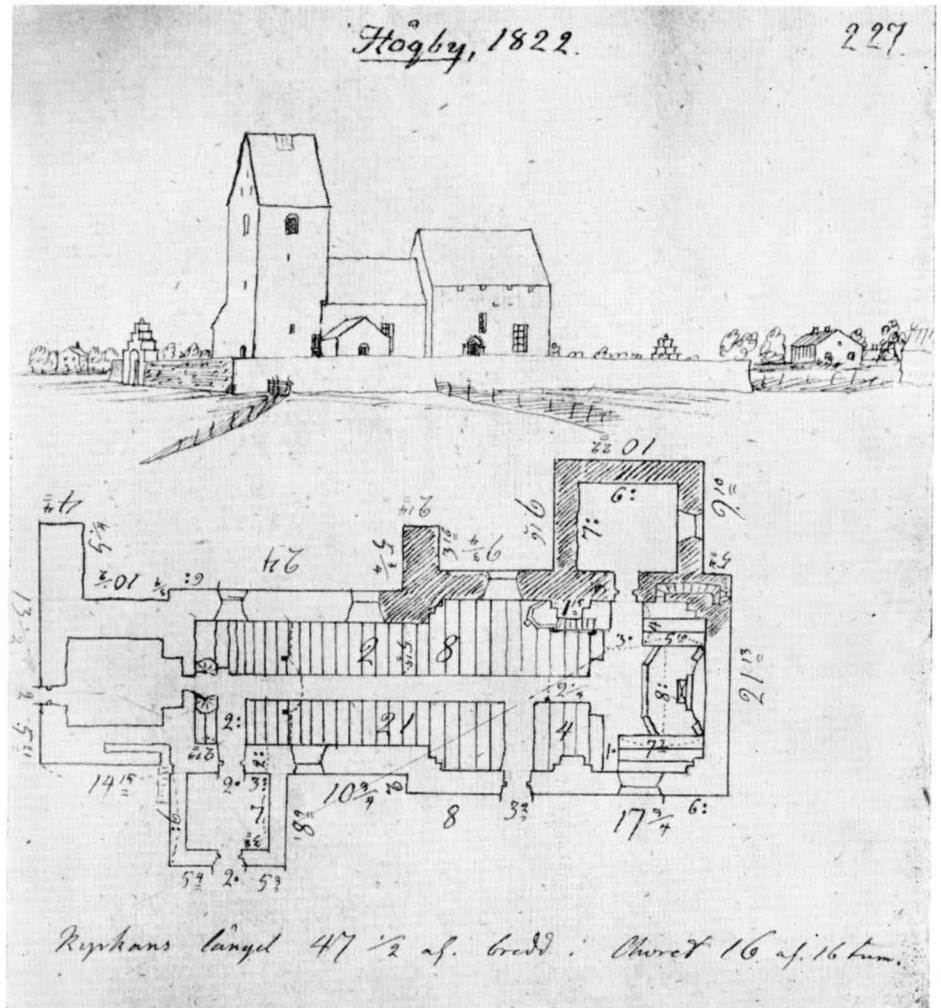
Till långhuset hörde ursprungligen ett smalare kor än det på de äldsta teckningarna synliga. Med all sannolikhet var det i öster försett med absid, så som de flesta öländska kyrkor (fig 182:A). Ingenting kan tyvärr sägas därom med bestämdhet, emedan ej några grundundersökningar företogs vid restaureringen 1938–1939. Enligt Rhezelius' teckning (fig 113:b) hade tornets östra gavelröste en liten korsformad glugg, vilken från början kan tänkas ha suttit i absiden (jfr nedan, Källa ödekyrka).

Kyrkans äldsta byggnadshistoria

Den äldsta kyrkan kan nu rekonstrueras (fig 182:A), den bestod av ett litet långhus med smalare kor, tro-

Fig 116. Kyrkan och kyrkogården från sydväst samt plan av kyrkan 1822. Teckning av N I Löfgren, ATA.

Church and churchyard from SW and plan of church, 1822.

ligen med absid. Enkla, rundbågiga portaler med nästan rätvinklig inre smyg i långhusets västra del förde in i kyrkorummet. Troligen saknade koret egen portal. Små rundbågiga fönster i söder, kanske även i norr, upplyste kyrkan; i absidens östra del satt, som sagt, troligen en liten korsformig glugg. Valv saknades i såväl långhus som kor; absiden hade hjälmvalv.

Nu återstår av denna kyrka, såvitt man vet, endast delar av västra gaveln, varav ett stycke är synligt inifrån torntrappan (fig 123).

Den relativa kronologien för kyrkans tillkomst torde vara alldeles klar, men dateringen går ej att närmare bestämma. Med tanke på de många byggnadsskeden, som ägde rum före 1200-talets mitt och

för vilka nu skall redogöras närmare, är en datering av den äldsta kyrkan till 1100-talets mitt tänkbar.

Västtorn

Den enda del av kyrkan, som bevarats från medeltiden (om man bortser från resterna av långhusets västra mur, se ovan), är västtornet. Det är ett av Ölands ståtligaste försvarstorn. Endast få ljusöppningar bryter igenom tornets mäktiga ytor. Tornhuvu och klockvåningen är omgjorda 1825–1826 och tillhör alltså ett senare byggnadsskede.

Tornet är ej byggt samtidigt med långhuset. Murmästaren Wermelin, som 1791 besiktigade kyrkan (se nedan, Ombyggnaden under I S Wellins tid 1784–1810) säger nämligen uttryckligen om tornet, att

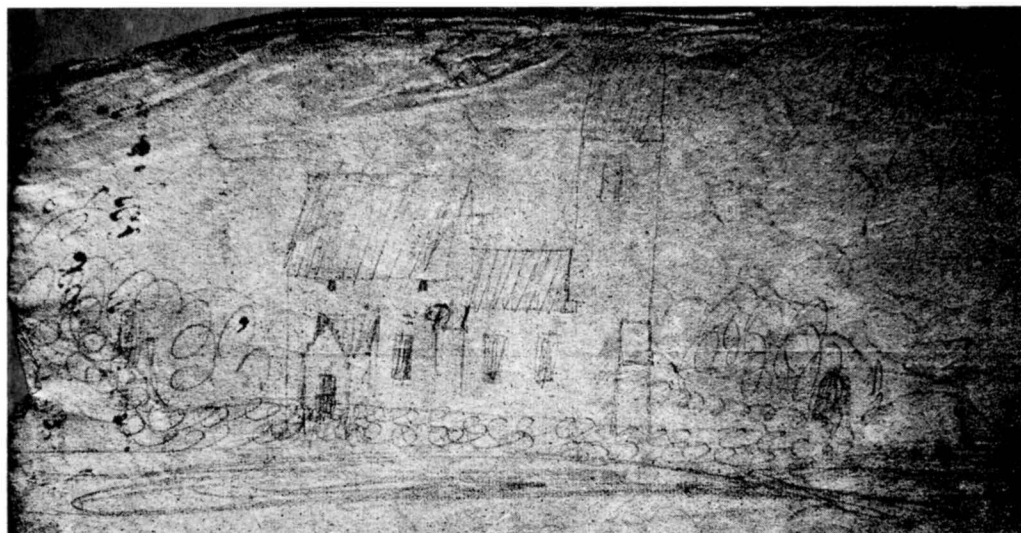

Fig 117. Kyrkan från nordväst omkring 1820. Blyertsteckning av J Wallman omkring 1820. NordM.
Foto N Lagergren 1964.

Church from NW, ca 1820.

»det har egen säker fot utan att på något sätt hvila på Kyrkan». Att det även är byggt senare än långhuset, bevisas av gavelprydnaden fig 113 (se ovan). Om långhuset för ovanlighets skull hade varit byggt senare än tornet (jfr nedan, Källa ödekyrka), hade man knappast prytt dess västra gavel så som Rhezeilius' teckning visar.

I väster är numera kyrkans huvudportal belägen (fig 101, 123 f), men ursprungligen saknade tornet yttre ingång, i likhet med andra kyrktorn med försvarsuppgifter. I södra muren är en liten sekundär ingång till tornttrappan från 1787 (fig 150, jfr fig 116, 123, 135, se nedan, Ombyggnader under I S Wellins tid 1784–1810).

Tornets bottenvåning är nu en ståtlig förhall, täckt av ett högt sittande tunnvalv med vederlag i öster och väster (fig 123, 124, 126:a). I norr en likaledes högt sittande, ursprunglig glugg med dageröppning i murens ytterliv samt starkt skrånande, vidgad, inre smyg och rak avtäckning. I söder är i samma nivå en rundbågig dörröppning till tornttrappan (fig 123 f, 118). Denna utgång, som nu befinner sig ca $3\frac{1}{2}$ m över golvet, visar att förhallen ursprungligen varit uppdelad i två våningar, varav den nedre även

torde ha varit välvd med ett tunnvalv (jfr fig 121). Det bjälklag, som före 1939 uppdelade förhallen i två våningar, tillkom troligen vid den stora ombyggnaden 1871 (se nedan).

Den ursprungliga bottenvåningen var alltså ett lågt och mörkt rum. Möjligen fanns en ljusglugg i väster, där portalen nu sitter; troligen silade indirekt ljus från öster in genom en smal och låg tornbåge, där nu en vid och hög ingång med dubbeldörrar mellan förhallen och kyrkorummet befinner sig (jfr Löfgrens plan, fig 116).

I tornets södra mur löper en trappa (fig 123, 124, 126:a). Tillträdet sker numera, liksom ursprungligen, genom en liten smal dörröppning i långhusets västra mur. Liknande var förhållandet i N Möckleby,¹⁶ eljest var det vanligast på Öland, att västtornens trappor mynnade i sydöstra hörnet av själva tornets bottenvåning.

Trappdörren sitter nu i en 55 cm tjock påmurning, vilken är byggd 1871 och egentligen utgörs av det nya långhusets västra vägg, byggd intill den medeltida långhusgaveln. I den nuvarande västgaveln ingår också tornets östra mur (fig 124). Ingången är numera uppbruten upptill för att passa till den nu-

varande golvnivån, som ligger högre än den ursprungliga. Skarven mellan äldre och yngre mur är väl synlig inifrån dörrmygen.

Trappan stiger mycket brant och har obekvämt höga steg av varierande höjd (ca 22–37 cm). Mitt i det nedersta trapploppet är mot söder den sekundära yttre torningången (fig 150, se nedan). I nivå med tröskeln till den nu mot förhallen vettande dörröppningen är ett vilplan. Både trappan och vilplanet avtäckts av kalkstenshällar, flata, mycket stora och lagda kant i kant. Det omgivande jämna murverket består av tämligen tunna hällar (10–20 cm) med utstrukna fogar.

Omedelbart intill översta trappsteget upptäcktes 1939 i vilplanets golv ett nästan lodrätt fallschakt (fig 123, 124, 126:a), utgörande en cirka 4 m djup utsparning i muren och med sin mynning, omkring 90 cm i fyrkant, sträckande sig över hela trapploppets bredd. Vid mynningens västra (bortre) sida är vid golvet två bjälkhål, 30 resp 40 cm djupa, belägna mitt emot varandra i norra och södra väggarna. De är lägen för den träaxel, på vilken en lucka över schaktet en gång varit fästad. Genom denna anordning kunde anstormande fiender hindras att hoppa över hålet, då luckan, uppställd lodrätt lik en uppfälld vindbrygga, stängde av korridoren bakom hålet. Denna typ av försvarsanordning är eljest okänd på Öland, men förekommer bl a i Kalmar slott¹⁷ och i Kronoberg¹⁸ (ehuru dessa exempel är yngre). — Den nuvarande träluckan är från 1939.

Väster om schaktet är i trappans norra vägg den redan nämnda dörröppningen (fig 118, 123 f, 126:a), vilken är hög och smal, med nedåt svagt divergerande sidor (ca 10 cm bredare nedtill än upptill). Omfattningen av tämligen små block av huggen kalksten med kantslag har delvis blivit hårt överarbetad i senare tid. Denna öppning igenmurades 1871, samtidigt med den yttre torningången (fig 150). Båda togs åter upp 1939.

Mitt för dörröppningen är i södra trappmuren en ljusglugg med inåt starkt skrånande smyg och rak överliggare. Själva dageröppningen är vidgad, troligen 1787. Ursprungligen skulle gluggen skänka ljus både åt trappan och åt den i samma nivå liggande 1:a tornvåningen, innanför den rundbågiga dörröppningen (fig 118). Golvet i denna våning utgjordes av översidan av det ovan nämnda, lågt sittande

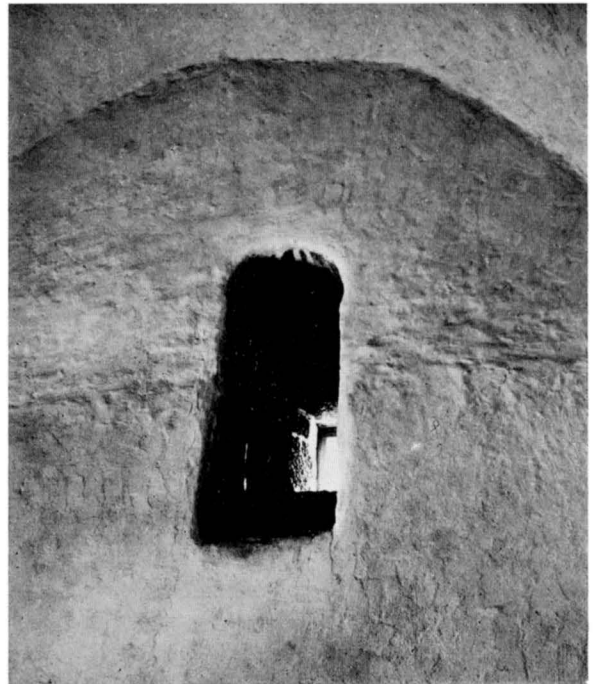

Fig 118. Dörröppning i tornets södra mur mellan det nuvarande vapenhuset och torntrappan samt ljusglugg i yttermuren. Foto R Boström 1940.

Doorway in S wall of tower between present porch and tower staircase, and light hole in outer wall.

tunnvalv, genom vilket den nuvarande förhallen tidigare varit uppdelad i två plan. Genom ballastmurning i svicklarna torde ha bildats ett golv, liknande dem som ännu är att se i tornets övre våningar. Att ett stenvalv och ej ett bjälklag utgjorde golv i denna våning styrks av Ahlqvists beskrivning av tornet strax före dess ombyggnad 1825–1826: »Tornet äger en ganska stark och fast sammansättning med dubbla murar på tre sidor och 3 hvälfta rum» (2:1, s 70, not 2). Som skall framgå av det följande, har tornet nu två välvda våningar.

Som tak i 1:a tornvåningen fungerade det tunnvalv, som nu täcker förhallen. I valvet finns två hål för klocklinor (fig 124), överputsade 1939. Ett tredje hål i valvet (fig 124) visar genom sin riktning, att det måste ha haft ett annat ändamål. Kanske kunde luckan över fallschaktet manövreras genom ett rep från tornets 2:a våning?

Belysningen i 1:a tornvåningen ombesörjdes dels indirekt av gluggen ute i trapploppet via dörröpp-

ningen (fig 118), dels av den ovan beskrivna gluggen i norra tornmuren (fig 124, 126:a).

Till tornets 2:a våning (nu dess 1:a) fortsätter trappan i en mjuk sväng i sydvästra hörnet samt där- efter i västra muren (fig 123, 125). Denna del av trappan täcks dels av flata hållar med överkragade kanter, dels av på högkant ställda, brant lutande flisor med flatsidan vänd utåt, medan dess fortsätt- ning, det i västra muren belägna vilplanet, täcks av hållar, lagda kant i kant. Murarna är även här lagda av tunna hållar med utstrukna fogar.

Mitt i vilplanet är ingången till tornrummet. In- gången och den mitt för denna belägna ljusöpp- ningen upprepar belyningsanordningen från 1:a tornvåningen. Gluggen har 1871 vidgats åt alla sidor till ett fönster (årtalet inhugget i norra smygens puts).

Ingångens omfattning är medeltida, av huggen sten med kantslag. Bågen samt den södra delen av omfattningen är borta, rått avhuggna. De utstrukna fogarna på norra sidan är av fint, hårt, gulaktigt medeltidsbruk, men har bättrats på med grått ce- mentbruk. Dörren av pärlspåntade furubräder, tro- ligen från 1814, då ett av tornrummen, förmodligen detta, inreddes till sockenmagasin.¹⁹ Golvet i torn- kammaren utgörs av ett samtidigt inlagt trägolv, be- läget ca 40 cm över ett ännu bevarat, ursprungligt flisgolv. Det senare vilar på tunnvalvet över under- liggande våning, avjämnat på översidan.

I tornrummets östra mur är en rundbågig, igen- murad dörröppning, redan nämnd i samband med beskrivningen av det medeltida långhuset (fig 126:a, även antydd i fig 125). Höjd 206 cm, bredd 76 cm. Omfattningen med dess omgivande murverk blev översmetade med bruk när utgången murades igen 1871. Även andra hinder försvårar en säker analys av detta parti, dels orgelns väderlåda, dels en trä- trappa (också från 1871), som delvis döljer dörröpp- ningen. Det är dock mycket tydligt, att murverket närmast omfattningen är påfallande gropigt och ojämnt, en del stenar är avhuggna och håligheter ifyllda med små stenar, stenskärvor och bruk. Detta kan endast tydas på ett sätt: dörröppningen är se- kundärt uppbruten i tornmuren. Omfattningen är av huvudsakligen tuktad sten. Enstaka stenar visar skråhuggen yta utan kantslag. Denna dörröppning utgjorde förbindelsen mellan det medeltida lång-

husets profanvåning och tornets 2:a våning (nu dess 1:a).

I tornrummets sydöstra hörn är en ungefär mans- hög nisch (fig 124, 125): det är ingången till en igen- murad trappa, som skulle ha löpt i södra tornmu- ren. Nischen är 200 cm hög, 86 cm bred och täcks av en ojämn, halv rundbåge, ej slagen av kilstenar utan utsparat i tunnvalvet. Dess östra begränsning ut- görs av tornets östra vägg, som är synlig 140 cm in i trapploppet. Mot väster är tre trappsteg, på det översta vilar södra tornmurens inre liv. De bevarade trappstegen är ej nötta, såvitt man kan döma av de små ytor som är synliga: antingen har byggnads- planerna ändrats under arbetets gång eller också har tornet endast en kort tid haft en annan disposition. Trappan till nästa våning är nu belägen i tornets norra mur som en förlängning och fortsättning av trappan i södra och västra muren (fig 125).

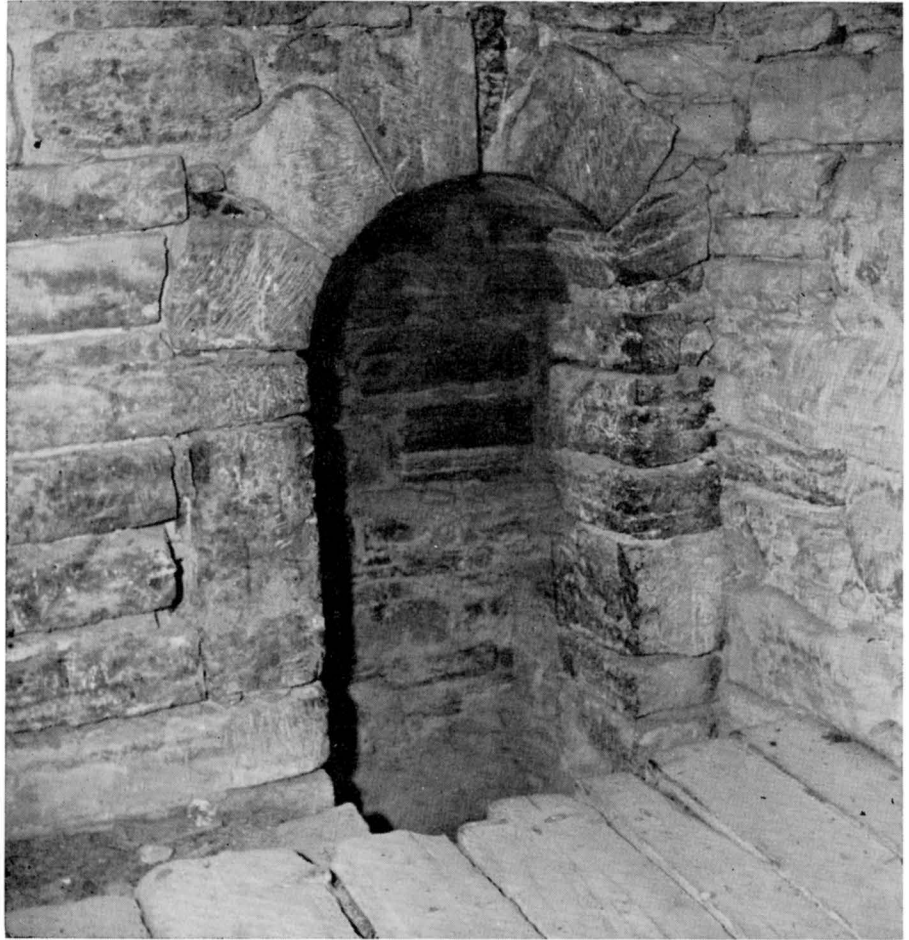
Tornrummet täcks av ett oputsat tunnvalv av gro- va kalkstensflisor med lågt sittande anfang (ca 140 cm över den ursprungliga golvnivån). I det tjocka fogbruket är här och var avtryck av skålbräder. Del- vis överputsat i senare tid (1814?). I hjässan två hål bredvid varandra, cylindriska med släta kanter, för klocklinor. Sturkar²⁰ eller metallskoningar saknas. Valvet har vederlag i norr och söder. Detta rum an- vänds numera som kyrkomuseum.

I valvets sydöstra del är en sekundär genombryt- ning (från 1871), genom vilken en trätrappa utmed östra väggen fortsätter upp till tornets forna 3:e våning, nu dess 2:a.

Den ursprungliga uppgången är fortfarande be- varad, det är den nyss nämnda murtrappan i tornets norra mur (fig 125). Det murhörn som bildas, när trappans vilplan i väster fortsätts av murtrappans norra sträckning, är omsorgsfullt formad av dels huggen, dels tuktad sten. Murverket förändras defi- nitivt fr o m denna trappa. Förbandet består av rå- brutna, stora hållar, upp till 30 cm tjocka. Fogarna är smala men öppna, bruket delvis urfallet. I trapp- loppet är enstaka hållar ställda på kant med flatan vänd utåt. Trappan avtäcks av överkragade flisor tjocka och tunna omväxlande, och belystes före 1871 mot öster av en glugg med starkt skrånande inre smyg (fig 124, 125). Den smala dageröppningen i murens ytterliv är igenmurad. Trappan är nu mycket mörk, den får endast ett svagt indirekt ljus dels ge-

Fig 119. Dörröppning på norra sidan i tornets 2:a (ursprungligen 3:e) våning i skiljemuren mellan torntrappan och tornrummet. Foto R Boström 1962.

Doorway on N side of second (originally third) floor of tower in the partition wall between tower staircase and tower room.

nom en dörröppning in mot tornrummet (fig 119), dels genom en liten ljusspringa belägen 86 cm väster om denna, med inåt tornrummet starkt skrånande smyg och med en dageröppning endast 7 cm bred och 60 cm hög. Gluggen är nu nästan osynlig inifrån tornrummet på grund av att ett brädgolv är inlagt i samma nivå (fig 124, sektion D–D; fig 125).

Trappan slutar i nordöstra hörnet med ett vilplan, täckt av kant i kant lagda hällar. Dess övre kortsida utgörs av ett stycke av östra tornmuren med den nyss beskrivna, igenmurade gluggen.

Från trappan kommer man in i tornrummet genom en hög och smal, rundbågig dörröppning, 207 cm hög och 69 cm bred, lika bred upptill som nedtill. Omfattningen är ursprunglig och oskadd, av omsorgsfullt huggen kalksten med kantslag och bågen formad av stora, kilformade block, lika tjocka som

muren (fig 119). Ingångens proportioner kommer nu ej till sin rätt genom att det sekundära trägolvet ligger ca 105 cm över stengolvet. Det senare utgörs av den ojämna översidan av den undre våningens tunnvalv med delvis utfyllda svicklar.

Murarna i 3:e tornvåningen är av olika tjocklek (fig 124–126:a). De norra och östra är ungefär lika tjocka som i tornets nedre delar, de södra och västra däremot består av runda, vida besparingsbågar med tunnare fyllnadsmurverk.

Besparingsbågarna i väster och söder har avtryck av skålbräder. Den västra fyllnadsmuren har fint utstrukna fogar, den södra har samma öppna fogar som den norra och östra muren. Sköldbågarna är ej formade av huggen sten med kantslag, lik de äldsta dörröppningarna i tornet, utan av skråhuggen sten. Det är påfallande, hur olika de södra och västra

murarna är i förhållande till de norra och östra. Den enda tänkbara förklaringen till detta torde vara, att denna tornvåning byggts om. Troligen utgjorde den 3:e tornvåningen en gång stentornets översta del, på vilken en träöverdel vilade.

Våningen upplyses i söder och väster av rektangulära gluggar med inåt starkt skränande smyggar. Dageröppningarna, som på vanligt sätt sitter i murens ytterliv, förefaller också att vara intakta, frånsett att de numera är försedda med glasade träbågar.

Konstruktionen av 3:e tornvåningen visar en strävan att göra den så lätt som möjligt: mot söder och väster två tunna murar, mot norr en mur innehållande en trappa (fig 125). I väster och öster är lägen efter ett bjälklag, delvis bevarat, på vilket golvet i nästa våning vilar.

Till tornets forna 4:e våning (nu dess 3:e), klockvåningen, leder nu en trätrappa utmed östra väggen. Denna våning har stora, rundbågiga ljudportar åt varje väderstreck. På deras plats satt före 1825 rundbågiga ljudöppningar delade av kolonnetter (fig 113, 114).

Murverket i denna våning är delvis dolt av puts (i och omkring ljudportarna), vilket försvårar en bedömning. Upp till rundbågarnas anfangsnivå är medeltida murverk bevarat av samma slag som i våningen under, d v s av stora, grovt tuktade block med öppna, men smala fogar, däröver är mur från 1825. I jämnhöjd med bågarnas överdel är en horisontell, oregelbunden indragning runt om.

I den yngre muren ingår enstaka verkstycken av huggen kalksten, sekundärt använda, dels inmurade, dels liggande löst på murkrönet. Ett finhugget block med kantslag av röd kalksten, 27 cm tjockt, är inmurat i sydvästra hörnet. Det har på framsidan en 31 cm bred, buktande inhuggning, 7 cm djup. Det är troligen ett stycke av en av de ursprungliga klockhålets avtäckning (fig 129). Kompletterar man bågen, blir dess radie ca 50 cm. Två sådana bågar, delade av en kolonnett och förenade av en principalbåge, formade en av de medeltida ljudöppningarna. Jfr fig 113, 114 samt rekonstruktionen antydd i fig 129. Ytterligare verkstycken av grå kalksten, en bas och fyra kapitäl (fig 128, 129), som med all sannolikhet hört till kolonnetterna, förvaras nu i tornrummet. Kapitälerna, som är huggna, har enkel bägarblocksform, på två markeras hörnen genom av-

fasning, ett har hörnen markerade med en rundstavsliknande lodrät ansvällning. Basen och ett kapitäl har haft åttkantigt skaft, de tre övriga runda skaft, samtliga omkring 12 cm tjocka. Kapitälerna har med järndubbar varit fästade vid skaften, vilket bevisas av att ett av dem har sin dubb kvar, de övriga har borrade hål för dubbar.

Att döma av antalet hål för klocklinor i tornets valv har klockvåningen varit byggd för två klockor. Genom hålen gick linor ända ned till bottenvåningen, som alltså ursprungligen tjänade som ringkammare. Innan den nu beskrivna klockvåningen kom till, hade tornet möjligen en träöverbyggnad för klockorna,²¹ jfr ovan.

Ahlqvist²² har beskrivit tornets översta del, innan den byggdes om 1825–1826: »I äldre tider har kyrkan ägt en klocka, som hängt högst uppe i tornresningen, hwarest ännu märke synes efter nötningen i balkarne.»

Under medeltiden utgjorde klockvåningen stentornets översta del. Den däröver belägna våningen är från 1825–1826 och beskrivs närmare nedan (se Tornets ombyggnad 1825–1826).

På de flesta avbildningar av kyrkan (fig 113, 114, 115–117) hade tornet höga gavlar i öster och väster, på vilka ett sadeltak vilade. I den nuvarande tornhuvens takkonstruktion (se nedan) ingår ett par bjälkar med sneda urtag. Sannolikt är dessa sekundärt använda bindarbjälkar med urtag för stödben, vilka ingått i det medeltida sadeltakets takstol.

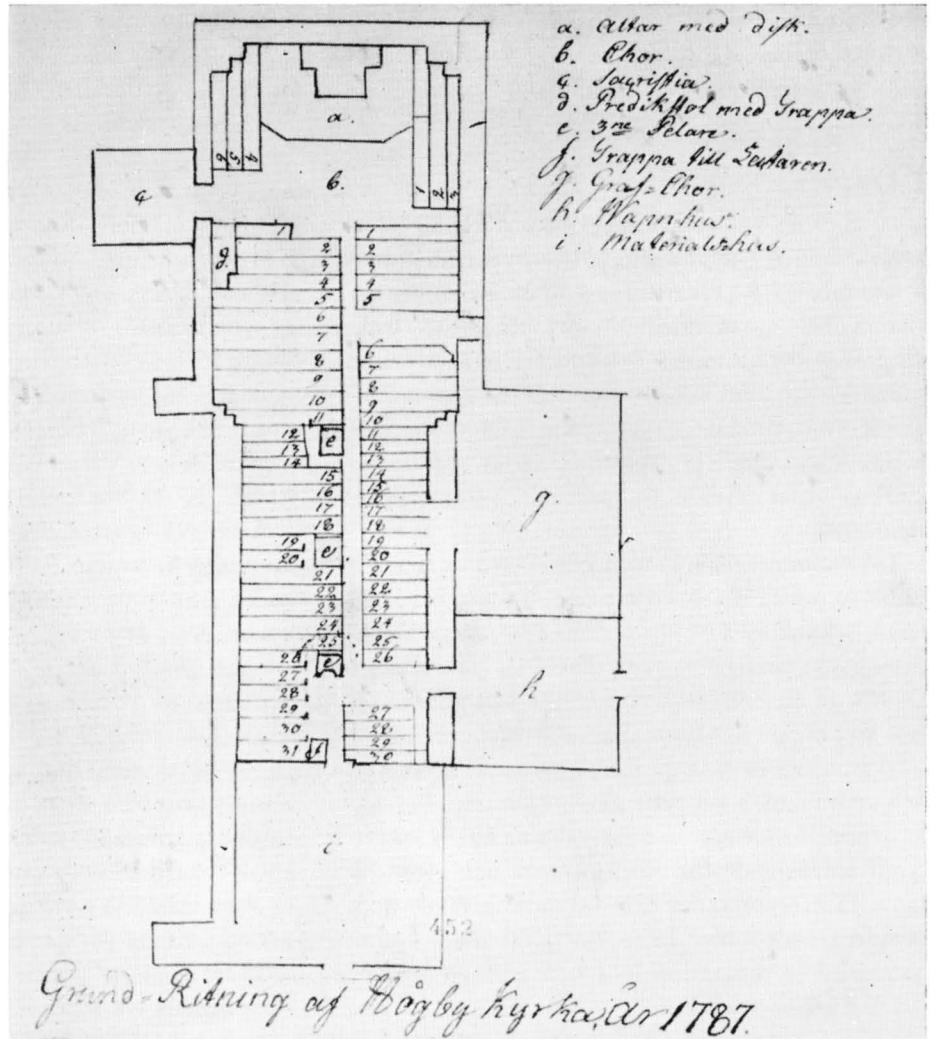
Tornhuvens på kartan fig 37 har en från de övriga avbildningarna avvikande form. I stället för rösterna i öster och väster avslutas tornkroppen horisontellt på alla fyra sidorna, däröver vilar ett sadeltak i riktning norr–söder med valmade ändar. Denna avvikelse kan knappast ha överensstämmt med verkligheten, eftersom alla avbildningar såväl äldre som yngre än kartbilden visar en och samma tornavslutning. Kartritaren intresserade sig för kyrkan enbart i dess egenskap av sjömärke. Silhuetten blev ungefär korrekt, ehuru detaljerna blev felaktigt återgivna.

Enligt Rhezelius (fig 113:b) satt en glugg i form av ett kors eller ett fyrpass i östra röstets spets. Den kan möjligen vara övertagen från det äldsta koret (se ovan).

Vad beträffar tornets byggnadshistoria, så kan man urskilja flera perioder. Den äldsta delen bygg-

Fig 120. »Grund-Ritning af Högby kyrka År 1787», teckning av I S Wellin, VaLA. Foto SHM.

Plan of Högby Church, 1787.

des innan långhuset blivit välv, ty från början saknades ingång från tornets 2:a våning till långhuset. Den där belägna ingången togs upp först sedan långhuset fått en profanvåning buren av stenvalv. Tornet var lägre från början, troligen omfattade det de tre nedersta våningarna, vartill förmodligen kom en träöverbyggnad för klockorna även användbar som utkik och skyttevåning. Den igenmurade trappan i tornets 2:a våning skulle kunna tolkas som bevis för att tornet sett annorlunda ut från början. Kanske hade det endast valv över bottenvåningen. Den kan å andra sidan stöda antagandet att byggnadsplanerna ändrats under arbetets gång.

Nästa period innebar för tornets del troligen en-

dast, att man bröt upp en passage från tornet, samtidigt som långhuset fick stenvalv.

Under period III tillkom en klockvåning av sten. Förmodligen byggdes samtidigt delar av 3:e våningen om. Likheter mellan klockvåningens kolonnetter och rester av Fästningskorets portal (se nedan) styrker antagandet, att tornets förhöjning och Fästningskoret tillhör samma byggnadsperiod.

En närmare datering av de olika faserna är givetvis omöjlig att göra, innan alla Ölands kyrkor har genomforskats. Med en början i mitten av 1100-talet har de olika byggnadsstapparna ägt rum under andra hälften av 1100-talet och ända till 1200-talets mitt. Estlands slutliga kristnande 1227 (jfr Böda,

not 23) är endast ett symboliskt slutdatum för de fortifikatoriska åtgärderna. Säkerligen dröjde det ännu en generation innan förhållandena hade stabiliserats. Jfr nedan, Fästningskorets datering.

Takryttare

Mitt på tornet reste sig en takryttare av okänd ålder, avbildad 1634 (fig 113), men troligen medeltida.²³ Till skillnad från takryttaren i Böda (se ovan) användes den inte som klockstapel, Rhezelius' teckning visar nämligen inga klockhål. Den tjänade som sjömärke och som dekorativ accent av tornet. Ahlqvists ovan citerade uppgift om »en klocka, som hängt högst uppe i tornresningen, hwarest ännu märken synes efter nötningen i balkarna» gäller stentornet.

Takryttaren var täckt med tjärad spån, diagonalt ordnade (fig 113) och kröntes av en tupp. Ett långt virke, sekundärt använt i tornets nuvarande klockvåning, har möjligen utgjort hjärtstock i takryttaren. Det är nu 565 cm långt och har en diameter av 33 cm. Ena änden har firsidig genomskärning och avslutas med en rund tapp, mellanpartiet är åttkantigt och andra änden har rund genomskärning. Firsidiga genomgående hål. — I arkivalierna kallas takryttaren omväxlande för »tornspetzen» och »tornspiran». Den reparerades och spånades givetvis upprepade gånger under 1600- och 1700-talen. I samband med en reparation 1688 uppsattes en flöjel.

I diskussionerna i slutet av 1760-talet om klockornas placering framlades bl a ett förslag att tornspetsen skulle ersättas med en klockstapel uppe på tornet (se nedan, Projekt till ny tornhuv).

1788 föreslog pastor bl a att tornspiran, som efter berättelse skulle vara svag, borde nedtagas och taket jämnas med det övriga, men församlingen hoppades att den skulle hålla, trots att man medgav »att den, i stormväder runkar» (st prot 19/5 1788). Även 1803 frågade han, om spiran på västra tornet vore ostadig, men fick till svar, att man granskat den i samband med dess spånande: den var visserligen gammal, men »så fast i roten att de icke kunna förtuse någon fara vara å befrukta» (e st prot 10/7 1803). Det dröjde emellertid endast till 1806–1807²⁴ tills den togs ned av Jacob Jönsson; samtidigt såldes »en samling trä och järn af gam. Kyrkotornet» (räk). Fig 116 visar märken efter spiran.

Fästningskoret, exteriör

Absidkoret ersattes så småningom med ett nytt, högre och bredare kor (fig 113 ff, 120 f, 135), »nykyrkan» eller »framkyrkan», stundom även kallat östra tornet. I söder fanns en rundbågig portal med tre eller fyrapassformigt utskuret tympanon samt flankerad av ett par kolonnetter mellan murhörn. Enligt Löfgren (fig 116) var den 3 alnar, 2 tum bred, dvs ca 185 cm bred. Måttuppgiften gäller troligen gångöppningens bredd. Ett av kapitälerna är ännu bevarat i tornmuseet (fig 128, 129), av röd, huggen kalksten, trapetsformat; hörnen markerade av rännor med spetsig genomskärning. I mitten hål för en järndubb, med vilken det skulle fixeras vid skaftet. Mått: 21 × 22 cm, undre ytans diameter 16 cm.

Även två baser och ett par skaftstycken är förmodligen bevarade. I Böda socken i två intill varandra gränsande gårdar, en knapp mil från Högb kyrka, finns dessa byggnadsrester, upptäckta av en sommargäst.²⁵ I Strandtorp³¹⁰ förvaras två kolonnettbasen av röd, huggen kalksten (fig 130–132), vardera omkring 25 × 25 cm, höjd 20 cm. Som framgår av avbildningarna, har de attisk profil. I tre av hörnen hörnblad av varierande utseende. Två mot varandra gränsande sidor är endast tuktade och har alltså ej varit avsedda att synas. Baserna skulle alltså vara inställda i var sitt murhorn. Översidornas tuktade, runda yta har en diameter av ca 18 cm. I centrum rester av de järndubbar, varmed baserna varit fästade vid skaften.

I gården intill, Melböda 10¹², står de två tillhörande skaften nu som grindstolpar, likaledes huggna av röd kalksten. De är nedgrävda i marken, synlig höjd 120 cm, diameter 18 cm. Gångjärnshakar har i sen tid fästats runt skaften med järnband.

Högb kyrportal har alltså liknat dem som finns eller funnits i Gärdslösa,²⁶ Glömminge, Köping, Persnäs och Stenåsa.²⁷ Namnet Håkan Tanna är knutet till den sistnämnda kyrkans kor. Johnny Roosval²⁸ har t o m sammanställt honom med den sk Gärdslösamästaren (1200-talets förra hälft).

Att portalresterna skulle ha kommit från Böda kyrka har förnekats ovan (se Böda, Gamla kyrkan, s 107). Givetvis finns det en teoretisk möjlighet att verkstyckena skulle ha tillhört en av Persnäs båda försvunna korsarmsportaler (se nedan, Persnäs). Med gamla tiders dåliga kommunikationer är

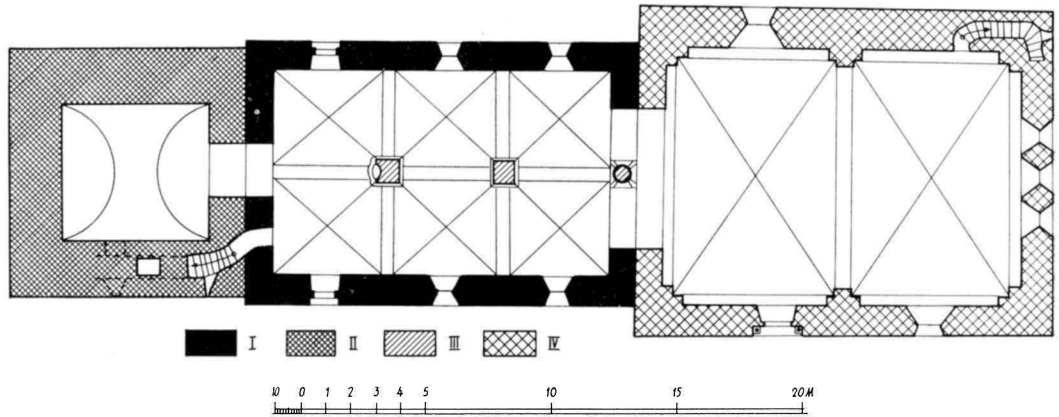

Fig 121. Plan av den medeltida fästningskyrkan. Skala 1:300. Rekonstruktion av R Boström 1967.
Plan of the medieval fortress church. Reconstruction.

det emellertid naturligare att tänka sig det här skisserade alternativet. Avståndet från byarna Strandtorp och Melböda till Högby kyrka är en knapp mil, medan avståndet från Högby till Persnäs kyrka är drygt $1\frac{1}{2}$ mil. Däremellan ligger Källa socken.

På korets södra sida, tätt intill portalen, var ett mindre fönster och längre österut ett större, som enligt Rhezelius (fig 113) var rundbågigt. Törnwall's teckning däremot (fig 114) visar ett spetsbågigt, men i dylika detaljer har Rhezelius visat sig mer tillförlitlig (s 12 o 24). — Det västliga korfönstret är naturligtvis förändrat i nyare tid. Även det östliga fönstret utvidgades, nämligen 1726 (räk) samt 1761 (räk), vid sistnämnda tillfälle i samband med tillkomsten av en stor altaruppsats (se nedan), synligt i Löfgrens teckningar fig 115, 116. Östgavelns fönster syns ej på de äldre avbildningarna, men har utan tvekan funnits: »Låtit förbättra gallerverket för kyrkfönstren på östra gavlén 1:40», heter det 1732 (räk). Troligen murades det igen 1762 i samband med tillkomsten av altaruppsatsen. Det kan ha varit tredelat, liksom Stenåsa korfönster.²⁹

Även på korets norra sida fanns ett fönster (fig 116, 117). Det togs upp 1788 för att skänka ljus åt predikstolen, som 1786 hade flyttats till korets norra sida från dess södra (se nedan). Arbetet utfördes av Joh Johansson.

Fästningskorets interiör

Såsom redan nämnts, var triumfbågen delad av en kraftig kolonn, kallad »den trinna pelaren», på samma sätt som exempelvis i Alböke kyrka (fig 29–30). Wellin beskriver triumfbågen på en ritning från 1796 (BSt): »Desse 2:^{ne} afdelningar [han menar långhus och kor] äro förenade genom hvalf, till utseende som stora Portar, ifrå främsta Pelaren till norra och södra väggarne 8 alnar höga.» Jfr även fig 120 med Hilfelings beskrivning från slutet av 1790-talet: »kyrkan hade en rad stenpelare i midten med små hvalf på sidorna, som stöddes i murarna».

Rester av triumfbågens kolonn är ännu bevarade. Några stycken av kolonnskftet av röd kalksten är sekundärt använda i den s k prästgraven (fig 112 och 129) — tillhörig just prostén Wellin, genom vars personliga insatser kolonnen bröts ned vid den stora kyrkoreparationen strax före sekelskiftet år 1800. Av fragmenten framgår, att skftet haft en ungefärlig diameter av 85 cm, ett ovanligt kraftigt mått.³⁰

Även en rest av kolonnens bas är bevarad, nämligen ett hörnblad (fig 127), format som ett flikigt blad, kraftigt hoprullat omkring en kula. Det förvaras i LUHM. På Öland finns flera paralleller, bl a i Gärdslösa och Köping. Det liknar också nordöstra hörnbladet på Tingstäde mittkolonn.³¹

Invändigt var koret välvt med två kryssvalv, vilande på avtrappade pilastrar (fig 116, 121). Måtten var enligt Wellins planskiss i BSt: »Östra delen 24 alnar lång [=14,26 m] 17 d^o bred [=10,1 m] och 14 d^o hög inuti [=8,32 m], med stenhvalf utan Pelare». Med 'pelare' avsåg Wellin utan tvivel fristående sådana. Han ritade endast in hörnpilastrarna i fig 120. Av Löfgrens planritning (fig 116) är emellertid både väggpelarna i hörnen och de mitt på vardera långsidan belägna inritade. Därav kan man sluta, att de båda valven skildes åt av en gördelbåge.

I korvalvet fanns på norra sidan »Öfver Prästegårds-Fruntimmers Bänk» en glugg, omnämnd 1789, då det föreslogs, att den »för kyrkans säkerhet skull» skulle muras igen (st prot). Församlingen ansåg emellertid ej faran överhängande, utan uppsköt arbetet. Vad gluggen hade för uppgift, är obekant. Det kan ha varit ett kasthål³² eller ett s k skvallerhål.³³ Någon ingång till korvinden kan det knappast ha varit frågan om, eftersom det fanns en murtrappa. Var gluggen ett kasthål, kunde den lämpligen ha varit placerad intill trappdörren, som försvar för denna.

Golvet i kyrkan var täckt med kalkstensflisor och gravstenar. 1680 fick Jon Andersson betalt 4 daler kmt för »släthuggen steen till kyrckiegolvet». Kh Wellin uppger i en rapport till domkap 4/4 1801, att golvet i bänkarna och mittgången, som förut var av ganska (=mycket) ojämna stenar, inlades horisontellt av trä. I koret var det ännu 1829 ojämnt: brädgolvet dolde delvis gamla gravstenar (inv).

Trappan i korets norra mur (fig 116) löpte först i norra, sedan i östra muren, där den upplystes av en liten glugg. Övervåningen, som hade korvalvet till golv, hade krenelerad murkrona. Direkt under takfoten öppnade sig nämligen en rad gluggar, vilka på Rhezelius teckning (fig 113) anges till tre, på Törnewalls (fig 114) och Löfgrens (fig 115, 116) teckningar till fyra. På norra sidan var det enligt Wallman endast två (fig 117). Möjligen har antalet ursprungligen varit större. Kanske murades gluggarna igen, när de ej längre hade någon uppgift att fylla, utan endast släppte in regn och snö på valvet (jfr ovan Böda, s 116, samt Källa nedan). Högre upp i gavelröstets spets fanns små ljusgluggar (fig 115, 135). — I början av 1700-talet företogs reparationer på korvalvet. 1705 köptes järn till spik till »korsswär-

ketz förbättrande i det östra kyrkiohwalfwet» och »kyrkjobekaren Larss Klok i Hagelstad» fick betalt inte endast för kyrktaket tjärande, utan »för Reparationen i det östra Kyrkjohwalfwet». Kanske avsågs med 'valvet' vindsvåningen med takstolarna? — Även 1737 förbättrades »Korsswärket under östra kyrkotaket».

Fästningskorets datering

Genom portalresterna kan korbygget dateras till 1200-talets förra hälft. Av historiska skäl — Estlands slutgiltiga kristnande 1227³⁴ — bör fästningskoret ej tänkas alltför avlägset detta årtal. Det nedan beskrivna S:t Ottos kapell, som också hade romansk karaktär och som utan tvekan var yngre än koret, utgör den hitre gränsen för dettas datering.

Den stilistiska jämförelsen mellan å ena sidan resterna av triumfbågskolonnen, å den andra fragmenten av korets sydportal (fig 128 f och fig 130–132) ger en antydning om, att de kan sättas i samband med varandra. När det stora, rektangulära koret byggdes, måste den förmodligen trånga och låga triumfbågen vidgas. Enligt Wellins ovan citerade beskrivning blev den nya triumfbågen tvådelad: »... hvalf, till utseende som stora Portar, ifrå främsta Pelaren till norra och södra väggarne 8 alnar höga». Med tanke på att långhuset endast var 10 alnar högt i det inre, har alltså den dubbla triumfbågen gjorts så hög som över huvud taget var möjligt. För att inte äventyra långhusets valv föredrog man två smala öppningar, delade av en kraftig kolonn, framför en enda bred öppning (jfr rekonstruktionen fig 121).

Korets västra mur byggdes *intill* långhusets östra gavel på samma sätt som västtornet hade uppförts intill långhusets västgavel (se ovan, Västtornet). Vid en besiktning, som ägde rum 1799 heter det nämligen, att »de gamla wäggarne ... hålla fem alnar i tioclek» (extra st prot 17/7 1799). En så kraftig mur om ca 3 m tjocklek måste förklaras så, att den bestod dels av långhusets östgavel, dels korets västra mur, båda vilande på egen grund. Den nya korgaveln vilade ej på den gamla triumfbågsmuren. Därför kunde utan svårighet det gamla absidkoret stå kvar under hela det nya korets byggnadstid.

När långhusets valv hade rivits 1799, heter det vidare i det ovan citerade st prot, »at sedan Pelaren siunkit har någon del af muren rimnadt och hwilar

på honom; men hwad däröfwer är står fast tillika med Kyrkans främre hwallf, på de gamla wäggarne». Denna beskrivning är mera oklar. Troligen får den tydas så, att sprickbildningen gäller långhusets östgavel med dess kolonn. Korets västra gavel, som låg i förband med dess valv, var en byggnad för sig som ej berördes av sättningarna vid kolonnen.

Även tornets klockvåning med dess kolonnettprydda ljudöppningar kan förmodligen sättas i samma byggnadsperiod som det stora korbygget (se ovan, Västtornet). Jämför även byggnadsfragmenten i fig 127–132. Sålunda skulle samma byggnadshytta ha utfört ett nytt, stort kor med en vacker sydportal, ersatt den smala lilla triumfbågen i långhusets östra mur med en större, delad, förhöjt tornet med en klockvåning samt slutligen i samband därmed byggt om tornets därunder belägna våning. Gärdslösa-mästaren eller Håkan Tanna blir det namn kring vilket denna period kan grupperas.

Sakristia

En sakristia invid korets norra sida (fig 116, 117, 120) nämns första gången så sent som 1652 (räk), men var troligen medeltida ehuru möjligen yngre än Fästningskoret. Löfgren anger den inre bredden till 6 alnar (=3,56 m), inre längden till 7 alnar (=4,16 m).

Yttertaket var spåntäckt, troligen ett enkelt pulpettak. På Wallmans teckning fig 117 skymmer norra stigluckan delvis för sakristians tak, men det förefaller att vara ett mot koret lutat tak. Möjligen var det under någon period belagt med tegel. 1661 förfärdigade nämligen Anders Olsson tegeltaken (räk), men det anges ej om det gällde sakristian, vapenhuset eller gravkapellet (S:t Ottos kapell). 1667 och 1684 hade emellertid sakristian spåntak (räk), 1755 var det ekspån. Enligt Löfgren (fig 116) fanns ett fönster i öster. Det hade utvidgats 1758.

I det inre var rummet täckt av ett spetsigt stenvalv beskrivet 1801 i en rapport från kh Wellin till domkapitlet (not 45): man hade 1797 lagt in ett innertak av trä, »en Panelning ... till lindring i kölden som vintertiden samlar sig i det mycket spetsiga hvalfvat i Sacristian». Panelningen utfördes av Henrik Wermelin och Jacob Jönsson.

Under golvet fanns en vinkällare åtminstone från 1667. Den försågs av Jon Nilsson med dörr och lås

1670 (räk). Hur golvet var täckt, är obekant, troligen med kalkstensflisor. 1756 beslöt man jämna golvet; räk 1777 omfattar bl a utgifter för golvet iläggande, troligen av trä.

1858–1859 anskaffades en »kakelung» med tillhörande spjäll och -dörr, en skorsten av bleck m m, troligen i sakristian.

Vapenhus

Utanför långhusets sydportal låg ett vapenhus med i det närmaste kvadratisk plan (fig 113–116, 120, 135). Löfgren anger samma inre mått som beträffande sakristian (fig 116), dess västra mur låg något utanför västra långhusmuren.

Yttertaket var enligt de äldsta avbildningarna ett pulpettak, med samma lutning som det öster därom liggande kapellets. Innan S:t Ottos kapell byggdes — nedan skall visas att det måste vara yngre än vapenhuset — torde vapenhuset ha haft ett sadeltak, liksom även senare efter kapellets rivning (fig 115, 116, 135). Det var ursprungligen täckt av tjärad spån eller bräder, möjligen av tegel i mitten av 1600-talet. — 1696 betalades 18:— »För Wapn Huus taket ansades» samt »Kalck till Wapn Huus taket» (räk). Om dessa uppgifter avser reparationer av ett tegeltak eller av valvet i det inre, går ej att avgöra. — 1782 beslöt man att vapenhuset skulle täckas med flisor (st prot), vilket inte synes ha blivit verkställt förrän 1797 (räk). Dessförinnan hade det varit täckt med bräder.

Ingången låg på vanligt sätt i söder. Den var enkelt rundbågig, förmodligen med en rakt avslutad tympanonflisa över gångöppningen, jämför vapenhusportaler i Böda (s 111) samt Källa ödekyrka och Persnäs (se nedan). Bredden var enligt Löfgren (fig 116) 2 alnar, d v s 120 cm.

I det inre var vapenhuset täckt av ett stenvalv, vilket troligen var sekundärt. Byggmästaren Hindrik Wermelin beskriver nämligen vapenhusets tillstånd i en rapport 5/12 1791: »Befants wapnhus hwallfwet wara flerestädes så sönderremnadt, och redan ifrå Kyrkowäggen skilgdt, att jag icke kan förewissa det detta hwallf står någon dag, utan nödgas jag tillstyrka att det, ju förr dess heldre, nedtages ...» Denna rivning beslöts till omedelbar verkställighet, men kunde inte lämpligen ske förrän efter nyårshelgen 1791–1792. För säkerhets skull beslöt man därför

att vapenhuset under tiden skulle hållas stängt »och Församlingen betjäna sig af främsta dörren allena». Med främsta dörren avsågs korportalen.

Vad vapenhusets datering beträffar, är tiden omkring 1200 tänkbar, liksom beträffande Böda vapenhus.³⁵ I varje fall var det äldre än S:t Ottos kapell (se nedan), vars västra begränsningsmur utgjordes av vapenhusets östra mur. Ursprungligen saknade vapenhuset valv, att döma av de sprickor som enligt Wermelins ovan återgivna rapport skilde valvet från murarna.

När S:t Ottos kapell revs 1797, blev det givetvis nödvändigt att bygga om vapenhusets yttertak. Dess södra mur försågs med ett gavelröste och det nya taket blev ett sadeltak. Löfgrens och Wallmans teckningar (fig 115, 116, 135) visar taket efter ombyggnaden.

S:t Ottos kapell, det s k gravhuset eller gravkoret

Öster om vapenhuset och i flykt med dess södra mur låg en liten byggnad, som i äldre handlingar kallas gravkor eller gravhus (fig 113, 114).³⁶ Det saknade yttre ingång och var endast åtkomligt från långhuset (fig 120). I söder fanns två små rundbågiga fönster, enligt Törnewall av olika storlek (fig 114). Möjligen var det mindre av dem ett hagioskop,³⁷ d v s en glugg, genom vilken man utifrån skulle kunna se altaret och dess helgonbild (i detta fall S:t Otto, se nedan). Kanske fanns även ett fönster i öster.

Mot norr begränsades kapellet av långhusets södra mur, i vilken enligt Wellin (fig 120) var upptagen en muröppning och i vilken även fönster var synliga, ehuru igenmurade (se ovan, Långhuset).

Troligen är denna utbyggnad identisk med det år 1346 nämnda S:t Ottos kapell, även upptaget i biskop Brasks kapellförteckning.³⁸ I den senare uppräknas under rubriken »Capelle non curate», d v s kapell utan egen präst, bl a »Sancti ottonis in hoga-by». Brusenius' citerar denna förteckning i sin beskrivning 1767 (not 14): »... Capellum Ottonis, som år 1515 i Biskop Brasks tid war i flor wid Hageby, brukas nu til Graf-Chor». Genom ett olyckligt tryckfel har »Högeby» blivit »Hageby», namnet på en by söder om kyrkan (jfr not 6), men tillägget angående kapellets användning som gravkor bekräftar antagandet, att det rör sig om ett tryckfel.³⁹

Ahlqvist⁴⁰ och flera med honom vill däremot iden-

tifiera en borgruin på Klosterholmen i Hornsjön (Högby sn) med det av biskop Brask omtalade kapellet, medan det bland allmogen på Ahlqvists tid var en allmänt utbredd missuppfattning att borgruinen utgjorde resterna av ett kloster (varav namnet). Så ej i Ransakningar (1667), där ruinen helt korrekt anges som resterna av en profan anläggning. Rhezelius däremot nämner varken S:t Ottos kapell eller borgruinen.

Enligt Wermelins besiktning av kyrkan 5/12 1791 (se närmare Ombyggnader under I S Wellins tid 1784–1810) var kapellet »... uprest, jemte Kyrkwägen, utan att hafwa någon gemenskap med sjelfwa Kyrkans byggnad», varför kapellet kunde borttagas utan skada (se nedan).

Kapellets belägenhet i förhållande till Fästningskoret synes också gå att fastställa, tack vare äldre avbildningar. Såväl Rhezelius' teckning (fig 113) som Wellins plan (fig 120) visar tydligt, att kapellets östra del sträckte sig ett stycke framför korets södra mur, det måste med andra ord vara byggt senare än koret. Törnewall däremot (fig 114) låter kapellet endast sträcka sig fram till korets västra mur, det skulle enligt honom ha legat i vinkeln mellan det smala långhuset och det bredare koret. Såsom tidigare påvisats (s 24 f) är dock ej denne tecknare fullt tillförlitlig när det gäller detaljer, varför hans teckning endast kan tillmätas begränsat värde. Den återger endast det allmänna intryck kyrkan gjorde.

Yttertaket, som ursprungligen torde ha varit täckt med tjärad spån, kan möjligen ha varit täckt med tegel i mitten av 1600-talet.

Fönstren reparerades flera gånger under 1700-talet. 1773 och 1774 (räk) upptas utgifter dels för ett nytt fönster i gravkoret, dels för en ny båge. Detta kan innebära, att ett av fönstren utvidgades. 1779 skänktes en fönstermålning med vapen till Kalmar gymnasiebibliotek (se nedan, Glasmålningar). Det är tänkbart, att gåvan hängde samman med tillkomsten av ett nytt fönster.

Hur kapellets interiör tedde sig, är obekant, emedan alla uppgifter härom saknas. De av Törnewall avbildade vapensköldarna (fig 136, närmare beskrivna nedan, se Kalkmålningar) har troligen varit målade på väggarna eller i valvet av kapellet (om det över huvud taget varit välvt). Den tydliga mycket fast rotade traditionen att kapellet skulle ha varit

en adlig familjs gravkor får en naturlig förklaring genom förekomsten av vapen, dels målade på putsen, dels i en glasmålning. Vapnen i fig 136 antyder, att kapellet under någon tid använts som gravkor av medlemmar av familjen Bielke. Kanske var valven (om sådana funnits) rent av bekostade av någon Bielkeättling?

Vid kapellets östra vägg bör ett altare för S:t Otto ha varit uppställt.

På grund av kyrkobyggnadens relativa kronologi kan dateringen av kapellet sättas till 1200-talets förra hälft, senare än såväl vapenhuset som Fästningskoret. Som närmaste parallell kan nämnas Räcklinge kyrka, som har rester bevarade av en kapellbyggnad från senromansk tid.⁴¹ Jfr även Törnnewalls teckning ovan (fig 11), som visar att valven i Räcklinge kapell varit prydda med vapen.

Det förhållandet att kapellets titelhelgon varit S:t Otto — om vars dyrkan i Sverige föga eller intet är känt — kan ge en antydning om att kapellet har tillkommit på pommerskt initiativ. Ett par goda hamnar fanns i äldre tider i Högby, och köpmän från Pommern, lika väl som från andra länder, torde ha passerat Högby (jfr not 69).

Under diskussionen om olika möjligheter att göra långhuset ljusare (på södra sidan saknades nämligen helt belysning, där låg ju vapenhus och kapell, på norra sidan fanns två sekundärt upptagna fönster) föreslog biskopen 1774 (vis prot) att man skulle riva det s k gravkoret och därefter åter öppna långhusets igenmurade fönster på södra sidan (jfr ovan, Långhuset). Innan rivningen kunde företagas, föreslog biskopen, »at så wida thetta Graf-Chor wore tilhörigt någon adlig Famille, therom måtte blifwa intimeradt i Post-Tidningarne». Om ingen ägare hördes av, kunde det nämligen betraktas som kyrkans egendom, i vilket fall man hade fria händer att riva det. Vid följande visitation, 1782, uppsköts emellertid saken till bättre tider. Slutligen beslöt sockenstämman 1784 att man skulle annonsera efter eventuell ägare och om ingen sådan hördes av, riva kapellet, en som man ansåg onyttig byggnadsdel, som därtill var i behov av reparation. Det skulle emellertid dröja ytterligare några år, innan planerna äntligen sattes i verket. Den 23/3 1786 var annonsen efter eventuella ägare införd i nr 24 av Inrikes tidningar och 1788 förklarades, att det s k gravkoret

»icke befinnes äga någon som det vårdar» (vis prot 24/6 1788). Biskopen förbjöd till och med församlingen att använda kyrkans medel till dess reparation. Invändningar av byggnadsteknisk art gjordes visserligen mot den lilla byggnadens borttagande, några trodde nämligen »detta Graf-Chorets bestånd bidra till kyrkans styrkande», medan andra ansåg att det kunde tagas ned. För att lösa frågan beslöts, att en murmästare skulle besiktiga »gravkoret». Vid denna redan citerade besiktning av mästern Wermelin befanns kapellet icke ha någon gemenskap med själva kyrkobyggnaden, varför det kunde tagas bort utan risk. Först i maj 1797 jämnades kapellet med marken.

Strävpelare

Två kraftiga strävpelare på norra sidan av kyrkan, en vid tornets nordvästra hörn, den andra vid stötfogen mellan kor och långhus, tillkom vid obekant tidpunkt. Om man vågar lita på fig 114, där inte tornets strävpelare är inritad, skulle denna ha kommit till efter 1673. De var 1722 i behov av reparation (vis prot) och ersattes helt eller delvis med nya pelare 1728. Arbetet utfördes av murmästaren Jöns Andersson i Vipetorp och kostade 75 daler (räk, se fig 116, 117, 120).

Reparationer och förändringar 1500-talets slut–1784

Överraskande nog innehåller PB vis några uppgifter som rör själva kyrkobyggnaden. Bland utgifter för åren 1588–1591 upptas nämligen bl a »glas taffler 8 st: för — 9 mk» samt »för fenster i kyrkemuren 5 mk Jtem ähnnu för fenster — 1 daler». Var dessa fönster satt, framgår ej, några av dem kanske hörde till prästgården.

Äldre arkivalier är i allmänhet mycket knapphändiga när det gäller att söka utläsa kyrkans byggnadshistoria. Räk föreligger visserligen fr o m 1638, men de innehåller mest upplysningar om inventarier och allmänt hållna uppgifter om anskaffning av byggnadsmaterial. Vis prot och inv, som är bevarade fr o m 1654, innehåller också mest upplysningar om inventarier. Mest givande är st prot, men de föreligger endast för tiden 1754–1805.

Spånande och tjärande av yttertaken samt föns-

terreparationer är de oftast förekommande utgifterna. Utvidgningar av fönstren gjordes upprepade gånger, framför allt i det mycket mörka långhuset med dess helt förbyggda sydfasad. Sålunda vidgades vid flera tillfällen ett fönster på norra sidan under läktaren, och södra korfönstret invid predikstolen förstörades ett par gånger. Det östliga fönstret på södra sidan av koret förstörades kraftigt 1761 i samband med tillkomsten av den stora altaruppsatsen (fig 115, 116, 156), som i sin tur var orsaken till att korets östfönster murades igen.

Omkring 1730 och följande decennium företogs så omfattande reparationer, att man 1730 ansökte hos domkap om att få behålla kollektmedel för egen del (om stigluckorna och stråvpelarna 1728, se ovan). Man hänvisade till att en liknande framställning hade beviljats 1725. Arbetena omfattade framför allt reparationer, rappning och vitmenande av murarna, fönsterreparationer och tjärande av taken. »Södra Kyrkjödörren», d v s kordörren, hade fodrats eller beklätts, nordportalen fick en ny dörr, liksom sydportalen i långhuset samt vapenhusingången. Smeden gjorde beslag för de nya dörrarna.

1748 var kyrkan, klockstapeln och kyrkogården i gott stånd. Det framhölls, att det som krävdes av reparationer bekostades för själva kyrkobyggnadens del av kyrkans medel, medan sockenmännen stod för kyrkogårdsmurens reparationer,⁴² vilket var i enlighet med gällande praxis.

Vid sockenstämman 1752 beslöt man att anskaffa bräder »at förfärdiga luckor utaf til gluggarna i Tornet [troligen ljudgluggarna], at hwarken balkar eller murar af rägn och snö må taga nogon skada». Det bestämdes också, att de som åtnjöt fattigmedel »skola nästkommande wår, under Kyrkjowaktarens tillsyn, giöra hwalfwet rent ifrån fogleträck och annan orenlighet». Dessa luckor utfördes emellertid först 20 år senare (se nedan).

1759 var kyrkan också i gott stånd, taket tjärat, sakristian hade fått nytt tak, klockstapeln var nyligen reparerad och brädbeslagen och kyrkogårdsmuren väl bibehållen (konc t vis prot 8/7 1759, Domkap).

Enligt den ej helt tillförlitlige Törnwall (s 25, se fig 114) saknade tornet ännu 1673 ingång i väster, men åtminstone i slutet av 1700-talet hade det en sådan. Wellin markerar nämligen öppningar i tor-

nets västra och östra murar samt kallar tornrummet i bottenvåningen för »materialshus» (fig 120). Det samma gäller hans teckning i BSt. Även på Löfgrens tid tjänade tornet tydligen samma ändamål, ty inga bänkrum fanns där, trots att den övriga kyrkan var till bristningsgränsen fylld med bänkar (fig 116). Hans teckning visar en västingång 2 alnar bred, belägen söder om tornets mittaxel. Inv 1829 uppger, i likhet med Wellin, ett materialshus i tornets bottenvåning.

Projekt till ny tornhuv 1778

En ombyggnad av trästapeln på kyrkogården blev så småningom aktuell (se ovan, Klockstapel). 1745 hade man nämligen beställt ännu en klocka, vilket skulle medföra, att den befintliga klockstapeln måste byggas om för två klockor eller göras helt ny. Olyckligtvis gick det planerade klockköpet om intet (se nedan, Klockor), vilket synes ha varit den främsta anledningen till att klockstapelsbygget uppsköts tills vidare.

I slutet av 1760-talet blev även frågan om takryttarens — »tornspetzens» — reparation aktuell (se ovan). Samtidigt visade sig klockstapeln alltmer förfallen. En lösning vore, sades det, att ersätta takryttaren med en klockstapel vilande på västtornets tak, en annan att låta inreda själva stentornet för klockorna. Man beslöt därför att rådfråga en byggmästare »huruwida det är mögeligit, at i stället för denna Torn-Spetz inrätta en Kläckestapel på samma ställe, eller at Kläckorna kunde hänga i Tornet, i hwilken förra händelse ingen reparation företages; men i det sednare fallet, går den samma i wärkstälighet, hwarefter en kläcka beställer ock inköpes (st prot 21/4 1769). Inte heller detta beslut ledde emellertid till något resultat. 1772 insattes luckor i torngluggarna (se ovan), men frågan om klockornas placering kom ej närmare sin lösning.

21/4 1778 beslöt stämman emellertid, »at för Hög. Kongl. Landzhöfdinge Ämbetet i Calmar giöra ansökning, det nogon Byggmästare motte utskickas på kyrkans bekostnad, at undersöka och upgifwa förslag til ett Nytt Torn på kyrkjan, på det Församlingen må äga tillfälle at utlåta sig, huruwida de äro i stånd, denna projecterade Tornbyggnad at wärkställa eller icke». Besiktningen ägde också rum samma år och det förefaller troligt, att även en ritning

gjordes för ändamålet. Det finns nämligen en osignerad och odaterad ritning i BSt (fig 122), vilken förefaller att ha tillkommit i samband med syneförrettningen 1778. Visserligen tillhör ritningen nu samma ärende som fig 133 och 134 från år 1823, men den eleganta fig 122 visar i allt en omisskännlig 1700-talsprägel: den krönande eldurnan, tornhuvens S-svängda profil och tornkroppens i puts markerade hörn.

Uppgifter om ursprunget till ritningen fig 122 och dess vidare öden saknas i kyrkans arkivalier. Man kan emellertid av vad som sedan hände dra den slutsatsen, att förslaget ansågs för kostnadskrävande och att man därför uppsköt en så omfattande ombyggnad till bättre tider. Tydligt föredrog församlingen att i stället reparera sin gamla klockstapel, ty 1779 beslöt man att beställa den länge projekterade klockan, så snart man fått virke utsynat till reparation av stapeln (st prot).

Det skulle emellertid dröja ännu några år, innan de många diskussionerna om klockorna och deras placering ledde till något resultat. Slutligen, 1787, bestämde sig församlingen för alternativet att bygga om stentornet för klockorna (se nedan Ombyggnader under I S Wellins tid 1784–1810).

Ombyggnader under I S Wellins tid 1784–1810

Den period av kyrkans byggnadshistoria, som varit mest innehållsrik, sammanfaller med kyrkoherde I S Wellins ämbets-tid (not 11). Innan han efterträdde Magnus Stagnelius 1784 hade han varit komminister i socknen sedan 1769. Inte bara i kyrkans egna arkivalier utan i flera rapporter till domkapitlet av Wellins hand kan man i detalj följa hans omsorger om den gamla kyrkobyggnaden.

Vid biskopsvisitationen 1774 hade många frågor tagits upp, som så småningom skulle lösas, nämligen »gravkorets» borttagande, främst för att få kyrkan ljusare, nordportalens igenmurande samt flyttning av predikstolen: »... föreslogs om icke Prädikstolen måtte flyttas på Norra sidan wid Sacristige-Dören, då upgång igenom muren kunde göras». Dessa åtgärder måste dock skjutas upp till bättre tider.

1786 beslöt man emellertid att ackordera med båtsman Lars Wandring i Persnäs om att flytta predikstolen och insätta flera bänkar på dess gamla

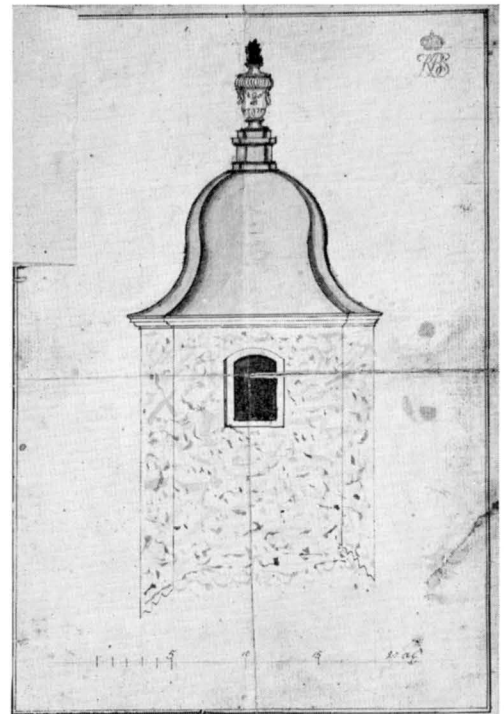

Fig 122. Förslag till tornhuv, osignerad och odaterad ritning hörande till ett ärende från 1823, men troligen från 1778. Skala ca 1 : 300. BSt. Foto N Lagergren 1965.

Proposed tower roof, probably 1778.

plats på södra sidan (st prot 22/5 1786), och strax därefter utfördes arbetet. Den genombrytning i muren mellan koret och sakristian, som föreslagits 1774 gjordes dock ej, fig 120 och 116 visar, att predikstolstrappan låg intill en väggpelare i koret. Som en följd av tillkomsten av nya bänkar i korets södra sida gjordes en bänkdelning 11/3 1787 (fig 120). Den 21/5 samma år beslöt man att inrätta ett nytt fönster på norra sidan invid predikstolen, och det utfördes under våren 1788 och försågs med fönstergaller av mästare Elg.

1787 beslöt man också att med det snaraste inreda tornet för klockorna. Därmed avstod man tills vidare från tanken att helt förändra tornets överdel (se ovan, Projekt till ny tornhuv). Beslutet sattes omedelbart i verket (st prot). Däremot gick man ej med på pastors förslag att samtidigt ta ner takryttaren. Trappan i tornets södra mur fick en direkt ingång (fig 123, 150) i det att man bröt upp trappans

yttervägg och byggde en yttertrappa utmed vapenhusets västra mur (fig 116, 135). Samtidigt utvidgades en glugg i murtrappans södra vägg. Genom detta arrangemang kunde ringaren komma direkt upp till klockorna utan att passera kyrkorummet. Murningsarbetet utfördes av Jan Jansson i Högnäs och klockorna flyttades upp i den nyinredda ringkam-maren av båtsman Wandring. Därmed hade frågan om klockornas placering slutgiltigt blivit löst.

1788 beslöt församlingen, på förslag av pastor, att man för att förstärka klockklangen skulle panela tornet ovanför klockorna samt förstora norra och södra ljudgluggarna. Ännu 1795 hade beslutet dock ej verkställts, men 1797 (räk) upptas bl a utgifter »för en Timmerstock som för flera år sedan blifvit nyttjad till panelning i klocktornet». Panelningen hade alltså utförts, medan däremot ljudgluggarna hade bibehållits oförändrade. Den medeltida klockvåningen fick i själva verket stå orubbad ännu tre decennier, se nedan Tornets ombyggnad 1825–1826.

Efter tornets ombyggnad togs frågan om »gravkorets» borttagande åter upp 1788 (vis prot), närmare beskrivet ovan (se S:t Ottos kapell), samtidigt nämndes vapenhusvalvet, som icke tidigare berörts, och man beslöt att ge en murmästare i uppdrag att besiktiga dessa delar av kyrkan, för att man skulle få råd om vad som borde göras.

De närmast följande åren ägnades emellertid endast åt underhållsarbeten, framför allt beträffande taken, samt åt uppförandet av en ny prästgård.

Vid följande biskopsvisitation, 1791, drogs dels upp samma fråga som tidigare om förbättrandet av belysningen i kyrkan, dels diskuterades en spricka i långhusvalvet:

»En Spricka i hvalfwet nedre i kyrkan befants äfven tarfva bot, så väl som at et fönster längst neder borde uthuggas, at folket derstädes måtte kunna se at läsa i Bok.» Även nu ville man rådfråga en erfaren byggmästare; att det tidigare ej skett berodde på krigsoroligheterna.

Vid en extra sockenstämma 18/12 1791 upplästes vis prot 1788 och 1791 angående beslutet att låta besiktiga det bristfälliga vapenhusvalvet mm. Det framgår också, att murmästaren Hindrik Wermelin i anledning härav redan i juli samma år hade synat kyrkans brister och drastiskt skildrat dem. Hans rapport, bifogad st prot, och daterad 5/12, återges

här in extenso, emedan den inte blott beskriver kyrkans bristfälligheter, utan även innehåller många viktiga upplysningar om den gamla kyrkan:

»1° Jnuti Kyrkans nedre stycke, finnes, på Södra sidan, flera rinnor uti hwalfwet, hwaraf en likwäl, af större widd, fordom tid blifwit, med ler, igensmetad. Äfwan på hwalfwet är mycken fyllning up-förd, så att hwalfstena icke synas, hwaraf följer, att ingen underrättelse derifrån kan inhämtas, om beskaffenheten, men, i anseende dertill, att sprickorna under wisa, att hwalfwet är skilgdt i flera delar, är tydeligt, att denna bristfällighet medförer mycken fara, för Församlingen, som der håller gudstjenst

2° Besågs lägenheten att insätta ett större Fönster, på norra sidan af Läktaren, och kan ske, utan att skada huset; äfwen så woro lägenhet dertill, på södra sidan, om icke wapnhusets takresning hindrade

3° Besågs det, på södra sidan, stående graf-Choret, och som detta är uprest, jemte Kyrkowäggen, utan att hafwa någon gemenskap med sjelfwa Kyrkans byggnad, så kan detta borttagas utan skada.

4° Befants wapnhaus hwalfwet wara flerstädes så sönnerremnadt, och sedan ifrå Kyrkowäggen skilgdt, att jag icke kan förewissa det detta hwalf står någon dag, utan nödgas jag tillstyrka att det, ju förr dess heldre nedtages.

I öfrigt äro Kyrkwäggarna, så wäl som Kyrkotornet, uti godt stånd, utom en felande Rappning. Det sednare eller Tornet, tycktes wäl hafwa något fel, af en Bugt, på södra sidan, och någon remna, men detta alt, är det af ingen betydelse, hälst det har egen säker fot utan att på något sätt hwila på Kyrkan.»

Som en omedelbar följd av Wermelins besiktning revs vapenhusvalvet på nyåret 1792 (redan beskrivet ovan, se Vapenhuset). De övriga åtgärder, som han rekommenderade, blev gång på gång uppskjutna under de närmaste åren. Man företog endast de nödvändigaste underhållsarbetena. Påminnelser om kyrkans rappning tillbakavisades med hänsyn till att taket måste göras färdigt först.

Helt överraskande beslöt församlingen 1795 att anskaffa ett orgelverk (st prot 21/5) och senare samma år (st prot 17/11) redogjorde kyrkoherden för sin korrespondens med de båda sakkunniga på området, Vogler och Rundgren (se nedan, Orgel). En orgel »i dessa dyra tider» skulle kosta 300 rdr sp.

Därför ansåg Wellin det mer angeläget att i stället reparera kyrkan i enlighet med beslutet vid de senaste visitationerna (1778 och 1791), ja, han föreslog ännu mer genomgripande förändringar i kyrkan:

»Hela västra hälften af Kyrkan är genom 2^{ne} stora Pelare så wanställd och mörk at hon föga liknar ett Herrans Tempel der gudstjenst hålles, och hwar och en intager ogera bänkrummen derstädes, så många hindras ifrån utsigt till altaret och de fläste från utsigt till Predikstolen.» I stället borde man utnyttja tillfället till att göra kyrkan ljus och tidsenlig, när ändå ställningar måste resas för fönster- och valvreparationer: »... hwarföre jag ej kan underlåta att tillstyrka, att på en gång göra slut på alt som wanskarar vår Kyrka och aldeles borttaga de 2^{ne} fyrkantiga Pelarna och derefter upsätta ett hwallf af trä, efter tidernas bruk». Ur ekonomisk synpunkt behöfde inga invändningar göras: »Ingen som känner vår ställning lärer förskräckas för detta wärk ...» Wellin framhöll de små pastoraten Kristvalla om 30 hemman och Nämdö i Strängnäs stift om 5½ hemman som lysande exempel för Högbys församling med dess 83 hemman.⁴³

Trots att dir Sahlsten och kapten Nordenadler stödde kyrkoherde Wellins så värtaligt framlagda förslag, fasthöll församlingen vid sitt tidigare beslut att anskaffa orgel. En ritning anskaffades därför följande år (fig 143).

1796 tog kyrkoherden åter upp frågan om alla de reparationer, som under två biskopsvisitationer och flera sockenstämmor blivit beslutade: rappning, gravkorets borttagande, fönstrens insättande (st prot 17/6 1796). Nu beslöts äntligen, att arbetet skulle utföras nästföljande maj månad. Kyrkoherdens förslag att man skulle bränna kalken själv avslogs, »emedan Kalkbränningen i denna Sochen nu mera aldeles uphört».

På försommaren 1797 sattes så planerna i verket med murmästaren Wermelin som arbetsledare. »Gravkoret», vars nedtagande diskuterats alltsedan 1774 (se ovan S:t Ottos kapell), raserades, ett fönster togs upp på södra långhusväggen där det tidigare fanns ett igenmurat romanskt fönster. Kyrkan hade trots detta nu endast sex fönster. Vapenhusets tak byggdes om och täcktes med flisor, i sakristian inlades en takpanel under valvet (se ovan, Sakristia), en åtgärd som ej diskuterats tidigare, fönstret under

läktaren (i norr) utvidgades åter och slutligen rappades hela exteriören.

Vid extra sockenstämma 20/8 samma år påminde Wellin om, att det ännu återstode en viktig reparation, nämligen av sprickorna i valvet »neder i kyrkan», men församlingen kunde inte enas i frågan. Många ville tro, att valvet skulle hålla, trots Wermelins rapport. Kyrkoherden vände sig därför till domkapitlet med en skrivelse.⁴⁴ Sedan han redogjort för de reparationer, som företagits under den gångna sommaren, rivningen av »gravkoret» osv övergick han till att beklaga sig över sockenmännen. Trots att församlingens ståndspersoner m fl önskade riva valvet och de båda grova stenpelarna och bygga ett trävalv i stället, vägrade majoriteten att vare sig reparera eller riva stenvalvet. Detta var nu i uselt skick, rappningen borta och stenarna så lösa, att de kunde föras upp och ned med handen, varför muren (Wermelin) hade förklarat, att han inte vågade stå under valvet för att försöka driva ihop och fylla sprickorna.

Resultatet av Wellins klagoskrivelse blev, att en häradssyn påbjöds genom domhavanden i orten, men inför detta hot beslöt församlingen vid en extra sockenstämma 16/10 1797 att valvet skulle repareras följande år och att beslutets giltighet skulle underställas domstols prövning. Vid höstetinget några dagar senare fastslogs beslutets laglighet. Därtill påbjöds, att en murmästare skulle anskaffas och arbetet utföras efter hans anvisningar.

I maj 1798 uppsköts emellertid arbetet ännu ett år på grund av pågående arbeten på prästgården.

Slutligen bestämdes vid sockenstämman 22/5 1799, att murmästaren Johan Pettersson (Böda not 38) skulle utföra ombyggnaden. Han började med att riva långhusets valv och båda pelare.

Vid extra sockenstämma 7/7 1799 diskuterade man frågan, om »den trinna Pelaren midt uti Kyrkan borde borttagas och man ansåg bäst att låta denna fråga hvila, til dess Murmästaren Petersson under den öfriga Reparationen, finge tillfälle närmare utröna möjligheten deraf. Som nu de 2^{ne} Pelarne och hwallwet i kyrkan blifwit nedtagna, och dessutom flera af Församlingens Ledamöter förklaradt sin åstundan att borttaga äfwen den trinna Pelaren, för att få Kyrkan aldeles ren och obehindrad inuti; altså har Kyrkoherden funnit sig föranlåten sam-

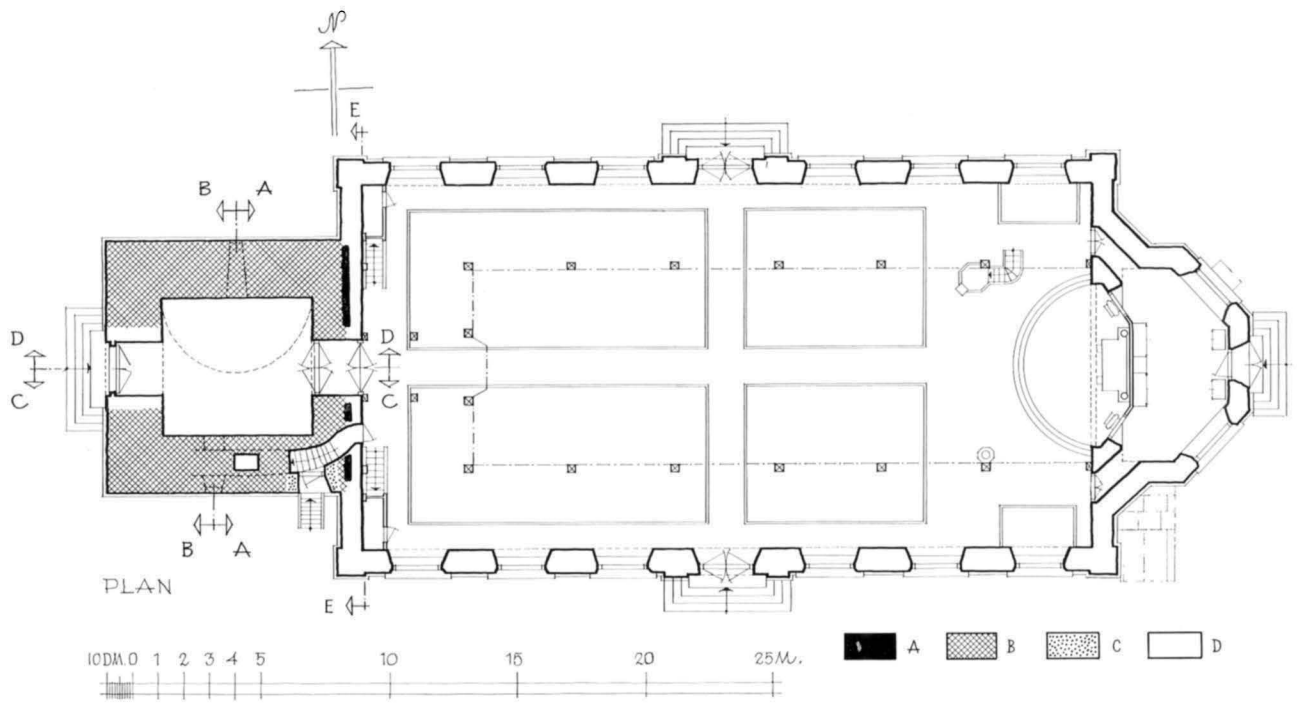

Fig 123. Plan, 1:300. Uppm J Söderberg 1964.

Plan.

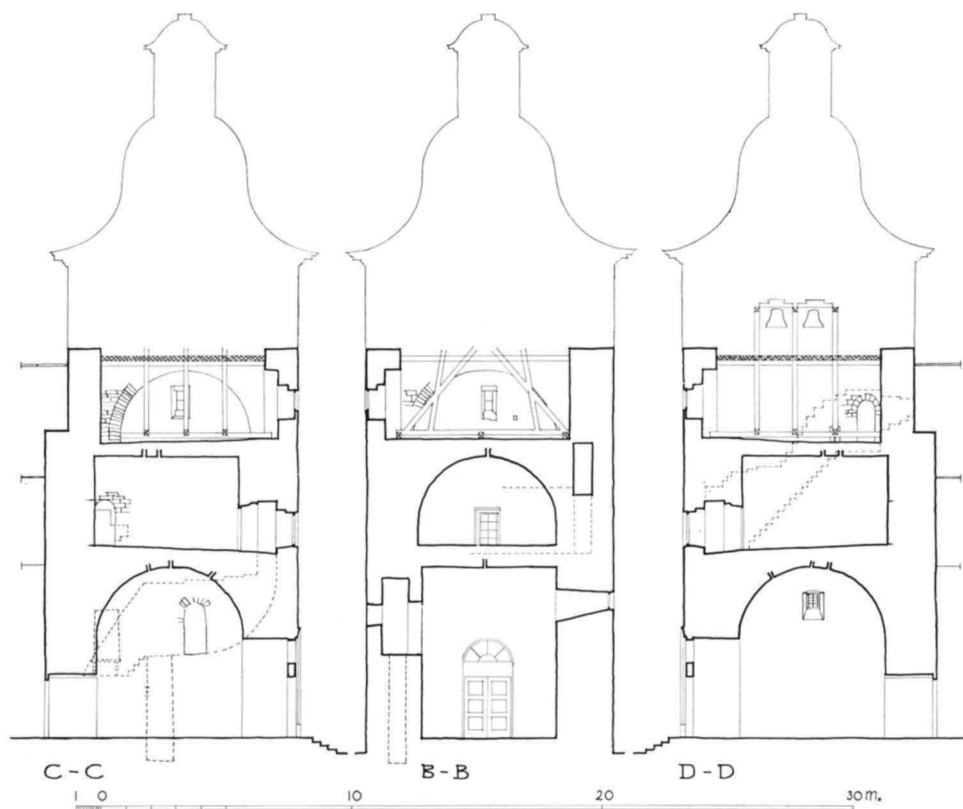

Fig 124. Sektioner genom tornet mot söder (C-C), väster (B-B) och norr (D-D), 1:300. Uppm S Hesselgren och S Fränne 1931, kompl R Boström 1940 samt J Söderberg 1967.

Sections of tower looking S (C-C), W (B-B) and N (D-D).

Fig 125. Planer av tornets
1:a och 2:a våningar, 1 : 300.
Uppm S Hesselgren och S
Fränne 1931, kompl J Söder-
berg 1967.

*Plans of first and second
floors of tower.*

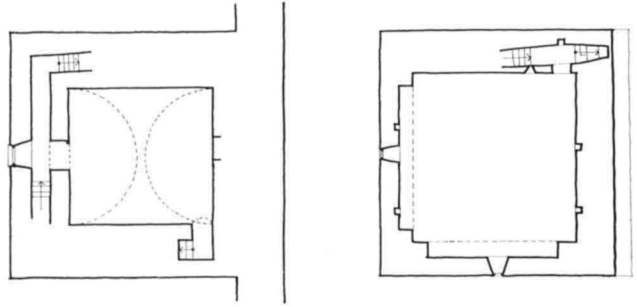
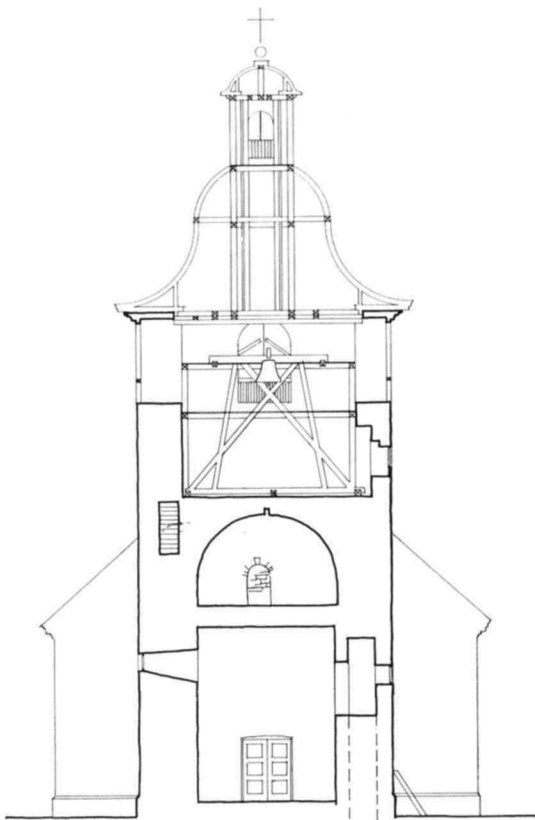

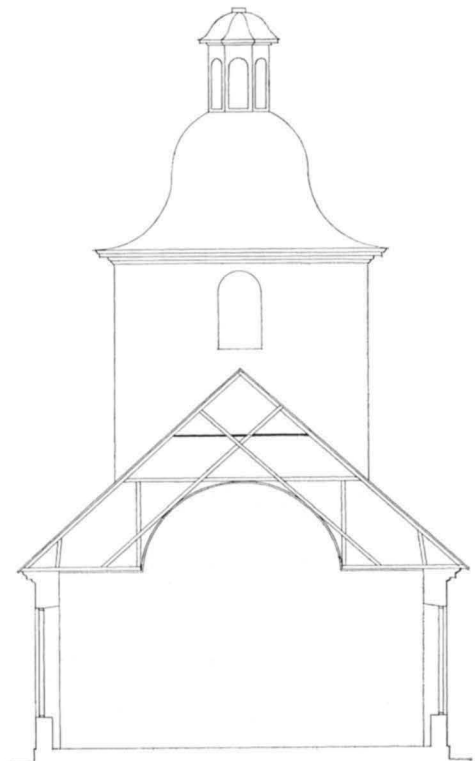
Fig 126. a. Sektion genom tornet mot öster (A-A), 1 : 300. Uppm S Hesselgren och S Fränne 1931, kompl R Boström 1940 samt J Söderberg 1967. — b. Sektion genom långhuset mot väster (E-E). Västra långhusgaveln från 1871 är murad intill tornets östra mur. Den kraftiga, vågräta linjen visar gavelmurens övre begränsning. Jfr fig 124, sektionerna C-C och D-D. 1 : 300. Uppm J Söderberg 1967.

a. Section of tower looking E (A-A). b. Section of nave looking W (E-E). The W gable of nave from 1871 is built in front of the E wall of tower. The heavy, horizontal line shows upper limit of gable wall. Cf. fig. 124, sections C-C and D-D.

A - A

a

E - E

b

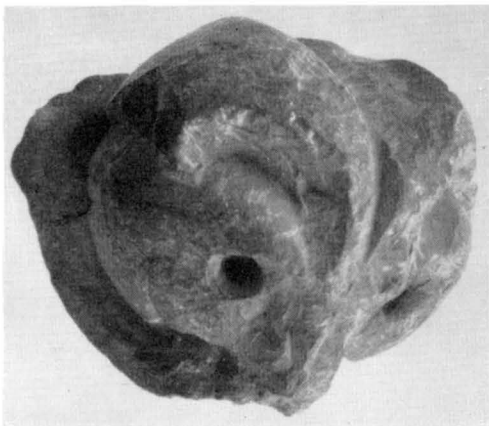

Fig 128. Kapitäl av kalksten, dels från det medeltida korets sydportal (det mellersta i övre raden), dels från tornets klockvåning (jfr fig 129). Foto S Hallgren 1964.

Limestone capitals, from doorway of the medieval chancel (middle of top row) and from bell chamber of tower (cf. fig. 129).

Fig 127. Hörnblad av kalksten, troligen från triumfbågens kolonn i den medeltida kyrkan. LUHM. Foto O Mattson 1929.

Limestone leaf, probably from corner of rood arch pier in the medieval church.

mankalla Församlingens Ledamöter til detta måls slutliga afgörande», men »Församlingen kunde icke finna sig uti at låta borttaga den främsta Pelaren, utan beslöt at den skal stå orubbad alt framgent.»

Tio dagar senare hölls ännu en extra sockenstämma, och församlingen hade nu närmare tänkt över frågan »om den trinna Pelarens borttagande i kyrkan» och funnit nödvändigheten därav, »aldenstund Kyrkan är helt och hållet wanställd, sedan den wästra hälften, med sit nya prydliga hwallf, genom nämnda Pelare och en därpå hängande illa satt mur bortskymmes ifrån Kyrkans östra och lika prydliga hälft, i hwilken Altar och Predikstol stå». Dessutom hade murmästare Pettersson meddelat, att kyrkan ej skulle taga skada härav »i anseende dertil at sedan Pelaren siunkit har någon del af muren rimnadt och hwilar på honom; men hwad däröfwer är står fast tillika med Kyrkans främre hwallf, på de gamla wäggarna, hwilka hålla fem alnar i tioclek». Han

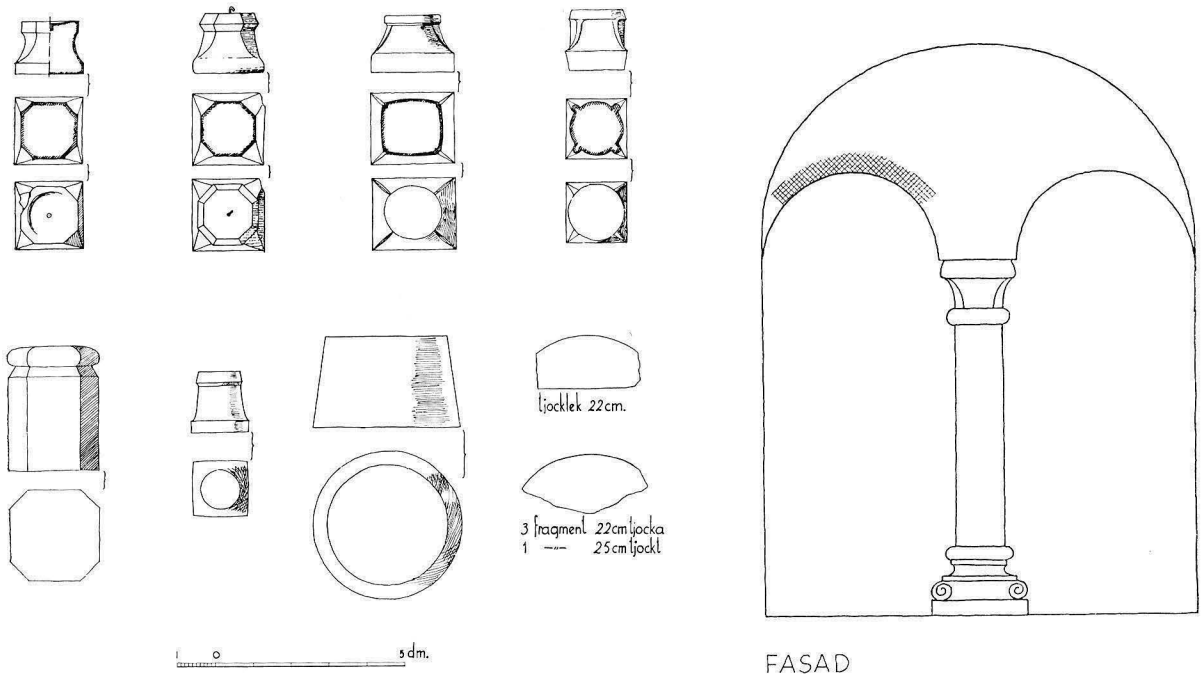

Fig 129. Uppmätning av kalkstensfragment: kolonnettkapitälen i fig 128, bas till dito, skaft till dopfunt samt verkstycken från triumfbågens kolonn (jfr fig 112). Uppm S Hesselgren och S Fränne 1931. Längst t h rekonstruktion av en ljudglugg med bevarat stycke av båge inritat. Skala 1:20. R Boström 1967.

Scale drawings of limestone fragments: capital of colonnette in fig. 128, base of same, pillar of font and pieces of column of rood arch (cf. fig. 112). Far right reconstruction of a sound hole with remaining piece of arch inscribed.

åtog sig att borttriva pelaren »och uprätta en säker hwalfbåge, hwarigenom gemenskapen, emellan Kyrkans östra och västra del blir fri och obehindrad». Dessutom var det lämpligt att göra arbetet när ändå ställningar var uppsatta. Församlingen accepterade byggmästarens förslag och det fastslogs att arbetet på murarens egen risk skulle börja följande dag, dvs den 18/7.

Ett par veckor senare, vid en extra sockenstämma 4/8 1799, togs den reparerade kyrkan i betraktande »och befants at Mäster Petersson uti Kyrkans västra halfdel [borttrivit] twenne stora Pelare, med de på dem hängande, bräckliga hwalff och i deras ställe upsadt et hwalff af trä med prydliga Cornischer öfwer hela Kyrkans bredd, äfwen som har borttagit midt uti kyrkan en stor Pelare [d v s den »trinna» pelaren], på hwilken warit hwilande en gafwel, som skilgdt Kyrkans östra och mycket högre hälft ifrån

den västra, och i dess ställe upfördt en hwalffbåge af sten, som sträcker sig öfwer hela kyrkans bredd, och nu upprätthåller hela gafweln hwarefter Kyrkan blifwit whitmenad inuti hel och hållen». Man uttalade också sin synnerliga belåtenhet med murmästaren för hans arbete (jfr fig 182: F).

Därefter föreslog kyrkoherde Wellin, att frågan om orgelverket (se st prot 21/5 1795) skulle uppskjutas tills vidare, nu när kyrkan var prydligare och de anskaffade ritningarna därför blivit odugliga. Han föreslog även, att man skulle skaffa kyrkan inkomster genom försäljning av järngallerna i tre fönster, i synnerhet som de andra fönstren efter tidens sed saknade sådana.

I en utförlig skrivelse till domkapitlet⁴⁵ redogjorde Wellin för den radikala ombyggnaden samt övergick därefter till de år 1800 företagna arbetena med inredningen. En ny läktare hade uppförts (se Läk-

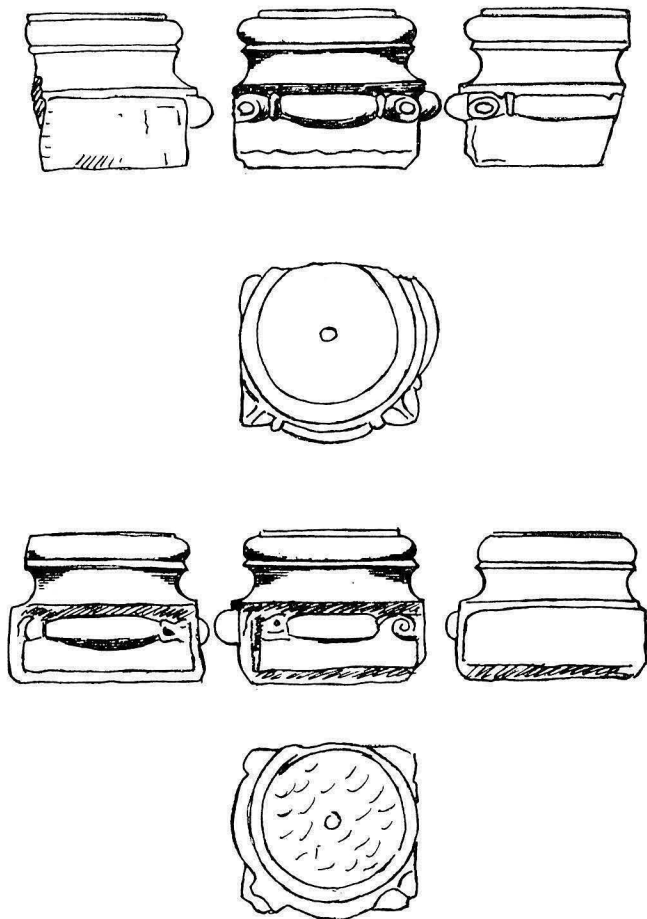

Fig 130. Kolonnettbaser av grå kalksten, troligen härrörande från Högbys korportal, numera ingående i en trädgårdsbänk i fastigheten Strandtorp 3¹⁰, Böda sn. Skala 1:10. Uppm S Ljungstedt 1963, KLM.

Bases of colonnettes, grey limestone, probably from Högbys church doorway, now used in a garden bench.

tare), bänkkvarteren hade byggts om så att mittgången förlades i kyrkans mittlinje nu när inte längre pelarna stod hindrande i vägen, och därefter gjordes en ny bänkdelening. Provinsialmålaren Wadsten (not 54) hade tillkallats för att måla hela inredningen »med liusblå- och pärlfärgor till likhet med Altartaflan och Predikostolen hvilka med guld och silfver derjemte förnyades efter behovet ...» Golvet i bänkarna och gången, som förut var av ganska (=mycket) ojämna stenar, inlades horisontellt av

trä. Sist uppsattes över stora dörren, d v s korportalen, en svärtad sten med inhuggna förgyllda bokstäver. Inskriften löd enligt inv 1829: »År 1800 uti Konung Gustaf IV Adolfs 8de Reger. år är Högbys Kyrkas Stora Reparation fullbordad.» Manuskript till inskriptionen översändes från Vitterhetsakademien genom dess sekreterare, J Hallenberg, stenen var anskaffad av Ion Olofsson.

Även inne i kyrkan hängdes en minnestavla upp med en lång förteckning på de under Wellins tid företagna reparationerna, målad av And G Wadsten (se Nya kyrkan, tavlor). Den hängde 1825 »på södra kyrkvägg» (Ahlqvist 2:1, s 72).

»Til fägnads betygande öfver en lycklig utgång af alt detta», avslutade Wellin sin skrivelse till domkapitlet, hade kyrkan fått mottaga flera gåvor, bl a en vinkanna av änkeprostinnan Stagnelius. Överdirektören och dykerikommissarien Sahlsten hade skänkt ett kontant belopp och från sterbhuset efter änkeprostinnan Stagnelius hade man inlöst en brudkrona (se nedan).

Stora mängder sten (rivningsmassor) såldes på auktion under de följande åren, 1799 såldes även gammalt järn.

Så hade den långa ombyggnadsperioden kommit till ett lyckligt slut.

De återstående åren av Wellins ämbetslid företogs underhållsarbeten av vanligt slag, och en del inventarier tillkom. 1806–1807 revs takryttaren (se ovan).

Tornets ombyggnad 1825–1826

Under 1700-talets andra hälft hade, som vi redan sett, tornets ombyggnad diskuterats. Ritningen fig 122 får troligen ses som ett inlägg i diskussionen. Säkerligen var det ekonomiska skäl som tvang församlingen att nöja sig med en mindre förändring av tornet, innan klockorna 1787 flyttades dit upp från klockstapel.

Under kyrkoherde Gummerus' tid inreddes 1814 ett av tornrummen, troligen det i nuvarande 1:a tornvåningen, till sockenmagasin. Som sådant gjorde det tjänst till mitten av 1800-talet, då ett nytt magasin inrättades i övervåningen till den då byggda skolan sydväst om kyrkan.

Vad som var anledningen till att tornhavsfrågan återupptogs, vet vi ej, st prot är nämligen förlorade

Fig 131. Den övre basen i fig 130. Foto
R Boström 1964.

The upper base in fig. 130.

Fig 132. Den nedre basen i fig 130. Foto
R Boström 1964.

The lower base in fig. 130.

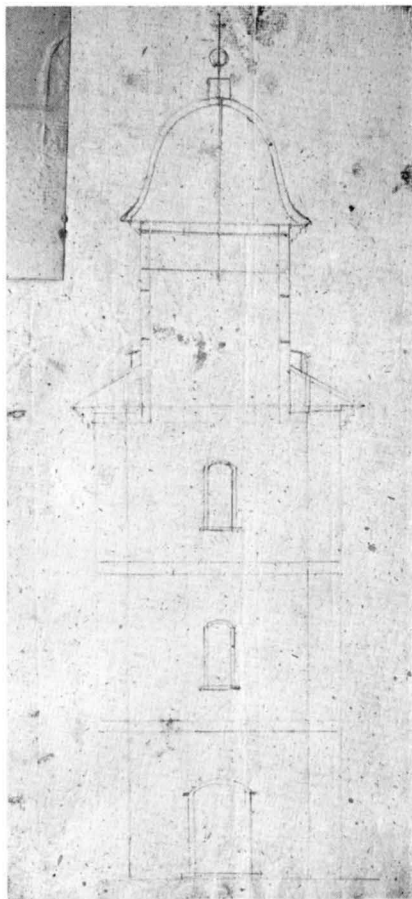

Fig 134. Ritning till tornhuv av Axel Almfelt 1823, skala ca 1 : 300. BSt.

Drawing of tower roof, by Axel Almfelt, 1823.

Fig 133. Förslag till lanternin samt ombyggnad av tornet 1820 (?). Osignerad och odaterad ritning, hörande till ett ärende från 1823, möjligen utförd av L. Lindman 1820. Skala ca 1 : 300. BSt. Foto N Lagergren 1965.

Proposed cupola and rebuilding of tower, 1820 (?).

efter 1805, men av spridda uppgifter i andra arkivalier kan man ändå skymta förberedelserna.

Sålunda fick den 8/3 1820 »Mäster Lindman i Wij för förslag till Timmer af Tornbyggnaden 2:2.—». Det är tänkbart, att ritningen fig 133 utförts av honom som grund för beräkningarna av materialåtgången. I varje fall tillhör den samma ärende som den av ÖIÄ fastställda ritningen fig 134 (därom mera nedan). Alternativt kan fig 122 ha legat till grund för beräkningarna. Därefter ansökte man hos häradsrätten om virke för bygget i enlighet med de av Lindman gjorda beräkningarna och häradsrättens utslag löstes också in 1820.

Nästa steg var att på vanligt sätt ansöka om tillstånd att bygga en ny tornhuv. Till ansökan fogades dels en äldre ritning som man haft liggande (fig 122), dels en som möjligen författats av Lindman (fig 133). ÖIÄ lät i stället Axel Almfelt⁴⁶ göra en ny ritning

1823 (fig 134), som visar stor släktskap med 1700-talsritningen (jfr fig 122), ehuru den krönande urnan ersatts med en liten kvadratisk lanternin som bättre överensstämde med det tidiga 1800-talets smak. Denna utbyttes emellertid mot en liten åttkant (fig 101, 135, 149, 151).

Arbetet utlystes på entreprenadsauktion och byggmästare Lindman fick uppdraget. Arbetena påbörjades 1825 och avslutades följande år. Den medeltida murkronan revs av och ersattes med nytt murverk från och med anfangen på de senromanska ljudöppningarna. Dessa ersattes av stora ljudportar på samma plats. Enstaka verkstycken användes i det nya murverket, bl a ett stycke av en rundbågig omfattning (fig 129), medan några av kapitälerna troligen placerades på stigluckorna. I varje fall tjänade de som krönprydnader på 1871 års grindstolpar, tills de 1964 flyttades upp i tornet. Genomgående

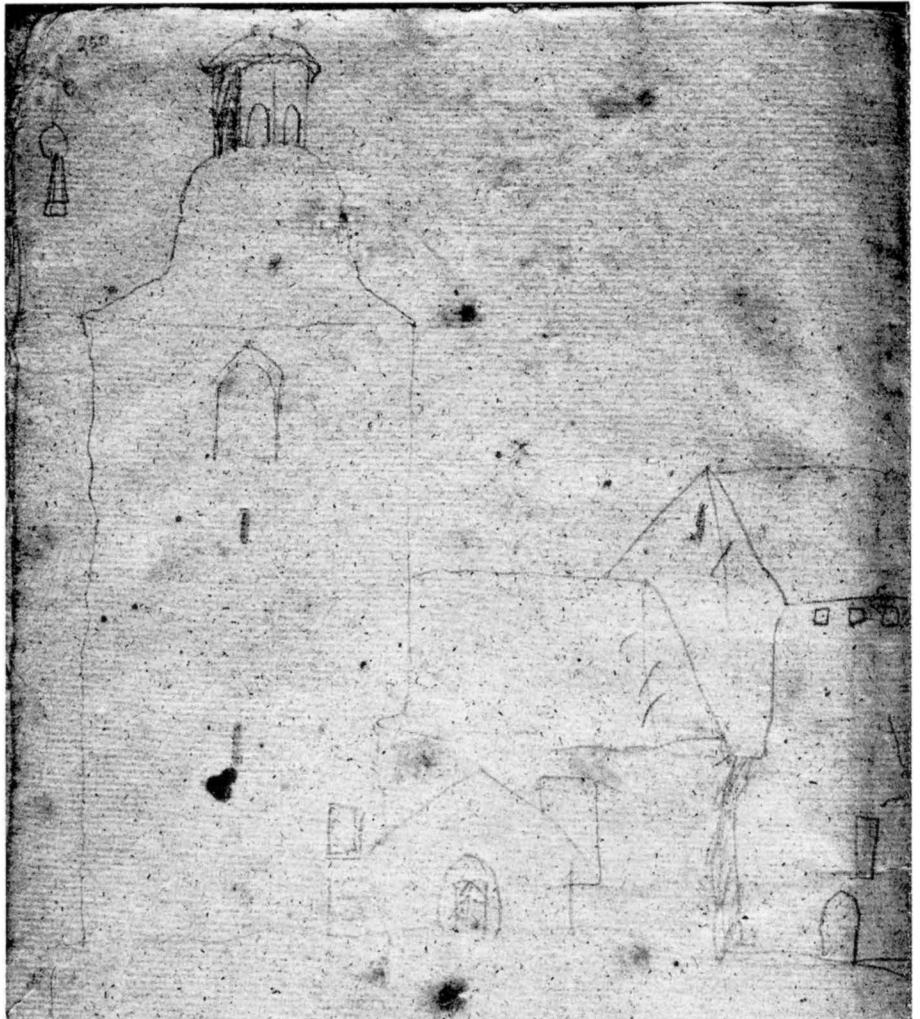

Fig 135. Kyrkan från sydväst. Blyertsteckning av J Wallman 1833 (?). NordM. Foto N Lagergren 1965.

Church from SW, 1833 (?).

ställningshål i tre av tornets fyra hörn (utom i nordväst) hör troligen samman med ställningarna för bygget.

Över ringkammaren byggdes ännu en våning. Ett par takbjälkar har sneda urtag som visar att de tidigare varit takbjälkar med stödben, troligen ingick de i tornets föregående sadeltak (fig 113, 114, 115–117).

På murkrönet placerades den svängda huven, som täcktes med tjärad furuspån, medan lanterninen, kallad jungfrukammaren eller jungfrutornet, be-

kläddes med järnplåt och oljemålades högröd med svarta och vita luckor. Överst var en förgylld spira med glob, kors och hane, 5 alnar hög (inv 1829). Med denna påbyggnad förlorade tornets yttre helt sin medeltida karaktär. Johan Wallman har tecknat av tornet både före och efter dess ombyggnad (jfr fig 117 och 135). För att finansiera bygget var man tvungen att låna pengar av en man vid namn Ljungstedt i Föra (sannolikt handelsman Joh. Ljungstedt i Östra Greda, som 1819 skänkt en oblatask av silver till Föra kyrka).

Gamla kyrkans rasering och nya kyrkans tillkomst 1870–1871

Vid vis 1819 meddelade pastor, att man hade beslutat att utvidga kyrkan, emedan den ej längre fullkomligen inrymde dess årligen tillväxande folk-mängd. Man hade därför beslutat att utvidga »dess medlersta del till lika bredd med den åt Östra hållet belägna», d v s man avsåg att bygga om långhuset till samma bredd som koret. På grund av flera missväxtår hade emellertid församlingen ej råd att på egen hand bekosta arbetet, utan man ämnade söka rikskollekt. Den visiterande biskopen lovade också församlingen sitt stöd i denna sak. Några ansökningshandlingar torde dock ej ha insänts, och vid följande visitation, 1841, heter det helt överraskande, att kyrkan var i någorlunda gott skick och tillräckeligen både ljus och rymlig.

Tornhuvens spånbeklädnad byttes ut mot plåt 1853–1854 och målades jämte lanterninen. 1858–1859 anskaffades en kakelugn, troligen i sakristian.

Vid prostvis 1861 heter det, att kyrkan befanns så väl in- som utvändigt i hjälpligt skick, men redan 1865 förelåg en ritning till ny kyrka, utförd av F R Ekberg.⁴⁷ Enligt denna skulle endast västtornet behållas, till vilket skulle fogas ett långt och brett långhus, i öster avslutat av en femsidigt utskjutande korbyggnad. I nordväst låg en rymlig sakristia. Originalritningen hänger nu i tornet, inramad, men utan glas (se nedan, Tavior). Ekbergs ritning fastställdes 2/9 1867 (fig 148). Den utförda kyrkan avvek något från ritningen: ingen sakristia byggdes i norr, i stället avskildes korutsprånget till sakristia och altaruppsatsen placerades invid skiljeväggen. Lanterninen på Ekbergs ritning var firsidig, säkerligen kopierad efter fig 134. Tornets yttre murytor täcktes av slät puts med rusticerade hörn, en hög och bred ingång gjordes i väster, blindfönster markerades i puts i norr och söder, och ingångarna till torntrappan (fig 118, 150) och mot öster i tornets forna 2:a våning (fig. 126: a) murades igen. Tornets nedersta valv ersattes med ett högre upp sittande bjälklag, valven i de båda andra tornvåningarna bröts igenom och trätrappor byggdes från bottenvåningen, genom valven och ända upp i klockvåningen.

Det medeltida långhuset revs, utom delar av västmuren, mot vilken det nya långhusets västgavel

murades. Därvid blockerades ingången till torntrappan från det medeltida långhusets bottenvåning. Den nya kyrkan beskrivs närmare nedan, se Nya kyrkan.

I samband med den nya kyrkans tillkomst revs den gamla kyrkogårdsmuren med sina stigluckor, kyrkogården utvidgades och ny mur med grindar byggdes. Vid visitation 1875 framhävde biskopen, att församlingen på egen hand, utan kollekt, hade klarat utgifterna med sitt kyrkbygge.

Glasmålningar

Ahlqvist⁴⁸ berättar, att prostens Wellin år 1779 skänkte en fönstermålning från kyrkan till Kalmar Gymnasie- och Stiftsbibliotek. Där framställdes en vapensköld med tre röda rosor samt däröver en hjälmprydnad med tre röda rosor. Inskriften i svart mot gult fält lydde: Volter von Rose.⁴⁹ Enligt Håkansson (nr 255) finns glasmålningen varken i KLB eller KLM. Den kan dock möjligen vara identisk med ett fragment i KLM av renässanskaraktär (fig 137) med bl a röda, gröna och ofärgade glas i blyinfattning (Horns kat II, nr 99). Inga spår av någon vapenbild bevarade. 36 × 36 cm.

Var i Högbys kyrka glasmålningen suttit, är ovisst. Möjligen i det 1792 rivna S:t Ottos kapell, där ett fönster gjordes nytt 1773–1774 (se ovan).

Uppgifter om glasmålningsfragmentet saknas i KLM inventarieförteckning. Horns kat saknar upplysningar om ursprung. Det är därför lika möjligt, att rutorna kommer från Kalmar slott, i så fall Kungsmaket.⁵⁰

Kalkmålningar

Medeltida målningar

Törnewall avbildar fem sköldar (fig 136), en fullbordad och fyra ofullständigt målade, enligt Håkansson (s 94 f) över grevliga ätten Bielke. Även S G U

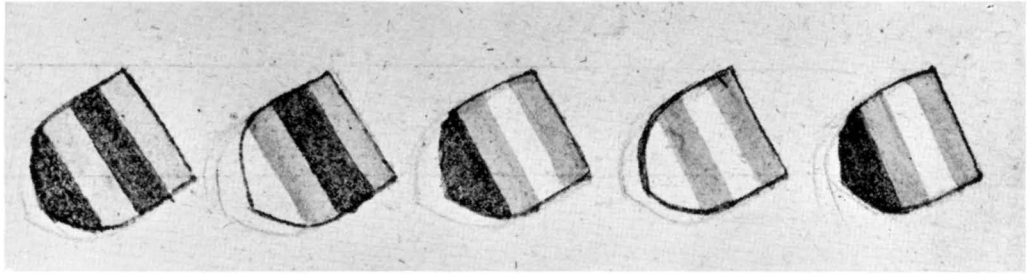

Fig 136. Målade Bielke-vapen, troligen från S:t Ottos kapell (det s k gravkoret), rivet 1797. Delvis ofullbordad teckning av P Törnwall 1673, UUB (120 % förstoring). De mörkaste fälten är blå, de på bilden grå fälten är gula, de ljusaste fälten har papperets färg. Foto N Lagergren 1965.

Painted coat-of-arms of the Bielke family, probably from St. Otto's chapel (the so-called burial chapel), demolished 1797. Partly incomplete drawing, 1673. The darkest fields are blue, the grey ones yellow, and the palest ones are the colour of the paper.

Scheffer⁵¹ anser, att samtliga vapen verkligen avser Bielkevapen, men att de av tecknaren lämnats ofullbordade. Färgerna är gult, blått och papperets färg. Sköldarnas lutande ställning tyder på 1400-talet. I Hadorphs anteckningsbok S.30 saknas uppgifter om vapen, ej heller Rhezelius eller någon annan av de antikvariska resenärerna har vare sig nämnt eller avbildat dem. Anledningen till att det ovan beskrivna S:t Ottos kapell under 1700-talet uppfattades som gravkor för någon adlig familj var troligen förekomsten av vapen. De kan emellertid ha varit donatorsvapen som målats exempelvis i korets valv.

Målningar från nyare tid

1713 målades »fram i Choret» av mästare Anders Björkman.⁵² Han var sysselsatt därmed under 14 dagar, till en kostnad av 90 dlr smt, förutom kost och logi. Det är inte närmare angivet, vad för sorts målning han utförde.

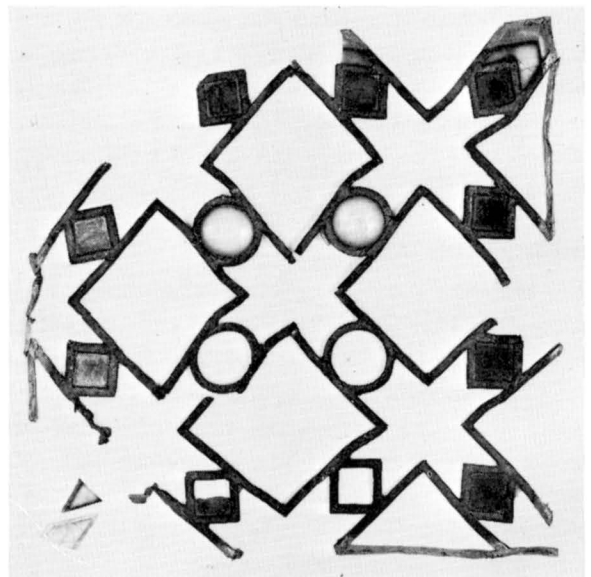
År 1725 hade en annan Kalmarmålare, Salomon Eek,⁵³ i uppdrag att måla kyrkan, dels framme i koret, dels på predikstolen och läktaren (se nedan). För detta arbete inköptes för en sammanlagd kostnad av 171:4:— inte bara färger och olja, utan även guld och silver. Det torde alltså, åtminstone delvis, ha rört sig om dekorativt måleri. Arbetskostnaderna uppgick till 480:— daler.

Efter den stora reparationen 1792–1800 målade And G Wadsten⁵⁴ år 1800 kyrkans interiör och in-

redning samt ett arkivskåp i prästgården för en kostnad av 126:—. Trävalvet och läktarpanelningen målades med vit limfärg, övrig inredning i ljusblått med marmorering (inv 1829).

Fig 137. Glasmålningsfragment, 1500-talets slut, med gröna, röda och ofärgade glas. KLM. Möjligen från Högby kyrka eller från Kalmar slott (Kungsmaket?). Foto SHM 1965.

Fragments of stained glass, end of 16th century, with green, red and uncoloured glass. Kalmar County Museum. Possibly from Högby Church or Kalmar Castle (Royal Chambers?).

Gamla kyrkans inredning och inventarier

Altare, altarpyrdnad, altarring

På det buktiga altare av trä från 1762, som nu står i Nya kyrkan stod en altaruppsats, tillverkad av Anders Dahlström d y (fig 156), likaledes i Nya kyrkan (se nedan). — Om det medeltida stenaltare, som föregick träaltaret, saknas belägg i arkivalierna, ej heller finns några rester bevarade.

1697 gjordes en pall för altaret (räk). Den ersattes med en ny 1729 (räk). En brädbotten framför altaret inlades 1785–1786 (räk).

1661–1662 köptes 12 st sågbräder samt 4 st järn för skranket framför altaret. Troligen gällde det ett helt nytt skrank. Det målades bl a 1762, i samband med tillkomsten av altaruppsatsen. Enligt Wellins och Löfgrens planer (fig 116, 120) var det tresidigt brutet och sträckte sig tvärs över koret mellan de långsgående bänkarna.

Sidoaltare

Av de båda sidoaltare, som på vanligt sätt bör ha stått i långhusets båda östliga hörn, finns ingenting bevarat. — I koret fanns på norra sidan ett litet altare. Det stod kvar till 1765, då man beslöt, »att det lilla altaret som är näst efter Probstinnans stol, skal uttagas och stolar i dess ställe upsättjas». Förmodligen var det ett s k mataltare.⁵⁵ I räk 1690 omtalas, att snickaren gjort ett offerbord, troligen identiskt med mataltalet och med det »ostaltare», som omnämns 1713 (vis prot). — Även i S:t Ottos kapell torde ett altare ha funnits.

Medeltida träskulptur

Vid Hilfelings besök i kyrkan 1797 (Journal, s 65) samt även 1829 (inv) stod kyrkans båda medeltida altarskåp (fig 157–161 samt 164–165) framme i koret på ömse sidor om altaruppsatsen. T h, dvs på norra sidan stod Mariaskåpet, medan Petruskåpet stod i söder. De står nu i Nya kyrkan och beskrivas nedan, liksom en madonnabild (fig 162–163). — På eller invid altaret i S:t Ottos kapell bör också ha funnits en bild av dess titelhelgon.

Triumfkrucifixet (fig 166–167), som nu hänger i koret i Nya kyrkan och beskrivs nedan, var antingen placerat i långhuset över den dubbla triumfbågen eller också i koret under den gördelbåge som skilde de båda kortravéerna åt. Trots dess storslagna mått — det är inte mindre än 4,20 m högt — kunde det få plats såväl i långhuset, vars inre höjd var ca 6 m, som i koret med dess inre höjd av 8,30 m.

Predikstol

I långhusets sydöstra hörn stod från och med 1596 en predikstol (fig 138–139), vilken numera är uppställd i tornet. Korgen är sexsidig med fyra sidor av skulpterat och målat trä. Korgens hörn markeras av grönmarmorade, kannelerade pilastrar med joniserande kapitäl, vilka uppbär ett profilerat entablement i blått och vitt, samt vilar på ett likaledes profilerat sockelparti i samma färger. Spegelarna, som är djupare blå, inramas av rundbågar i vitt och grönt. I tre speglar är förgyllda evangelistsymboler i relief (Matteus' symbol saknas). Deras glorigor är målade med guldfärg direkt på pannåerna.

På entablementets förkroppningar är skulpterade förgyllda rosetter, mellan dessa är skulpterad en rödmålad inskrift ur Malaki 1:11:

MEN · MIT · NAMPN · SKAL · BLIFVA · HERLIGT · IBLAND · HEDNINGARNA · IFRA · SOALENES · OPGÅNG · OC · TIL · HENNES · NEDERGANG · MALAC · AN 1596.

Armledaren saknas. Avtryck i färgen visar, att den vilat på en tandsnittslist. — Sockelpartiets förkroppade baser är prydda med förgyllda maskaroner i relief. I fältet mellan dem är skulpterade förgyllda ornament (kandelaberrankor, maskaroner, kerub). — Nuvarande höjd 115 cm, bredd 122 cm.

Det firsidiga ljudtaket (fig 139) indelas genom ett blåmarmorerat ramverk med förgyllda profiler i fyra kvadratiska fält, vilkas hörn markeras genom skulpterade rosetter i guld och svart. Mitt i varje fält ett skulpterat förgyllt ornament, i vars mitt en målad rosett i guld avtecknar sig mot svart fond. Runt kanten är rester av en lambrequinartad list beva-

Fig 138–139. Gamla predikstolens korg och ljudtak, av skulpterat och målat trä, tillverkad 1596 av okänd, troligen dansk mästare. Foto S Hallgren 1964.

Old pulpit and soundboard, carved and painted wood, executed in 1596 by unknown, probably Danish master.

rade. Mått: 140 × 140 cm — Håkansson nr 239.

Predikstolen är den äldsta bevarade på Öland och är tillverkad av samme mästare, som år 1600 gjorde Källa predikstol (se nedan, Källa nya kyrka). I Blekinge finns också en predikstol, som utan tvekan är utförd av samma hand, nämligen i Listerby.⁵⁶ Vissa allmänna likheter med jylländska predikstolar samt det förhållandet att Listerby predikstol tillkom, medan Blekinge ännu var danskt, stöder antagandet, att mästaren var dansk.⁵⁷

Förmodligen var predikstolen ursprungligen uppställd på långhusets södra sidoaltare, men omkring 1654 placerades den på en pelare av röd, huggen och slipad kalksten (fig 140), åttkantig med upptill tillplattad nod, skulpterad med blom- och kandelaberornament i flat relief på tre sidor, dess fjärde sida, avsedd att stå mot en vägg, är endast tuktad. Översidan är delvis täckt med murbruk. Pelaren är nästan identiskt lik foten till dopfunten fig 169 och kan därför utan tvekan antagas vara huggen under Jor-

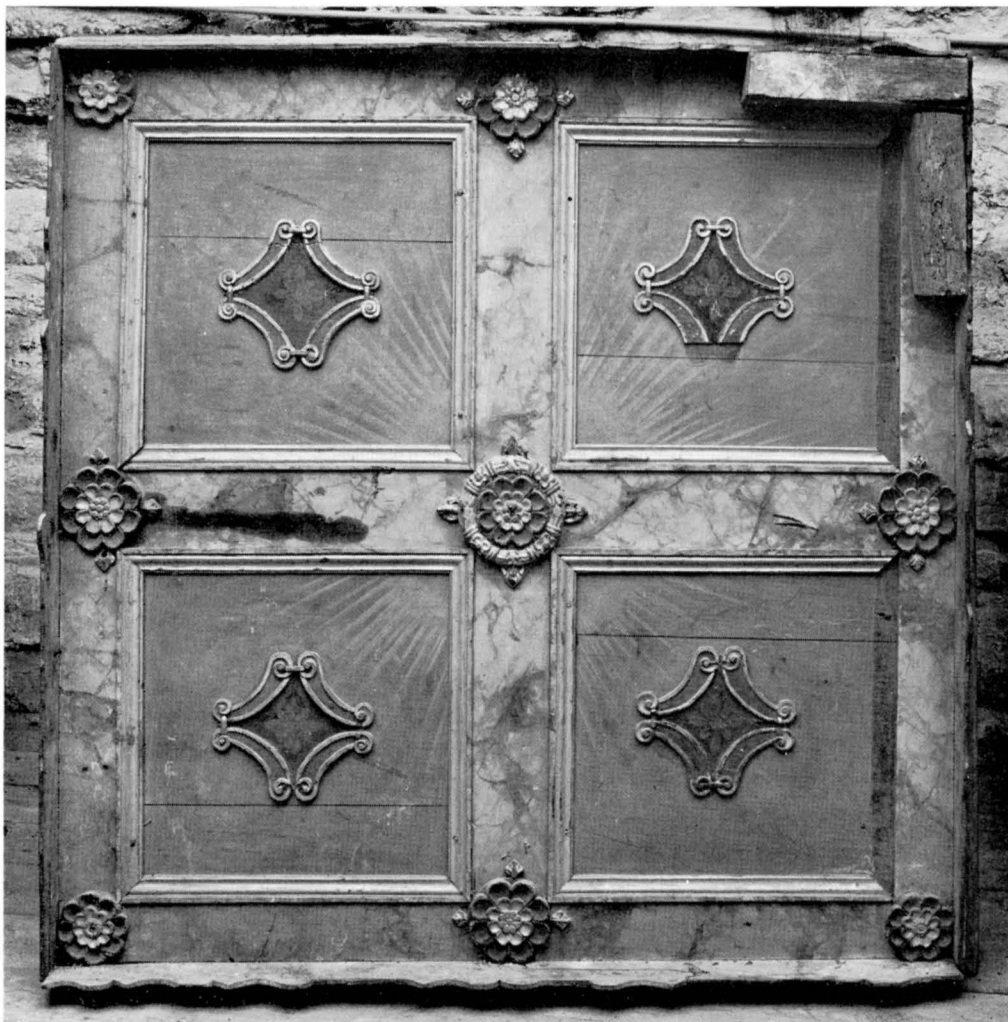

Fig 139. Predikstolens ljudtak.

Soundboard.

dan Hanssons ledning omkring år 1654 (not 94, jfr även Böda not 82). Höjd 73 cm.

Vid A Billows besök 1912 (Snabbinv) stod den i prästgårdens trädgård. Den hade påträffats några hundra meter från kyrkan av dess dåvarande kyrkoherde, A M Lindell (1860–1922) och förmodades då vara en dopfuntsfot. Nu i tornet.

Ovanpå stenpelaren stod troligen ett korintiskt träkapitäl (fig 141), som nu också förvaras i tornet. Det är skulpterat och målat i grönt, svart och guld, ett arbete av god kvalitet. Höjd 32 cm.

Datering 1600- eller 1700-talet. Möjligen kan det

ha tillkommit 1786, då predikstolen flyttades från södra till norra sidan av koret (se ovan).

En dörr till predikstolen gjordes 1725 (räk) av snickaren Lars Giädda. Det fanns en inskrift på utsidan över uppgången till predikstolen:

S. E. PICT. CALLM. PINX.

(=målaren S[alomon] E[ek] från Kalmar har målat) samt på insidan:

ANNO 1725,

allt enligt inv 1829.

Läktaren, koret och predikstolen målades 1725 av Salomon Eek (räk; not 45).

Inv 1829 uppger, att »mot väggen på Predikstolen står Döds Engeln med lie i högra handen och en dödskalle vid fötterna» samt att »Öfver Predikstolen är en Himmel, ofvanpå hvilken äro 3^{ne} Englar med basuner, och på sidorne å densamma 3^{ne} prydnader med cirklade speglar, uti hvilka läses Helig, Helig, Helig Herre Gud Zebaoth». Dessa figurer överfördes 1871 till Nya kyrkans predikstol och prydde före 1939 dess ljudtak (fig 153). Dödens ängel (utan lie) samt de tre basunbläsande änglarna (fig 142) står nu uppställda ovanpå skåpen i Nya kyrkans sakristia, medan den förgyllda dödskallen (synlig i fig 175) ligger i tornet (Håkansson nr 240). De torde vara utförda av Anders Dahlström 1762 (not 87), när han var sysselsatt med den nya altarpopsatsen. Hans namn nämns visserligen ej i räk, men där upptas flera utgiftsposter för »Zirater på Prädikostols Cronan, Predikostolen och för diskens målände», varmed tre bildhuggare var sysselsatta i 33 dagar. — En duva skänktes 1731, se Nya kyrkan.

Timglas

Ett timglas, skänkt av Claes Ellers i Kalmar, nämns i inv 1684 och var ofärdigt 1713 (inv). Ett annat, inköpt i Stockholm 1708, finns ej heller kvar. Båda hade vardera två »rum» (inv 1713). 1761 köptes ett nytt timglas (räk), troligen för att sättas upp i sakristian, ty redan 1763 beslöt man att inköpa ett nytt (st prot). Ett av dem är troligen identiskt med ett som upptas i inv 1829 under rubriken glas: »I Fyrdubbelt Timglas, insatt i en väl förgyld omgivning, står på Predikstolen.» 1881 var endast trähöljet kvar: »Ett timglas, förfallet, så att endast trädet finns kvar» (inv, Domkap).

Bokstol

En bokstol⁵⁸ skänktes 1654 av kyrkoherden Elavus Olai:⁵⁹ »Nij bookstool aff den V. Kyrkioherden H. Eluff giffwin och förährat.» Den stod i koret (inv och vis prot 1654).

Bänkar

Ingenting av Gamla kyrkans bänkinredning finns kvar. 1638 och ända fram till 1650-talet såldes »stolständen», senare fördelades bänkplatserna genom lottning. — 1671 och följande år gjordes ny bänkinredning i kyrkan (räk). 1729 fick snickaren betalt

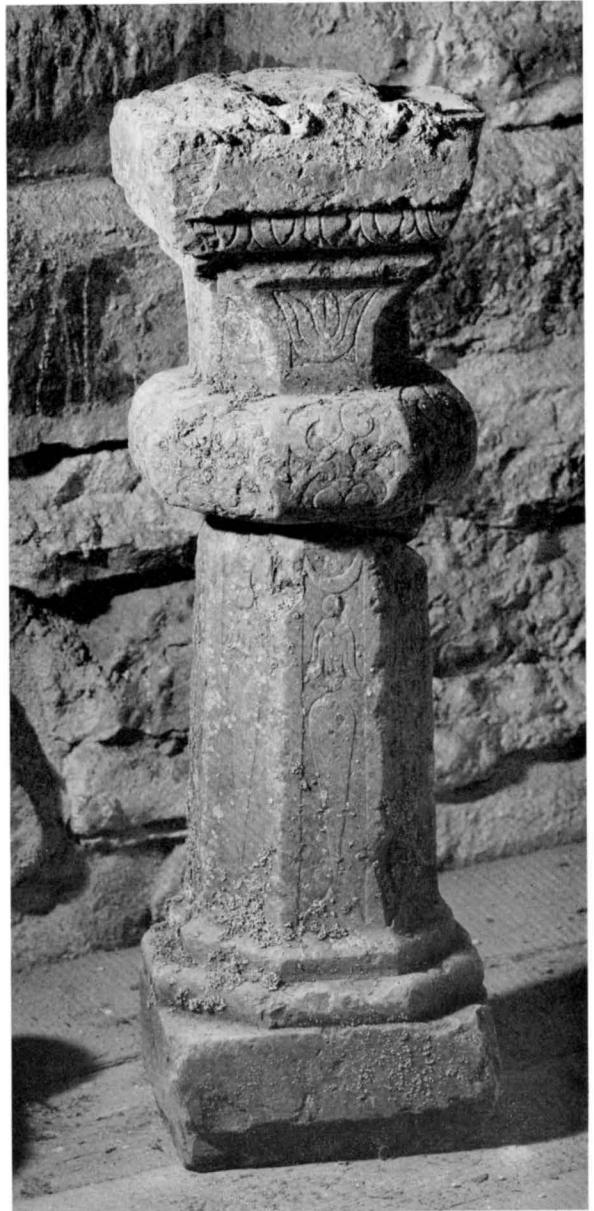

Fig 140. Pelare av röd kalksten, vilken jämte kapitälet i fig 141 troligen uppburit predikstolskorgen i fig 138. Tillskriven Jordan Hansson eller hans verkstad, omkring 1654. Jfr fig 169. Foto S Hallgren 1964.

Red limestone pillar, which, with the capital in fig. 141, probably supported the pulpit in fig. 138. Attributed to Jordan Hansson or his workshop, ca. 1654. Cf. fig. 169.

Fig 141. Kapitäl av skulpterat trä med målningsrester, 1600- eller 1700-talet. Jfr fig 140. Foto S Hallgren 1964.

Capital, carved wood with remains of paint, probably dating from 17th or 18th century. Cf. fig. 140.

för att han omändrade stolarna bak i kyrkan. Samtidigt gjordes två par dörrar till två stolar på kvinnfolksraden. 1739 målades siffror på bänkdörrarna med olja och kimrök (räk).

»Probstinnans stol» stod framme i koret framför ett litet altare som togs bort 1766 (st prot), se ovan. På dess plats gjordes två nya bänkar.

Det framgår av st prot 1785 att klagomål framförts under flera år över oreda med bänkplatserna. »Herr Commissarien Sahlsten» fick i uppdrag att upprätta ett jämningsförslag.

1786–1787 fick Lars Wandring betalt för nya bänkar i samband med flyttningen av predikstolen från korets södra till dess norra sida. Samma år gjordes en bänkdelening. Mittgången i kyrkan låg då söder om pelarraden (fig 120).

Vid en sockenstämma 1791 beslöt man att sätta bänkar framme i koret »hvarpå Församlingens gässbarn framdeles skall sitta, för att därmed undvika den förargelse som är angifwit sker på Läktaren; då hvar och en, som barn hafwa, låter sina barn där sitta». 1796 gjordes en klockarebänk.

I samband med valvens och pelarnas rivning i långhuset 1799 byggdes bänkkvarteren om så att mittgången flyttades norr ut till kyrkans mittaxel. Bänkarna (jämte annan inredning) målades av A G Wadsten »grått pärlefärgade, med ljusblå Spegel och hvita Listor» (räk 1800–1801 samt inv 1829).

1813–1814 utfördes bänkreparationer i kyrkan av Nils Olsson och Måns Olsson under 4 dagsverken.

Läktare

En läktare omtalas första gången 1684, då ett nytt fönster tillkommer (räk). Den var under arbete ännu 1688: »Arbetzlön till snickaren för Lectaren 54:—.» Troligen var denna summa en slutbetalning. Läktaren var tydligen mycket stor, ty prosten Wellin berättar 1796 (BSt), att den sträckte sig 3 alnar framför den västligaste pelaren. Jfr Palmroths ritning, fig 143. Trappan stod intill tornets östra mur.

1725 målades läktaren jämte koret och predikstolen av Salomon Eek.

1734 uthöggs ett fönster på norra sidan under läktaren, men trots detta var kyrkan mycket »mörk i väster och vid läktaren» (vis prot 1774) och det föreslogs, att man skulle göra ett fönster i söder (se ovan).

Med hjälp av fig 120 och fig 143 kan man få en viss uppfattning om läktarens utseende. Den sträckte sig fram till den västligaste pelaren i långhuset. Dess mittparti buktade ut i en halvcirkel, som omslöt pelaren. När den nya läktaren tillkom 1800, såldes »skranket af Läktaren», dvs läktarbröstningen, och dess enda trappa (markerad med *f* i fig 120).

Enligt bänkdeleningen 1787 var läktaren upplåten helt till inhysesfolk och till dem som icke ägde gårdsbruk (K I:1, s 460). Som redan nämnts, hade även socknens »gässbarn» sina platser där.

Den nya läktaren byggdes år 1800 av ålderman Jacob Jönsson i Skriketorp (räk). Det framgår av Löfgrens plan fig 116, att även denna läktare hade en halvrund utbuktning på framsidan (»Ovalbänken» tillhörde 1801 prästgården och klockaren). »Tvenne svängtrappor» förde upp till läktaren (inv 1829). Även murarearbete utfördes för läktaren (räk 1800). Den målades, jämte all övrig inredning, av And G Wadsten samma år: »ljus blå med marmoretrade lister, samt blomster verk som sträcker sig tvärt öfver Spegelarne» (inv 1829).

Orgel

Någon orgel har aldrig funnits i Gamla kyrkan, i varje fall ej under den tid kyrkböckerna täcker. Först i slutet av 1700-talet uppstod ett önskemål om anskaffandet av en sådan: »Genom omröstning be-

Fig 142. Basunbläsande ängel, som stått på ljuddaket fig 139. Skulpterat och målat trä, troligen tillverkad av Anders Dahlström d y eller hans gesäller 1762. Foto S Hallgren 1964.

Angel blowing bassoon, from soundboard, fig. 139. Carved and painted wood, probably by Anders Dahlström the younger or his apprentices, 1762.

slöt Församlingens ledamöter att ett orgelverk skulle anskaffas till Högby kyrka, hwartill Församlingen Contribuerar efter sitt hemmantal åtta tio Tre Rdr 16 sk och Kyrkan sedan består det öfriga som fonderas» (st prot 21/5 1795). Den 17/11 samma år meddelade kyrkoherde Wellin vid en sockenstämma, att han hade korresponderat med flera sakkunniga angående orgelbygget, bl a med »vittberömt Abbé Vogler och organisten »Rungren» i Döderhult.⁶⁰ Den senare hade upplyst honom om att en orgel om 8 stämmor skulle kosta 300 Rdr Sp. »i dessa dyra tider». Kyrkoherden föreslog förgäves, att man i stället skulle reparera kyrkan (se ovan).

Trots att han fick stöd av dir Sahlsten och kapten Nordenadler, vidhöll församlingen sitt beslut.

En ritning till orgelfasad anskaffades därför, författad 1796 av P W Palmroth⁶¹ (fig 143) till en kostnad av 4:3.—(räk). De två rundbågarna på ritningen är det västligaste paret gördelbågar i långhuset. I den södra av dem skulle orgeln stå med en enkel, nyklassisk fasad, uppbyggd av ett högre mittparti och lägre sidopartier. I mittpartiet en stor, cirkelrund öppning, i vilken fasadpiporna framträder som ett enkelt mönster. Den stora ombyggnaden av kyrkan några år senare medförde emellertid, att orgelritningen blev oanvändbar och de för orgelköp re-

serverade medlen användes därför för reparationerna i stället. Sedan alla förbättringar av kyrkan tagits i betraktande vid en extra sockenstämma 4/8 1799 föreslog därför kyrkoherde Wellin, att frågan om orgelverket skulle uppskjutas tills vidare, nu när kyrkan var prydligare och de anskaffade ritningarna därtill var odugliga för det förändrade kyrkorummet.

Nummertavlor

De nummertavlor, som användes i Gamla kyrkan, finns ej kvar. 1718 inköptes en med försilvrad ram och 30 blecksiffror, 1726 köptes 12 siffror samt 1777 ytterligare siffror till »lilla taflan» (räk). — 1756 beslöt man att anskaffa flera nummer »till en tafla som kommer att sättas wid främsta Pelaren i Kyrkjan, til deras rättelse, som sittja efterst i Kyrkjan» (st prot). — 1793 beslöt man att anskaffa en nummertavla »i likhet med den förra som är i Choret ... och gent däremot, å qwinfolk-raden att uppsättas, då den nedan i Kyrkan hängande Nummer-Taflan sedermera ej kommer att brukas» (st prot). Den nya tavlan, den norra, skulle placeras vid främsta pelaren i kyrkan. Den var gjord av Peter Nilsson, enligt minnestavla nr 1 i vapenhuset. Inv 1829 beskriver nummertavlorna och deras dåvarande placering: »Tvenne svart målade Nummer Taflor mot förgyllta ramar äro en på hvardera sidan om Altaret upreste på svartmålade uppståndare med förgyllta knappar.»

Vigvattenskar

Ett vigvattenskar beskrivs av Helfeling 1797. Det var inslutet i den västligaste långhuspelaren: »Uti kyrkan var märkeligt att straxt vid ingången stod liksom en stor marmorstenfunt, innelyckt inuti ett litet hvalf inuti första pelaren ...; och 2^{ne} små stenpelare framtill, som stödde detta lilla hvalf framtill. — Förmodligen har denna Funt brukats till vigvattnet — emedan en annan stenfunt stod framme vid Altaret, där dopet förrättades». Därefter följer ett tillägg: »för flere år sedan hade denna funt blifvit brukad att döpa oäkta barn uti, men sedan blifvit aflagt med rätta hvarpå dock stod anno 1654». Årtalet 1654 gäller den funt, som nu står i Nya kyrkan (fig 169). Vigvattensskaret har knappast använts till

barndop, däri misstog sig Helfeling (se nedan, Dopredskap).

På Wellins plan av 1787 (fig 120) finns i den västligaste pelarens västra sida en segmentformig inskärning, som tydligen avser vigvattensskaret. Fig 144 är ett försök till rekonstruktion.

Dopredskap

Skaftet till en medeltida dopfunt av röd, öländsk kalksten (fig 129), utan uttömningshål, står vid västra kyrkogårdsmuren. Den torde dateras till 1200-talet eller 1300-talets förra hälft. Höjd 24 cm. Cuppan fanns kvar ännu på Ahlqvists tid: »sönderslagen, af gråspräcklig marmor förvaras i Wapenhuset» (2:1, s 75). 1829 var den »söndergången» (inv) och vid inventeringen i samband med prostvisitationen 17/10 1852 var den »i så uselt skick, att den ej anses böra upptagas i Förteckningen». Därefter nämns den ej vidare.

Vid vis 1654 lovade stenhuggarna vid Dälie att skänka en funt till kyrkan. Därvid beslöt församlingen, att »5. funten willia de stella mellan altaret och bookstolen, der til Stenhuggaran wilia förähra en Ny Fund; men oäkta barn Döpesz wr den gamble wed döran. Til detta så wel som andre artickler alle bejakades godwilligen». — Traditionen att vigvattensskaret skulle ha använts som dopfunt för oäkta barn, så som Helfeling åter ger den ovan, beror alltså på ett missförstånd. Traditionen gällde ej vigvattensskaret, utan den medeltida dopfunten, vilken på vanligt sätt var placerad innanför långhusets sydportal, och som från och med 1654 »degraderades».

Den funt, som stenhuggarna lovade skänka till kyrkan (fig 169), står nu i Nya kyrkan och beskrivs nedan. Den är sannolikt ett arbete av Jordan Hansson och hans gesäller.

År 1713 stod den nya funten framme i kyrkan och den andra (medeltida) bak i kyrkan (inv). 1829 var den nya dopfunten placerad norr om altaret innanför altarringen, medan den gamla funten, som då var sönderslagen, hade flyttats ut i vapenhuset (jfr ovan).

Ett dopfat, en »funthe ketthell», fanns 1591 (PB vis) och 1654 (inv). Räk 1672 upptar »Arbetzlön för funtzteenskalen 0:20». I tillägg (från 1663 eller 1684) i inv 1654 heter det, att funtkitteln »är kōnen med til tiärkiätelen».

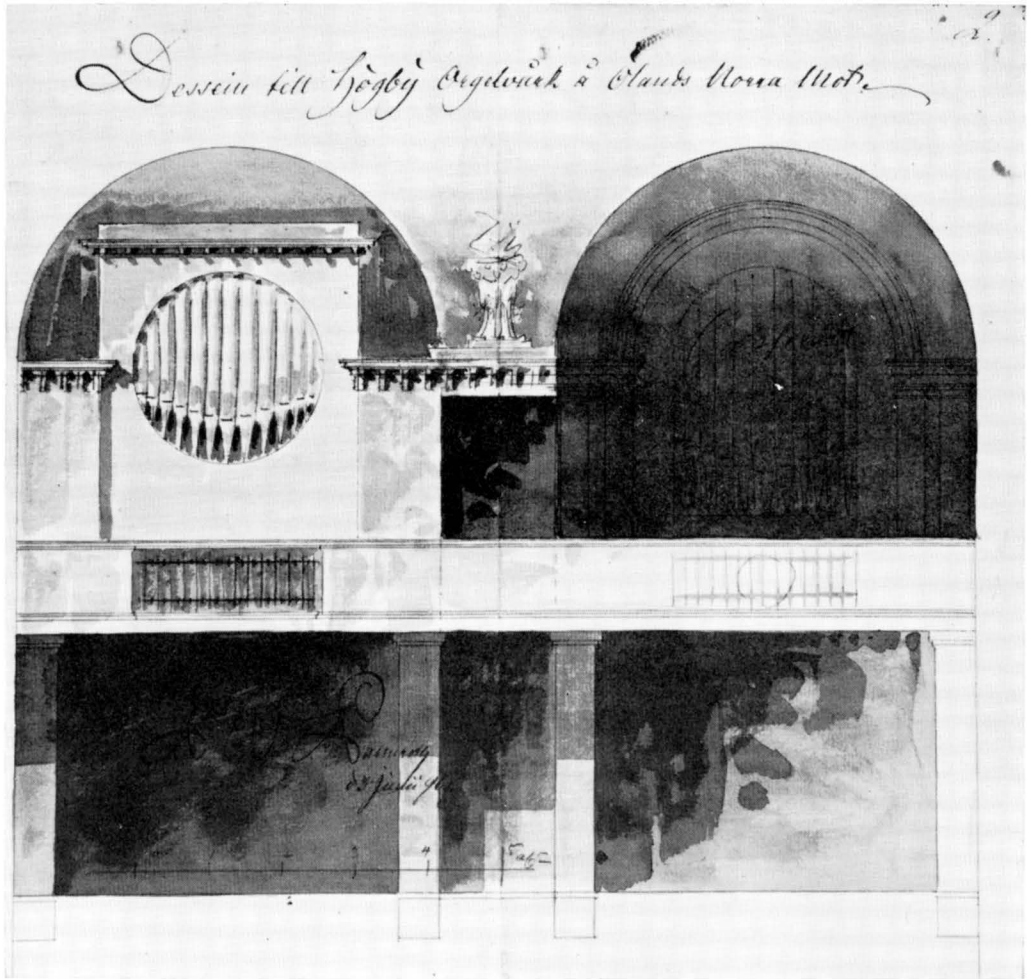

Fig 143. Projekt till orgelfasad av P W Palmroth 1796. BSt. På ritningen framträder även det medeltida långhusets tvåskeppighet.

Drawing of organ front by P W Palmroth, 1796. The medieval double nave is indicated in the drawing.

En dopskål av tenn, som var gjord av en tennflaska (vis prot 1684) byttes 1715 ut mot en ny av samma material (räk). 1762 köptes en ny tennskål för dop (räk) och 1785 köptes ett mässingslock till dopskålen, enligt beslut 1783 (st prot). Dessa båda tillbehör, skålen och locket, blev stulna sommaren 1912 och ersattes då med det nuvarande dopfatet (se nedan, Nya kyrkan).

Nattvardskärl, brudkrona, brudbälten m m

År 1591 fanns det inte mindre än tre förgyllda kalakar »Medh sin Tilbehöring», d v s med tillhörande

patener (PB vis). Inv 1654 meddelar, att en kalk kommit bort» i förra Jutefeigden», d v s under kriget 1611–1613, samt att en kalk hade sålts till Böda. Den tredje kalken gjordes om 1681 till den kalk med paten, vilken ännu används i Nya kyrkan (fig 170) och som beskrivs nedan. I samband med tillkomsten av denna infördes 1681 som inkomst i räk skålen av patenen av »gambla Kalcken», tillsammans vägande 19 1/4 lod à 9 daler lodet. Att endast skålen upptas, kan sammanställas med en uppgift 1713 (inv) angående en »foot af en gamäl kalk af kåppar förgylt». Därav kan man sluta, att

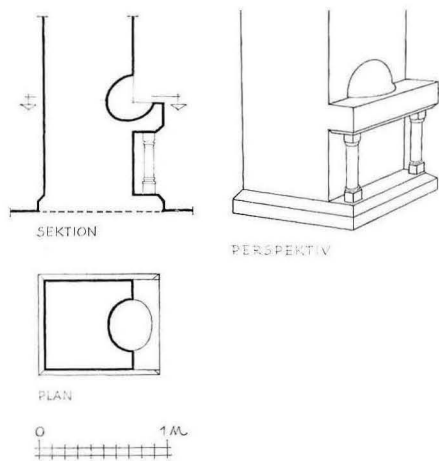

Fig 144. Vigvattenskar i det medeltida långhusets västligaste pelare. Rekonstruktion av R Boström 1943.

Holy water basin in the most westerly pillar of the medieval nave. Attempted reconstruction.

den kalk, som omgjordes, hade silvercuppa men endast förgylld koppar i foten.⁶² Troligen var det guldsmeden Hans Olofsson Sturk (not 96) som gjorde upptäckten i samband med vägningen.

Vid sockenstämman 1789 beslöts, att kalken, utan ansvar för prästen, skulle förvaras i prästgården, vilket ansågs säkrare än i kyrkan.

En sockenbudskalk gjordes 1638 och förfärdigades (= reparerades) 1708 i Stockholm för 0:30. Den lilla summan antyder att det endast rörde sig om en mindre lagning. Redan 1709 gjordes kalken om helt och hållet: »Betalt i Stockholm för Sochnebudzkalken aldeles omgjordes och lades 2 lod Sielffr till hwarför utgavss 17 dlr 91 kop, som guldsmedens egne gifne Zedel i kyrjokistan utwysar 17:9» (räk). Enligt inv 1713 hade kalken flaska mitt uti samt oblatask i foten. Skaftet hade alltså en stor nod som vinbehållare (jfr Källa nedan). Det beslöts att sockenbudstyget, till vilket även en paten hörde, skulle förgyllas och vägas samt vikten införas i kyrkboken. Ett tillägg i samma inv meddelar, att förgyllningen gjordes 1721. Enligt räk skedde detta i Kalmar. Motivet angavs också: »skolandes jämväl för renlighet skull flaskan som mitt uti är, förgyllas». Kalken lagades 1789 och 1802 (räk).

En vinkanna av silver (fig 171) skänktes 1799 av »Enkeprostinnan Stagnelius», den används fortfarande och beskrivs nedan (se Nya kyrkan).

Tidigare användes vinkannor och vinflaskor av tenn. 1654 heter det bl a »teenkanna i samma feigd [d v s 1611–1613] bortkommen» (räk). Om en vinflaska av tenn, upptagen i inv 1654 meddelas i ett tillägg i samma inv från 1684: »Af denna Teenflaska är gord en skål at hafva i funten.»

En tennkanna »af Engelst Teen att hafwa wijn uti på altaret» köptes 1723 för 18 daler kmt (räk), den gjorde tjänst till 1799. 1793 föreslog kyrkoherden stämman, att man skulle anskaffa en ny kommunionskanna i stället för tennkannen, »hålst ett sådant meubel är både wackert och prydeligt, för Herrans hus och Kyrkans Cassa sådant tål. För-samlingen bejakade Kyrkoherdens project», några år senare fick man, som redan nämnts, en vinkanna i gåva. Därefter såldes »et Thenstop» (st prot, räk 1799).

I Gamla kyrkan fanns inte mindre än 3 st oblataskar, vilka ännu är bevarade och beskrivas nedan (se Nya kyrkan), en av silver (fig 172), enligt inskrift skänkt 1723, en av tenn (fig 173), tillverkad och inköpt år 1800 efter beslut 1799, samt en av målat trä från 1600-talets slut.

1713 fanns ytterligare två oblataskar av trä, vilka emellertid var omålade (inv). 1799 föreslogs, att en oblatask av trä skulle försäljas och en större av tenn anskaffas, d v s den i fig 173 avbildade.

En glasflaska köptes 1657 för 1:08 (räk). — 1715 köptes en »glas buttelje» i stället för en som bortstulits samma år. — 1829 hade kyrkan bl a 3 glasflaskor av olika rymd, en av dem ännu bevarad, av mörkgrönt glas, bukig med smal pip.

Brudkrona (fig 174, 175) av förgyllt silver inköptes år 1800, men är säkerligen mycket äldre. Den beskrivs nedan (se Nya kyrkan).

1735 anskaffades en brudkrona, en s k pärlkrona. Enligt inv 1748 var den »af gyllenläder med pärlor och Silfwerlöf beprydd». Den ansågs obehövlig 1805 och såldes 1806 (räk) och kallades då en »gam-mal Brudkrona gjord af pärlor».

1681 togs ett silverbälte om 15½ lod till den nya kalken. — Ett »Brude-Bälte», även kallat »Sölfwerbälte» eller gördel, samt en brudkrans inlöstes 1764 för 142:16 (räk). Brudkransen går i kyrkböckerna under många olika beteckningar: »Hufwud-Sölf» (st prot 1765), »Hufwudsmog» (= smycke, 1769 och senare), »Änne-Span», »krans af silfver». De

utlånades, liksom brudkronan, på vanligt sätt mot en avgift. År 1800 var taxan 16 skilling för kronan, 4 skilling för bältet och 2 skilling för kransen. 1765 utlånades exempelvis brudbältet och »hufvudsölfwet» till Föra och Källa.

Bältet, kransen och den ovan omtalade pärlkronan såldes 1806 (räk), eftersom de kommit ur bruk. Enligt beslut av stämman skulle försäljningen ske till någon guldsmed.

Den kronbytta, som används till den nuvarande brudkronan, tillverkades 1736 till förvaring av pärlkronan. Den beskrivs nedan (se Nya kyrkan).

Övrigt silver

Bland år 1652 bortstulet gods märks en silversked. — Bland inkomsterna för år 1679 upptas bla en silversked, värd 6 daler. — 1681 togs bl a 2 st silverskedar till den nya nattvardskalken, — 1687 inlöstes en sked som stod i pant för 6 daler kmt (jfr ovan).

Rökelsekar

Ett rökelsekar (»Eeld karr», PB vis), 1654 (inv) kallat »Munke rökelsekar», av brons, gotisk typ, droppformigt, med tre kedjor (fig 145), överlämnades till Kalmar gymnasium år 1798 av I S Wellin och förvaras nu i KLM (inv nr 4060; Horns kat II, nr 119). Höjd utan kedjor 22 cm.

Ljusredskap

Gamla kyrkans ljuskronor hänger nu i Nya kyrkans långhus och beskrivs nedan: en malmkrona från 1500-talet (fig 175) samt tre mässingskronor, inköpta 1728 (fig 175), 1740 och 1741.

Följande ljuskronor förvaras i tornet: 1. Av mäsing, för sex ljus. S-formade armar, runda droppskålar. Höjd 43 cm. — 2. För fyra ljus. Mittstam av gulmålat, svarvat trä, krönt av en järnspiral samt med S-formade kandelaberarmar och runda droppskålar av järn. Höjd ca 44 cm. Tillkommen efter 1691, omnämnd 1713 (inv). Hängde över läktaren 1829 (inv), i Nya kyrkan var den före 1939 placerad under läktaren. — 3-4. Av förtent järnbleck, för fem ljus, bestående av två horisontala ringar av järnband, förenade genom kedjor. Den nedre ringen, som har större diameter, bär ljushållare med runda droppskålar samt har hängande löv i kanten.

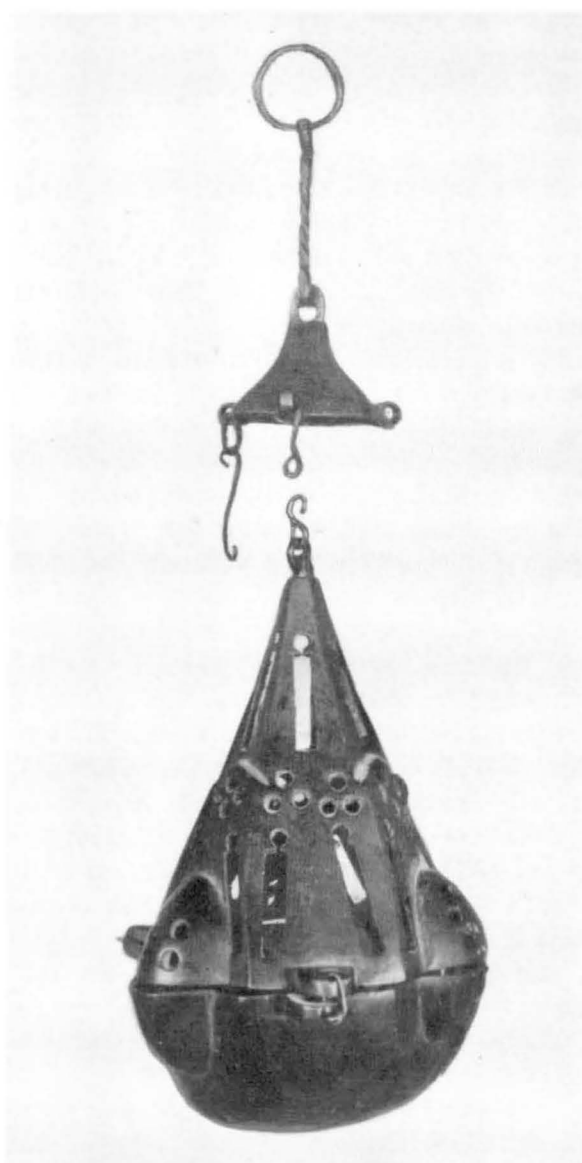

Fig 145. Rökelsekar av brons, gotisk typ, överlämnat till Kalmar Gymnasium år 1798 av prostens I S Wellin. KLM. Foto A Edle 1931. — Själva rökelsekaret kommer från Högby, överdelen med det ringformade handtaget från Böda.

Bronze censer, Gothic type, presented to Kalmar Grammar School in 1798 (now in Kalmar County Museum). The actual censer is from Högby, the upper part with the ring-shaped handle from Böda.

Ena kronan defekt. Den hela kronans höjd ca 62 cm. Inköpta 1838. De hängde 1912 i vapenhuset.

En ljusarm från 1500-talets senare hälft var uppsatt vid predikstolen 1654 och nu vid dopfunten framme i koret (se Nya kyrkan).

En malmstake för ett ljus från 1500-talets senare hälft (synlig i fig 175) samt en för fem (ursprungligen fyra) ljus inköpt 1761–1763, beskrivs nedan (se Nya kyrkan), liksom ett par stakar av svarvad och målad sandsten från 1654.

PB vis nämner dels en »Messingz staka» — (troligen den nyss nämnda, enpipiga malmstaken), dels två stycken »Kåperstakar». — Inv 1654 upptar även en ljusstake av hjorthorn samt en av järn med 8 pipor. Den senare stod 1713 på altaret (inv) och var »låg och aflång ... med 8 pipor och 3 spetzar af järn», troligen trågformad (jfr Överhogdal, *SvK*, Hä I, fig 264).

Ett par ljusplåtar av mässing, troligen från 1700-talet, beskrivas nedan (se Nya kyrkan).

I tornet förvaras följande ljusplåtar av förtent järnbleck, anskaffade troligen 1871 (efter 1829 men före 1881): 1–6. För vardera två ljus, rektangulär vägglåt med övre hörnen avrundade. Höjd 38 cm. — 7–12. Skopliknande, för vardera två ljus. Höjd ca 36 cm. — 13. För ett ljus, rektangulär, överst utklippt i form av en treklöver. Ljusarmen saknas. Höjd 32 cm.

Ytterligare tre ljusplåtar har funnits. Inv 1881 upptar nämligen bl a 16 lampetter av bleck.

Två ljuspipor av järn var uppsatta på predikstolen 1829 (inv).

En firsidig lykta av förtent järnplåt, höjd ca 40 cm, är troligen identisk med en som enligt inv 1829 hade skänkts av prostinnan Gummerus.

Textilier

År 1591 hade kyrkan följande textilier (PB vis):

»Messehacler — 2 st:e /Medh sin behöringh/
Messeserker — 6 st:e:

Korkåpa — 1 skönn

Alterduck — 1 ste

Altarklädhe⁶³ — 1 ste

Örnagått⁶⁴ — 3 ste:

Röcklin⁶⁵ 1 ste

Handklädhe⁶⁶ — onda och godha».

Den textila skruden kan tämligen väl följas från 1591 (PB vis) och senare i kyrkans egna arkivalier, alltifrån 1654 och framåt.

Altardukar: 1. Den 1591 nämnda altarduken är möjligen identisk med en »altarduuk med knyttning⁶⁷ gl», omnämnd 1713 (inv). — 2. 1720 skänktes en altarduk eller antependium »af slissing⁶⁸ med knyttning omkring» (inv 1722) av skepparen Jahan Parl från Amsterdam,⁶⁹ som samtidigt skänkte ett altarkläde (nr 7 nedan). — 3. »Kiöpt ett altartäcke af blomfärgadt Cattun» (Böda not 85), inköpt 1738 för 23:23, i andra inv betecknat som »Kartun ifrån Calmar». Enligt inv 1748 låg det på altaret. — 4. Av »Hållandslärf», inköpt 1785 (räk), då man köpte 10 1/4 alnar Hållandslärf till en altar- och diskduk. — 5. »Tryckt kläde på ostaataret» (inv 1713). — Dessutom köptes 1724 (räk) »5 qwarter lärf att hafa på altaret under Winflaskorna». En av altardukarna såldes på auktion 1786. Det framgår ej av räk, vilken av dem.

Antependier (altarkläden): 1. Det i PB vis förtecknade är troligen detsamma som i inv 1654 kallas »Bordkläde» och enligt ett senare tillägg i samma inv »befans alldeles förslitit A^o 1684». — 2. »Linnet Altarkläde», skänkt av kyrkoherden Elavus Olai (inv 1654). — 3. År 1651 köptes »Et altarkläde ... för 61: 10½», »af brunt taft» (inv 1654), i andra inv kallat »af brunt Tubin». ⁷⁰ 1713 var det »aldeles ut-sletit» (inv) och stals 1715 vid ett inbrott i kyrkan. — 4. Altarkläde eller altarduk (jfr nr 6 nedan). Troligen av slissing, tillverkad 1684 av en mässkjorta (en av de sex som var förtecknade i PB vis). De enda kostnader som församlingen fick vidkännas, var för tygets tryckning. Vilka färger eller vilket mönster framgår ej av räk. — 5. »Dito ett yllet sömmat på twist»⁷¹ (inv 1713), 1748 kallat »1 st yllit altarkläde, symmat på taft, blifwit af ålder förfallet, och finnes icke mera» (koncept till inv 1748, Domkap). — 6. Av rött kläde, köpt i Kalmar 1708: »afsändt till Calmar med Kyrkjoherden i Böda att kiöpa 6 alnar Rödt kläde till att haffa på altaret», omnämnt i inv 1713 tillsammans med underkläde⁷² till dito, »tryckt på linnet». Den senare kanske identisk med nr 4 ovan. — 7. Av röd taft eller tubin, skänkt av skepparen Jahan Parl 1720 tillsammans med altarduk nr 2 ovan. — 8. Av röd lärf, skänkt 1729 (inv).

Inga kalkkläden finnas omnämnda före mitten av 1600-talet: 1–2. »Kalkkläde — 2 str. med silke insenchte» tillkomna efter 1654 och upptagna i inv 1663. Ett tillägg i inv från 1684 meddelar, att »Een af dessa är förkommit uti senaste ofreden» (d v s 1677). Den andra är troligen identisk med »Gl. Silkesstickat kalkkläde — 1 st» (inv 1713). — 3. »Huit Borderat kalck kläde förährat 1725 af Jungfru Maria Brand»⁷³ (inv 1733), »af hwitt sidentyg med galoner» (inv 1788), »obrukbart» (inv 1819 och 1829). — 4. »1 st: fint kläde» (inv 1788), troligen det som 1829 beskrivs sålunda (inv): »1 nytt kalkkläde av svart sidentyg, guldgaloner och påsydda prydnader.» Det var brukbart 1881 (inv).

Fyra korkåpor är kända: 1. Den som i inv 1591 (PB vis) kallas »skönn», blev 1611 »borta i feigden» (räk 1654). — 2. »Chorkåpa gl. af gult tyg med en gord blå utsydd list» (inv 1713), även upptagen i följande inv, men 1748 utsliten och borta (inv). — 3. »Chorkåpa dito af tryckt lärft» (inv 1713 och följande). 1748 utsliten och borta (inv). — 4. Bland utgifterna för år 1751 upptas »Till den Nya Chor Kåpan 4:23,16», möjligen identisk med »1 st: gam. Präst-Kappa af Camelot» (inv 1788).

Två av de 1591 (PB vis) nämnda mässhakarna är senare beskrivna närmare med avseende på färg och material (nr 1 är fortfarande bevarad, fig 176–177, och beskrivs nedan, se Nya kyrkan, samt nr 2): 1. Av blå sammet (fig 176–177), »en blå messhake med korss» (inv 1654), »af blått plys med guld och silkes borderat kors i figurer» (inv 1713). Den reparerades 1785 (räk), men var 1819 »gammal med förfallna prydnader» (inv), 1829 »gammal och obrukbar» (inv). — 2. Av brun sammet med ett kors, »af plys med korss» (inv 1654), »gl. Brun mässehake af plys» (inv 1713 och följande). Ej upptagen efter 1748. — 3. Av fransk lärft, »en gammul Messhake» (inv 1654), »Item aldeles utsletin mässehake af franskt lärft» (inv 1713), 1748 var den utsliten och borta (inv). — 4. Av svart bomullssammet med silvergaloner, anskaffad efter 1774, efter beslut av sockenstämman 1772 att man skulle anskaffa en ny mässhake i st f nr 1. »Mässhake af swart Machester med galoner på ryggen och kors af Silfwer» (inv 1788), »med Silfwer Zirater» (inv 1819), bevarad i fragmentariskt skick i tornet.

Mäskjortor: 1–6. Av de sex mäskjortor (»Mes-

seserker»), troligen av slessing (not 68), som fanns 1591 (PB vis), återstod fyra 1654 (inv). 1684 var antalet tre (inv), den fjärde hade samma år gjorts om dels till ett altarkläde (antependium nr 4 ovan), dels till en päll (nr 2 nedan), sedan tyget blivit tryckt för en kostnad av 5:8. 1713 (inv) återstod endast en mäskjorta, den stals 1715. — 7. Av slissing, tyget köptes 1708 (räk), »Item 1 lod grann trå till thess sömmande 14:—». Sömlönen uppgick till 3 daler. Även denna mäskjorta stals 1715. — 8. Av hamplärft. 1715 köptes »15 alnar Hampalärft till Messesiorta i den bortstulnas ställe». Sömlönen var 3 daler. Den betecknas som gammal 1788 (inv). — 9. En mäskjorta anskaffades 1791 (räk).

Ett mäskärp, »Messe särkz bälte»,⁷⁴ anskaffades 1670 för 10:—. Enligt senare inv hade det silverspänne och var av läder. 1851, 1861 och 1881 (inv) kallas det »Ett virkat bälte med silverspänne». Möjligen hade spännet överflyttats till ett nytt skärp.

Hur många handkläden (not 66), som kyrkan ägde 1591, framgår ej av PB vis. 1654 var det två (inv). »Hankläde af Skribbskrabb»⁷⁵ upptas i inv 1713.

En duk till altarringen, en diskduk, upptas bland inkomsterna för år 1701: »ett wackert slissingskläde med huita tråfrantzar» (räk), 1713 beskrivet på följande sätt (inv): »disk-duuk af slessing med linne frantz och 3 rader spetzar gifhuen af Arendatorens Sal. H^f Engenfeldts änkia».⁷⁶ Till detta hörde ett »underkläde dito linnen på disken gl.» (inv 1713).

Ingen av de tre »örnagått», d v s överdrag till bokdynor, som finns upptagna i PB vis 1591, nämns i senare arkivalier.

1788 omnämns »1 st: utsydd Bokdyna af swart Sidentyg» (inv), vilken hade »påsydda prydnader» (inv 1819).

Fyra brudpällar är kända: 1. »En Pell ... blef borta i feigden», d v s 1611 (inv 1654). — 2. Troligen av slessing, gjord 1684 av en gammal mäskjorta (nr 1–6 ovan). Tyget trycktes, innan det syddes. — 3. »Af blårosig lärft», tillverkad 1751. Den såldes 1809, sedan man samma år hade anskaffat en ny. — 4. Av tunnt, ljusblått siden med en stor stjärna i mitten och blomkvistar i hörnen, allt broderat med schattérsöm i gult, rött, vitt och grönt silke. 155 × 119 cm. Det åtgick »5½ aln blått Taft à 29 sk. 4 rst»

samt band och silke till kanten. — Konserverad 1966 å RAÄ:s textilavdelning (Pietas nr 4767/66).

Till pällén hörde fyra nu försvunna bärstänger, tillkomna mellan 1797 och 1819. 1823 utgavs »Till målaren Lun[d]gren för Pell Stafrarnes⁷⁷ målning —.16.—.»

Håvar: 1. Av ursprungligen svart, nu brun sammet med blommor i applikationsbroderi (guld, silver samt grönt silke), inköpt i Kalmar 1724: »Låtit giöra en ny Håf i Calmar af swart Sammet och borderat 42:—». Samtidigt köptes en silverklocka samt en käpp. Läderpung och järnholk. Om densamma heter det 1788 (inv), att den är gammal och 1819 (inv) påstår att klockan är »af hvit metall». Håven är synlig i fig 175 (nr 2 från vänster). Klockan och käppen borta. Längd 48 cm. — 2. Av ursprungligen svart, nu brun sammet med rester av läderpung och järnholk. Pärlbroderi: vitt kors omgivet av gröna och bruna vinrankor, två gånger upprepat (jämför kalkduk nr 1 i Nya kyrkan). »En Håf, ny förfärdigad och skänkt till kyrkan af Demoiselle Hässler» (inv 1861). Längd 75 cm (skaftet avbrutet). Synlig i fig 175 (nr 1 från vänster).

Vid visitationen 1841 framhöll biskopen det olämpliga med håvgång och rekommenderade i stället att man skulle sätta upp bäcken vid kyrkdörarna. Förslaget antogs och kyrkvärdarna fick i uppdrag att vara närvarande vid insamlandet (se nedan, kollektredskap).

1793 köptes vadmal och sybehör till en kyrkvaktarroock, enligt beslut samma år att anskaffa en ny »Kappräck, af färgwallmar».

Kyrkan ägde 1788 tre stycken dopklädnader med mössor: 1. »Christnings kläder», anskaffade 1733 (inv och räk). Hyrdes ut för 2 öre smt år 1765 (st prot), »alldeles utsliten» 1788 (inv). Ej upptagna 1819 (inv). — 2. Kallas nya 1765 (st prot), hyrdes detta år ut för 6 öre smt. Kallas gamla 1788 (inv) och såldes 1834. — 3. Anskaffade enligt beslut 1780 (st prot) och sålda 1834.

I tillägg till inv 1819, då fortfarande två dopkläder är upptagna, heter det: »Desse Barnkläder af mal nära förstörde, försåldes år 1834».

Fotakläde, »randigt kläde under fötterna i altaret» (inv 1713), 1748 heter det »1 st gammalt randigt kläde under fötterna nedanför altaret, af ålder förgånget» (not 42), därefter ej upptagen i inv.

Gravminnen

Minnestavla (fig 146), akvarell inom glas och ram, över Lovisa Eleonora Bredal (f 1758, † 1791), g 2 m kapten Lorentz Nordenadler (Böda not 35). I mitten ett gravmonument i form av en kolonn eller en obelisk, krönt av en månskära och med en nu nästan utplånad inskrift (den senare delvis återgiven av Håkansson s 106 f). Graven, som inhägnas av ett monumentalt järnstaket mellan stenpelare, omges av höga pyramidpopplar eller cypresser. Trädens blågröna färg dominerar tavlan. Längst t v »Ex Original Dom: Cap. Nordenadler» skrivet med bläck. Signerad Carl Sahlberg. (Dessa båda inskrifter är endast ofullständigt lästa av Håkansson.) Gustaviansk ram av god kvalitet med pärlstav, nästan all kredering och förgyllning borta. 57 × 67,5 cm. Hängde i Gamla kyrkans kor »På gafveln söder om Altaret» (inv 1829). Nu i tornet. — Håkansson nr 262.

En förteckning över epitafier, vari bl a upptas L E Bredals och Creutz' (fig 146, 178) minnestavlor, författad av I S Wellin 30/7 1795 (ATA), innehåller även upplysningen om det dåvarande begravnings-skicket:

»Wid framlidne Contracts Prosten Stagnelii begrafning, war en Plåt af förtent bläck fästad på Lik-Kistan, och förr än grafwen blef igenkastad blef i Sörgefolkets närwaro, fräntagen och på Kyrkowägen upsatt, under ett Kort Tal af den som Jordfäste Liket. Under denna synes af drifwit arbete 2^{ne} Lejon, wända ifrån hwarannan, och öfwerst en Krona, men på sjelfwa Plåten läses följande Inscription. Här / Hvilar Prosten och Kyrkoherden / Herr Magnus Stagnelius / i Högby, / född den 25 april 1699 / död den 9 Novemb: 1784. / Christus är mitt lif och döden / är min winning. / Philip :1 C: 21 v:».⁷⁸

»Likkiste-Plåtar af förtent bläck» var enligt inv 1829 uppsatta i kyrkan, på södra sidan över Magnus Stagnelius och I S Wellin, på norra sidan över Carl Sahlsten och hans hustru. En minnestavla, sammansatt av kistplåtar, över kh Gummerus' är uppsatt i Nya kyrkans vapenhus och beskrivs nedan.

Wellin beskriver 1795 även en inskrift som detta år fanns i sakristian:

»Uti Sacristian, på gafweln, öfwer bordet, finnes i blotta Rappningen, följande Inscription, med svänkska bokstäfver:

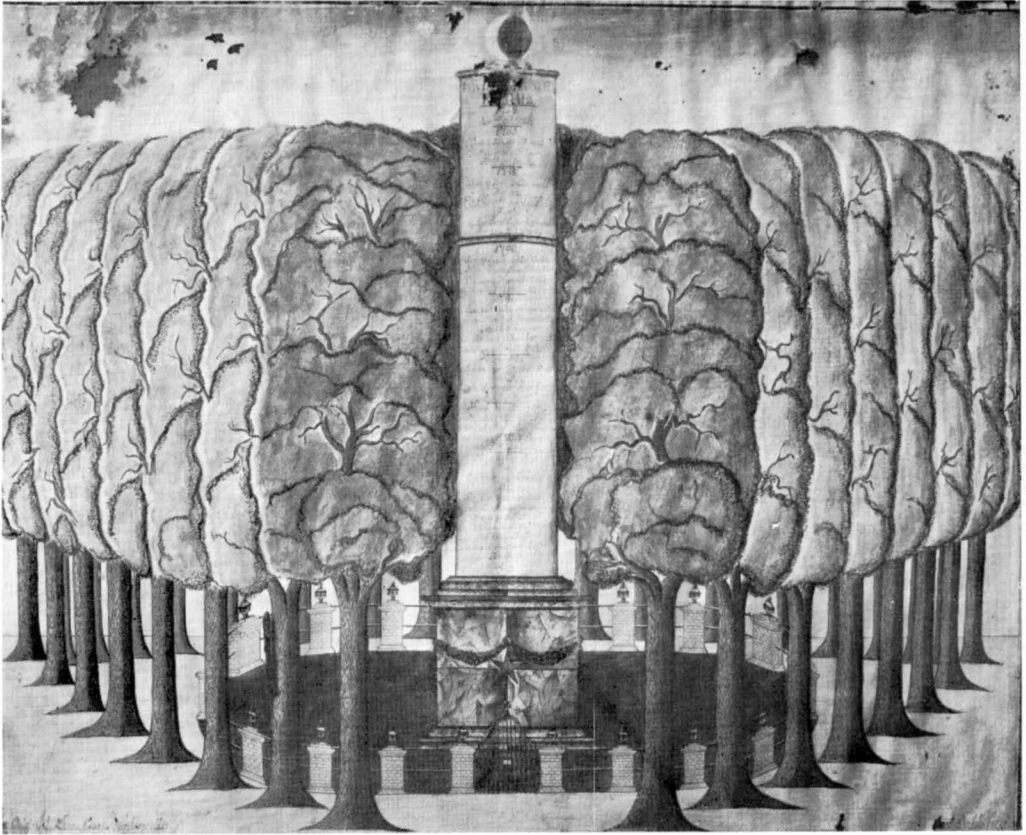

Fig 146. Minnestavla över Lovisa Eleonora Bredal, †1791. Akvarell av Carl Sahlberg. Foto S Hallgren 1964.

Memorial tablet, 1791. Watercolour by Carl Sahlberg.

Här nedanföre ligger begraf-/ven för detta denna församlin-/gens i lifstiden vaksamme Siälaher-/de och Pastor ärevördige och väl-/lärde Herr Johannes Brand tillika / med dess k: Hustru äreborna och mycket Gudfruktiga Hust: Catharina Roth / Hvilka saligen afsombnade den förra anno / 1707 den 14 april och den sedna-/re anno 1710 den 12 aprilis. / Gud förläne dem frögdefull upståndelse / på den yttersta dagen».

Ett stort antal gamla gravstenar är sedan 1871 inlagda i Nya kyrkans golv och beskrivas nedan.

Ahlqvist omtalar en nu försvunnen gravsten över kyrkoherden Petrus Magni Pontelius (f 1622, † 1693) och hans hustru.⁷⁹ En avbildning av stenen ingår i Ahlqvists Saml III, s 10⁴. I mitten ett cirkelrunt

fält med en kalk. Därunder ett dubbelt timglas och under detta ett inskriftsfält:

HÄR · HVILAR · SALIG · HERR · PETRVS · MAGNI / PONTE-
LIVS · FORDOM · PASTOR · OCH · PROBST VID / HÖGBY ·
FÖRSAMBLING · FÖDD · HIT · TILL · VERLDEN / A:O · 1622
· D · 5 · MAIJ · DÖD · A:O · 1693 · D · 18 / MARTIJ · TILLIKA
· MED · SIN · K · HVSTRV · SALIG · HVSTRV / KARIN ·
ELOFS · DOTTER · HVILKEN / BLEF · FÖDD · I · CALMAR ·
A:O · 1635 · D · 25 NOVEMB/OCH · DÖD · A:O · 1704 · D
6 SEPTEMBRIS.

Runt kanten ram och hörncirklar med sexpass. I ett övre inskriftsfält en oval bladkrans med inskriften:

CHRISTVS ÄR MITT LIF OCH / DÖDEN ÄR MIN / WINNING
/ PHIL CAP I V 21.

Håkansson nr 250.

1705 såldes »en gammal Lijksteen, Kyrkjan tillhörig» för 6 daler (räk). — 1761 fick strandridaren Tobias Sahlsten tillstånd att köpa gravplats i kyrkan (st prot).

1780 beslöts, att en gammal sedvänja i församlingen skulle avskaffas. Efter dödsfall i en familj var det brukligt, att de anhöriga »under en ganska lång sorgetid ligger neder i bänken i Kyrkjan, och ej nyttjar Psalmboken, hwarigenom många oseder härflyta». Detta fick nu ej längre ske annat än under de tre närmaste söndagarna efter begravningen.

Votivskepp

Ett nu försvunnet votivskepp, omnämnt 1713 (inv), reparerades 1731 (räk): »Betalt Smeden för jerntenarna till det lilla Skieppet i Choret 10:16. Betalt för knapparna på jerntenarna till lilla Skeppet.» Linné skrev om skeppet 1741:⁸⁰ »Skepp, i modell gjordt, hängde i kyrkan såsom ljuskrona, det vi också sett mest öfver hela landet i alla kyrkor.» 1788 (inv) hängde det fortfarande i kyrkan, men försålles 1801 (räk): »Såldt en gl Skeps-modell —:12:—.»

Tavlor

Kyrkan har ägt inte mindre än 5 Hedengranstavlor (Böda not 53): 1. Över Karl XI:s begravning (1697), inköpt 1703, med ram. — 2. Över Jubelfesten 1693 (d v s 100-årsminnet av Uppsala möte 1593), med ram, inköpt 1704. — 3. Över slaget vid Narva (1700), inköpt 1706. — 4. Över återställandet av religionsfriheten i Schlesien 1707, inköpt 1713. — 5. En tavla (från 1717, 1721 eller 1730) inlöstes 1733.

Ännu 1829 var alla fem tavlorna upphängda i kyrkan (inv).

Kyrkan har även ägt 3 st kungatal: »I förgyllta ramar på gavvelen hänga 3^{ne} Kongl. Tal» (inv 1829). 1772–1773 upptas bl a utgifter för en båge till en tavla som kommer att upphängas i kyrkan, men det anges ej, vad det gällde för tavla.

Två minnestavlor med inskriptioner rörande kyrkans ombyggnader 1787–1800 resp 1825–1826 hängde på södra väggen i Gamla kyrkan. Nu i Nya kyrkans vapenhus (se nedan).

Möbler m m

Bord: 1. Upptaget i inv 1713, i sakristian. — 2. Ett nytt bord med fot, av ek, gjordes 1733 (räk). Uppgiften om att gångjärn anskaffades till bordet (räk 1733) tyder på att det hade en eller två fällbara skivor. Sista gången upptaget i inv 1852. — 3. Före 1829 gjordes det bord av furu, som nu står i Nya kyrkan och beskrives nedan.

1652 upptas bl a utgifter »Till en bänk och en Stoll i sacrario» (räk). De upptas i inv 1654 jämte ytterligare ett »lång Säte». 1713 fanns endast ett säte kvar (inv). — Åtta ryggstolar av ek gjordes 1733 (räk). Därav återstår nu sex (se Nya kyrkan).

Kistor: 1. En kista för förvaring av kyrkokassan omnämns 1651 i samband med en stöld (räk). Ej upptagen i inv 1654 eller senare, såvida den ej är identisk med »1 st: utg[ammal] kista med lås, för fattigmedlen» (inv 1788). — 2. En kassakista av ek, inköpt 1654, förvaras nu troligen i Nya kyrkan (se nedan). — 3. Kyrkovärds-kista, »kista — 1 str medh låås» var ny 1663 (inv), enligt inv 1713 var den av furu med ett lås. Den skulle då förbättras med beslag, detta hade skett före 1722 (vis prot), men då beslöt man att den skulle beslås med tvär- och korsjärn. Fanns kvar 1881 (inv). — 4. Var ny 1797 (vis prot): »ny kista till Fattig Cassan förfärdigad». 1819 (vis prot) meddelas beträffande kyrkovärds-kistorna (nr 3 och nr 4), att de hade var sitt lås och nödiga beslag. Fanns kvar 1881 (inv).

Kista nr 3 eller nr 4 förvaras i Nya kyrkan (se nedan). 1881 (inv) fanns tre kistor.

Två skrin (»arker») fanns i kyrkan 1654 (inv): 1. »Arch af eek utan låås — 1 st» (inv 1713). Om denna heter det 1727: »Låt it afbyggia den gamla arken i Sacristigan till kyrkjowärdarnas behof att hafa Wijn och annat nödigt uti 0:9» samt låtit förbättra låset (räk). — 2. »Dito ark utan låck stående baak i kiörkan gl. — 1 st» (inv 1713; i marginalen i samma inv är senare tillagt: »är aldeles förfallen och förstörd»). — 3. »Pänninge äska i stora kistan — 1 st» (inv 1713).

Kyrkan hemsöktes av tjuvar, bl a 1651 och 1715. Vid sistnämnda tillfälle hade det varit »2:ne lacka och obetänkta Tiufwar ifrån Småland», som hade brutit sig in i kyrkan och, förutom en del pengar, tagit med sig en mässkjorta och en »glas buttelje». Med anledning härav fick sockensmeden Erich

Hoffman i uppdrag att reparera sex lås och kyrkostatisterna, »som igenom kyrkotjufvarna mycket illa woro medfarna», laga låset till sakristians dörr samt offerstocken.

Skåp: 1. »gammult skåp med låss — 1» (inv 1654) hade enligt inv 1713 ofärdigt lås och stod i sakristian. Det betecknas som utgammalt i inv 1788 och senare, hade två dörrar och var järnbeslaget, men saknade då lås. Troligen var det identiskt med ett gammalt skåp järnbeslaget, med lås, upptaget i inv 1861 samt »Ett gammalt skåp, jernbeslaget, med 3:ne låsar — utan värde» (inv 1881). Kan möjligen ha varit ett medeltida sakramentskåp. — 2. Ett nytt kappeskåp med gångjärn och haspar anskaffades 1710 för sakristian (räk). Det var också försett med två dörrar, enligt vissa inv saknade det lås, enligt andra var det försett med ett sådant. Det saknade baksida. Sista gången upptaget i inv 1829. — 3. Bokskåp, anskaffat 1795. Troligen identiskt med det skåp som enligt beslut vid en sockenstämma 1798 flyttades till prästgården till förvaring av kyrkans silver, linne m m. Det målades år 1800 av Wadsten och kallades då »archive Skåp». — 4. Ett nytt arkivskåp anskaffades 1834 (räk).

Två brudstolar är kända från Högby: 1. Tillverkad 1706 av snickaren Anders i Skriketorp för 6 daler kmt. Den omnämns 1766 (st prot) i samband med en bänkdelening: »Den främsta Stolen på Mansraden i Choret, wid Predikostolen, som tillförne kallats Brudstol ...» — 2. Anskaffad 1804 (räk). Den utlånades mot en avgift även utom socknen. Ej bevarad. Sista gången upptagen i inv 1875.

Ett golvur inköptes 1851 (se Nya kyrkan).

Både en pliktball och en pliktstock fanns 1713 (inv). Straffstocken lagades 1760 och 1766. 1781 beslöt man att skaffa en ny (st prot). Den ersattes först 1812 (räk). Ej bevarade.

Kyrkstötar: 1788 hade kyrkan två, en av trä, den andra »af Spansk hwass». Ingen bevarad. En av dem var köpt 1762 (räk) till kyrkvaktaren.

En aln och en måttstock (= mållikare) anskaffades enligt räk 1738 och hängdes upp i kyrkan. Ej bevarade. Inte heller 1748 fanns de i kyrkan: »1 st Aln och en måttståck af järn, hwilka Crono Betienterna ifrån kyrkian borttagit, men böra dem antingen in natura eller deras värde i penningar återställas» (not 42).

Vinankare, halvankare (rymmande knappt 20 l), var nytt 1748 (inv). Målad med brungul, ådrad färg. På locket SR och ännu en oläslig bokstav. Höjd 42 cm. — 1722 blev man tvungen att köpa nytt vin, 5½ kannor spanskt vin, på grund av en olyckshändelse: vinankaret »slog af sig alla banden» (räk). Ett nytt halvankare av ek, järnbeslaget, inköptes 1723 (räk).

Kollektredskap

I gamla kyrkan fanns tre fattigbössor eller »armbyssor»: 1. Stod innanför korportalen; endast en inskriftstavla med årtalet 1649 bevarad (se Nya kyrkan). Redan 1648 redovisas inkomster från »ofra stocken». — 2. Placerad i vapenhuset, kallas ny 1729 (räk), då den beslogs (med järn). — 3. Under läktaren, enligt inskrift (återgiven i inv 1829) skänkt 1779 av häradshövdingen Daniel Hemingson i Vedborm (f 1746, † 1823). Håkansson nr 252.

1861 (inv) fanns bara två kvar, de såldes före 1883 (inv).

Bland år 1748 nytillkomna föremål märkas »2 st Trädskar att lägga Allhelgonahjelpen utj» (not 42). Möjligen liknande det laggkärl i Böda kyrka, som nu används för kollekten (se ovan, Böda Nya kyrka, s 153).

Biskopen framhöll 1841 (vis prot) det olämpliga med hävgång, han rekommenderade i stället att man skulle ställa bäcken vid kyrkdörrarna. Förslaget antogs. Kyrkvärdarna skulle närvara vid insamlandet. Följande år anskaffades de: »Hultin för bäcken vid kyrkodörrarna» (räk 1842), troligen identiska med ett par sexsidiga, platta kollektbössor av bleckplåt, nu i dåligt skick, som förvaras i tornet. Höjd 22,5 cm.

Beträffande utanför kyrkan uppställda fattigbössor, se Inledning ovan.

Oblatjärn

Ett oblatjärn, »Öfflete Jern», omnämnt 1591 (PB vis), 1654 och 1713 (inv), liksom en oblatform eller -stämpel (stans), 1654 kallat »Wthskiärsjern» (inv), ersattes 1813 (räk). Dessa omnämns i inv 1819, 1829 samt 1881. Nu försvunna.

»Som utaf Kyrkjans Inventario befinnes at ... oblate-Järn och Stämpel der til, skall wara Kyrkjan

tilhörige, så resolverades at hos Fru Magisterskan skulle thetta efterfrågas, och om återställningen til Kyrkjan föranstaltas» (st prot 1752). Oblatjärnet förvarades alltså, som brukligt var, hos den som tillverkade oblaterna.

Postväskor

Två postväskor är kända: 1. »En ny Väska af Garfläder med lås och märkt med namnet I:S:W:», d v s I S Wellin, är upptagen i inv 1812.⁸¹ Ej bevarad. — 2. Av läder med klaff som låses med en järnten med lås (fig 147). Mässingsskylt, avbruten i ändarna, med graverad text: »[ÖL]ANDS NORRA KONTR[AKT]», årtalet 1842, namnen på de detta år tjänstgörande prästerna⁸² samt sol och Gudsöga. 25 × 38 cm. Väskan har använts till att föra post mellan prästerna i det dåvarande Ölands norra kontrakt.

Böcker

PB vis uppräknar 1591 följande böcker: »Böcker Suensk biblia — 1 sty, Officiale — 1 sty. Handbock — 1 sty och någre gamble perme [= pergament] Böcker». Ej bevarade.

Redan 1654 anmärktes särskilt, att »Ingen Pergamentsbok finness» (inv). Samma år inköptes »Rudbecchij psalmbook» för 10 daler och bland utgifterna för 1698 märkas 20 daler för »En Ny Bibell», d v s Karl XII:s bibel (se Nya kyrkan). Gustav II Adolfs bibel såldes 1704, sedan man anskaffat Karl XII:s bibel. 1715 (räk) inköptes Peringskölds genealogiska verk.

Klockor

Storklockan, som göts om 1901, hade gjutits av G S Meyer i Stockholm.⁸³ Inskriften på ena sidan löd enligt Ahlqvist (2:1, s 70) och Inv 1829: »År · 1787 · / Uti · Kon. Gustaf III:s / 17 Regeringsår, / är · Klockan · / på · Högby · Församlings · bekostnad · / förfärdigad · / i Stockholm · / af / G. S. Meijer», samt på den andra sidan: »Kom täcka Herrens barn, som kjusta syndare, / At höra nådens ord, din dödlighet betrackta, / Kom lär at lofwa Gud, på Nådstolen se! / En liflös ropar här, glöm ej at tiden ackta · / Israel Swen Wellin · / Pastor · / Carl · Magnus · Lundberg · / Comminister · / Olof · Måns-son i Ranstad / Swen Nilsson i Sandby / Ålder-

män». Den kostade med alla tillbehör 346:5.— och vägde 4 skeppund, 13 lispund.

Lillklockan, som före 1787 varit kyrkans enda klocka, göts om 1886. Den hade enligt Ahlqvist (2:1, s 71) följande inskrifter (runt halsen): »Denna Högby klocka är guten i Stockholm af Gerhardt Meijer⁸⁴ A:o 1699»; (på sidan:) »Pastor Johannes Brand / Com. Axel Pontelius / Åldermän / Arend. Johan Engenfeldt / Nils Olofsson Lund / Nils Jacobsson i Sandby»; (runt slagringen:) »Jag ropar öfwer skogar, ängar och dalar, Kommer hit, hörer till, hwad Herren Gud talar».

På klockans liv fanns enligt en beskrivning 9/3 1886, utförd av v pastor A H Nordstrand i samband med klockans omgjutning (ATA) dels svenska riksvapnet med Karl XII:s monogram, »dels bilderna af två 'vandringmän', en å hvardera sidan ... Som bilderna äro af helt vanlig art, har undertecknad icke ansedt nödigt att låta afteckna dem ...».

Medel till klockans omgjutning 1699 hade man fått genom en insamling i socknen, vilken gav 136:— daler. Den reparerades i samband med tornets ombyggnad 1825–1826, emedan den var spräckt (inv 1829). Vikten var »3 skieppund på 8 mark när» (inv 1713).

Hålen för klocklinor i tornets valv (se ovan, Västtornet) visar, att detta från början var avsett för två klockor. Före 1560, på kyrkoherden Nicolaus Jonae tid, hade kyrkan också två klockor, men detta år togs den ena till kronans behov.⁸⁵ 1591 (PB vis) synes det åter ha funnits två klockor: »Klocker j stappelen — 1 stij, j Tornedt — 1 stij» samt därtill »Prime Klocker — 2 stij» (se nedan).

Fr o m 1654 fanns endast en klocka till 1787, då en storklocka köptes i samband med västtornets ombyggnad för klockorna. Förmodligen hade församlingen förlorat en klocka 1611–1613.

Enligt en i vis prot 8/7 1759 införd, senare överkorsad notis hade man år 1745 utgivit 400 daler till klockgjutaren Michael Åhlander⁸⁶ i Kalmar för en klockas gjutande. Ännu 1748 hade ingen levererats, och Åhlander dog 1759 utan att ha gjort rätt för sig. Summans storlek visar, att det rörde sig om ett inköp av en klocka, ej endast en omgjutning. Detta bekräftas av ett beslut 1739, enligt vilket man skulle bygga en ny klockstapel för två klockor (se ovan, Klockstapel), vilket emellertid ej heller blev av.

1756 (st prot) beslöt man att anskaffa en ny klocka genom sammanskott. Alla skulle bidra med 2 daler smt per gård under 2 års tid. Även under flera följande år berörs klockinsamlingen.

Kyrkan äger två sanctusklockor utan inskriptioner (fig 175): 1. Den mindre av dem har en rundstav i slaget som enda ornering. Av äldre modell än nr 2 och torde härröra från 1200-talets slut eller 1300-talets början. Den rödmålade stocken har inskriften: »ANNO 1717» (spegelvända N). Diameter 13,1 cm. Höjd med krona 15,7 cm, utan krona 11 cm. En märkla gjordes till klockan 1737; den var då tydligen ännu i bruk. — 2. Den större sanctusklockan har också en rundstav i slaget som enda ornering och torde härstamma från 1300-talets slut. Den

rödmålade stocken har samma inskrift som den mindre, men omges av zigzag-ornament. Diameter 17,2 cm, höjd med krona 20,4 cm, utan krona 14,5 cm.

1654 beslöt man (vis prot) bl a: »Om någon intet går in Sedan teken är gifuit med primklockan Han skal stiengass wthe til des troon Siungess, då skola åter Kyrkedören uplåtass och böte då de som hafua huggie Kyrkiegårdz Squalder, Såsom och dhe som på kyrkiowägen bruka ohöfligt taal eller trätömål.»

1829 (inv) hängde klockorna under läktaren. Vid prostvis 1852 framförde socknens representanter sin åsikt att primklockorna »böra försäljas såsom nu mera af ingen nytta», men lyckligtvis sattes ej dessa planer i verket.

Fig 147. Postväska för Ölands norra kontrakt, anskaffad 1842. Av läder med mässingsbeslag och lås av järn. Foto S Hallgren 1964.

Postbag for the rural deanery of north Öland, acquired 1842. Leather with brass mountings and iron lock.

Nya kyrkan

Plan och material

Kyrkan (fig 101, 149, 151, 123 ff) består av ett mäktigt medeltida västtorn (tornhuven från 1826), beskrivet ovan under Gamla kyrkan, och ett imponerande långhus från 1870–1871, vars tillkomst också skildrats ovan. Till långhuset ansluter sig i öster en tresidigt avslutad sakristia, allt enligt ritning av F R Ekberg (not 47, fig 148), daterad 1865, gillad av ÖIÄ 4/8 1867 samt fastställd 2/9 1868. Den nya kyrkan invigdes 15/10 1871.

Murarna är uppförda av putsad kalksten.

Exteriör

Yttermurarna är spritputsade, avfärgade i gult, med slätputsade, rusticerande hörn och släta omfatt-

ningar. De rundbågiga fönstrens bågar och spröjsar är gråmålade. Tornets ljudportar och lanterninens luckor svarttjärade, lanterninen och dess räcken vita. Runt kyrkan löper en sockel av stenplattor, av kalksten överallt utom kring sakristian, som har granitsockel.

Yttertak av kopparplåt på långhuset och lanterninen; tornhuven är täckt av svartmålad järnplåt. Tidigare (från 1871) tjärad spån. — Tornspetsens kors förgyllt. En kyrktupp (fig 152) satt före 1939 på långhusets östra gavelspets. Höjd med ståndare 240 cm. Nu i tornet.

Ingångar i alla fyra väderstrecken med omfattningar av huggen kalksten samt grönmålade dörrar.

Fig 148. Förslagsritning till kyrkans ombyggnad av F R Ekberg 1867. BSt.

Plan and drawings for rebuilding of church, by F R Ekberg, 1867.

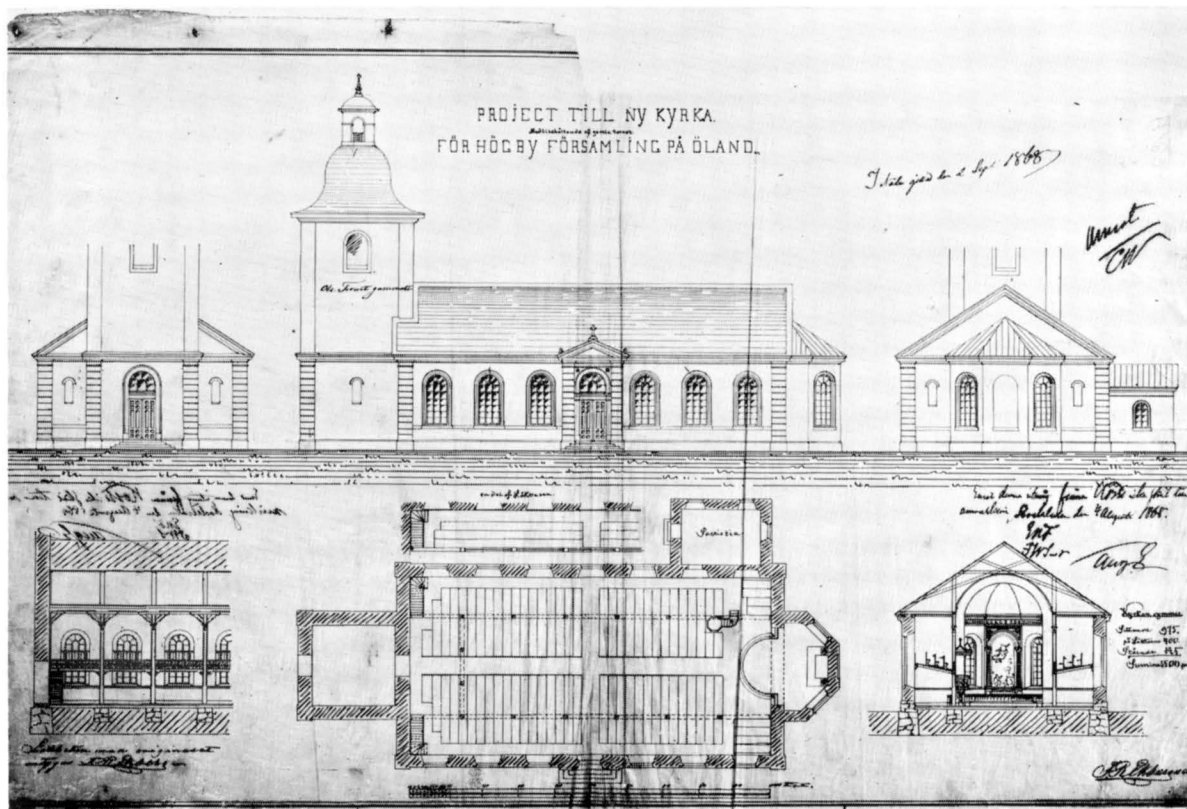

Fig 149. Högbys nya kyrka från sydväst. Foto S Hallgren 1964.
Present church from SW.

Över dem alla är infällda inskriptionstavlor av kalksten med förgyllda bokstäver:

1. (över västportalen), av röd kalksten:

WI VILJA GÅ IN UTI HANS BONINGAR / OCH TILLBEDJA
INFÖR HANS FOTAPALL / DAV. PS. 132: 7 v.

2. (över sydportalen), av röd kalksten:

GUD VI FÖRBIDE DIN GODHET I DITT TEMPEL / DAV. PS.
48: 10 v.

I frontonen över portalen Karl XV:s spegelmonogram, flankerat av de två första och de två andra

Fig 150. Ingång från 1787 till trappan i tornets södra mur.
Foto R Boström 1940.

Entrance to staircase in S wall of tower, 1787.

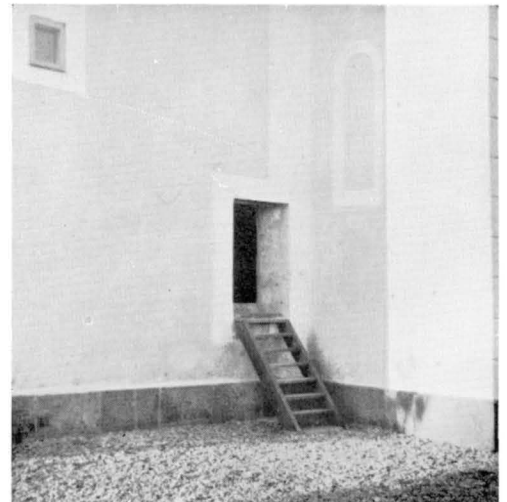

Fig 151. Kyrkan från nordöst. Foto S Hallgren 1964.

Church from NE.

siffrorna av årtalet 18 / 71. Kunglig krona. Överst ett kalkstenskors, allt av röd kalksten.

3. (över sakristians ingång), av grå kalksten:

KYRKOHERDE : P. M. EHRLANDSON : KOMMINISTER : I. F. ENGMAN. / BYGGNAD: STYRELSE: KRONO LÄNSMAN C. A. CARLMAN. GAXA / ARRENDATORN : C. P. ERIKSSON I HORN · / F. D. RIKSDAGSMAN : MÅNS PERSSON · I GODESIÖ · F. D. NÄMNDEMAN : N. P. OLSSON · LÖTTORP / ÅLDERMÄN IONAS PERSSON N° 2 · HÖGBY N. P. PETERSON N° 3 LÖTTORP / KYRKOVÄRD : DANIEL PERSSON · N° 4 · RANSTAD · NILS NILSSON · N° 3 SANDBY / BYGGD · AF · P. PETERSSON · MADSIÖ · I. A. LANDER KALMAR.

4. (över nordportalen), av röd kalksten:

HERREN HAFVER UTVALT ZION / OCH HAFVER LUST TILL ATT BO DER / DAV. PS. 132: 13 v.

Fig 152. Vindflöjel, som före 1939 suttit på långhusets östra gavelspets. Foto S Hallgren 1964.

Weathervane, up to 1939 on E gable of nave.

I frontonen över portalen:

ANNO / MDCCCLXXI.

Överst ett kors, allt av röd kalksten.

I tornets södra mur en högt sittande sekundär ingång (fig 150, beskriven ovan).

Interiör

Dörrarna mellan kyrkans nuvarande vapenhus i tornets bottenvåning och kyrkorummet är grönmålade. Vindfång med svängdörrar.

Interiören gör ett treskeppigt intryck genom de rader av träpelare, som uppbär läktare utmed långsidorna och i väster (fig 123, 153–155). Väggarna är vitkalkade, mittskeppets trätunnvalv avfärgat i gråvitt, liksom »sidoskeppens» plana trätak.

Golv av slipade kalkstensplattor och gravstenar i långhuset, av kalksten i vapenhuset samt av trä i koret, sakristian samt på läktarna. Fönstrens innerbågar vita.

Restaureringar, uppvärmning

Två »värmeugnar» uppsattes 1888 (synliga i fig 153).

Kyrkan genomgick en omfattande restaurering 1938–1939 under ledning av ark Paul Boberg, assisterad av konstnären Torsten Hjelm. De största förändringarna gällde tornet: den yttre trappgången

och dörröppningen mellan tornttrappan och det nuvarande vapenhuset togs åter upp och bjälklaget jämte trättrappan i tornets bottenvåning avlägsnades. Därigenom blev tornets övre våningar endast tillgängliga via den yttre torndörren på södra sidan.

I långhuset byttes de genombrutna läktarbröstningarna ut mot släta sådana (jfr fig 153 och fig 154), de färgade glasen i fönstren mellan kor och sakristia ersattes med katedralglas, de små 1700-talsskulpturerna ovanpå predikstolen (fig 142) togs bort, triumfkrucifixet hängdes upp mitt i koret och de medeltida altarskåpen placerades i öster på ömse sidor om dörrarna in mot sakristian. Bänkarna omgjordes och sakristian fick ny skåpinredning. Inredningen målades i vitt, grågult och grönt (färgsättning av konstnären Torsten Hjelm). Dessförinnan dominerades interiören av ekimitation, vitt och guld. — Kaminerna ersattes samtidigt med värmeledning (vedpanna med varmvatten).

I början av 1950-talet bröts den blockerade förbindelsen mellan tornttrappan och långhuset upp och försågs med en liten dörr. Den erbjuder nu en direkt förbindelse mellan långhus och torn, i likhet med förhållandet under medeltiden.

Omkring 1960 ersattes vedpannan med oljeeldning.

Nya kyrkans inredning och inventarier

Altare, altarprydnad, altarring

Altaret är övertaget från Gamla kyrkan. Det är av grönmarmorat trä, med bukiga sidor. Mitt på framsidan IHS mellan förgyllda kvistar, troligen målade av And G Wadsten (not 54).

Även altaruppsatsen (fig 156) har stått i Gamla kyrkan. Mellan korintiska kolonner framställs i relief Kristi dop. Gråvit karnation, brunt hår, gulbruna draperier, blågrön fond och gröna träd. Över scenen svävar Helige Andes förgyllda duva. Förgyllda är även den krönande Jehovasolen och den omgivande ramen med sina rocailler. — Kolonnerna har förgyllda kapitäl och kannelyrer. De uppbär en rundbåge med horisontal övre avslutning, på vilken

två änglabarn sitter, hållande ett språkband (av plåt) mellan sig med inskriften:

DENNE ÄR MIN KÄRE SON / I HVILKOM JAG HAFVER ETT GOTT BEHAG.

Deras karnation är gråvit, vingar, hår och ländkläden förgyllda.

Altaruppsatsen flankeras av två fristående trästatyer, på södra sidan Lagen, S:t Paulus, på den norra Evangelium, S:t Johannes evangelisten. Blågröna dräkter, mörkbruna mantlar med gulbrunt foder, kalken förgylld, hår och skägg bruna hos Johannes, gula hos Paulus. Gröna socklar med profiler i ljusare gröna och gula nyanser.

Rokokoarbete av bildhuggaren Anders Dahl-

Fig 153. Interiör mot öster före restaureringen 1939. Foto A Edle 1935.

Interior looking E before restoration in 1939.

ström d y⁸⁷ från Döderhult, enligt Ahlqvist.⁸⁸ Bevarade räk uppger: »Låtit förfärdiga en Nij altare Tafla som kostar 500:—» (räk 1762), men namnger ej bildhuggaren. Ej heller i övriga bevarade arkivalier nämns han vid namn. Troligen hade Ahlqvist tillgång till specialräk vilka ej längre är bevarade. Ahlqvist anför också som sin åsikt, att denna altarupp-sats är det bästa av Dahlströms arbeten.

Uppsatsens imponerande höjdmått, över 6 m, bekräftar, att Gamla kyrkans kor varit mycket högt (jfr ovan). — Håkansson nr 257.

Altarringen tillkom 1871, den bildar en halvcirkel och är sluten; dess färgållning är grågrönt och ljusbrunt. Knäfall och armlidare klädda med ljusbrunt läder.

Fig 154. Interiör mot öster
efter restaureringen 1939.
Foto R Boström 1940.

*Interior looking E after res-
toration 1939.*

Fig 155. Interiör mot väs-
ter efter restaureringen
1939. Foto R Boström 1940.

*Interior looking W after
restoration 1939.*

Fig 156. Altaruppsats av Anders Dahlström d y 1762. Foto S Hallgren 1967.
Reredos by Anders Dahlström the younger, 1762.

Prästaltare

Prästaltaret i sakristian är från 1939, av trä, gulmålat, liksom de skåp, mellan vilka det är inpassat. Nischen över altaret är målad i brunt med strödda Ölandsblommor i naturliga färger, utförda av prostinnan Siri Lundh († 1960). — På altaret är placerad en madonnabild (fig 162–163).

Medeltida bildkonst

Två altarskåp från medeltiden är bevarade, uppsatta i öster under sidoläktarna, ehuru felaktigt: Maria-

skåpet i söder, Petruskåpet i norr i stället för omvänt. Före 1939 stod de på läktaren (fig 153).

Mariaskåpet (fig 157–161) av snidat, krederat, målat och förgyllt (troligen även försilvrat) trä, visar i corpus en skulpterad madonna, sittande frontalt på en med fialer och korsblommor prydd tron. Över det utslagna håret bär hon en hög krona. Hennes huvud är påfallande stort i förhållande till kroppen. Manteln hänger symmetriskt över hennes axlar och draperar sig i strutformade veck över knäna. Barnet har halvlånga korkskruvlockor och fotsid klädnad.

Fig 157. Madonnaskåpet. Skåpet och målningarna förmodligen östtyskt arbete från omkring 1410–1440. Skulpturen är troligen från 1300-talets förra del, men omgjord upptill och försedd med ny krona vid 1400-talets slut och insatt i stället för Mariabilden fig 162–163. Foto S Hallgren 1967.

Mary triptych, probably E German work dating from ca. 1410–1440. The figure of the Virgin is probably from first half of the 14th century; upper part remodelled and furnished with a crown at the end of the 15th century. Installed then instead of the figure of the Virgin and Child figs. 162–163.

Ljusröd karnation med röda kinder. Madonnans hår, krona och mantel förgyllda, liksom Jesusbarnets hår och klädnad. Madonnans mantel har blått foder, klänningen är röd. Tronen är röd med de yttre gavelpartierna mörkgröna. Fonden bakom madonnan är försilvrad, liksom tronens sidostycken, till skillnad från flyglarnas målningar som har en strålande guldgrund. Bilden har urholkad rygg och är

skuren i ett stycke med den rödmålade bänk med ryggstöd, som hon sitter på, medan bänkens yttre gavelstycken, som perspektiviskt breder ut sig åt sidorna, hör samman med själva skåpet. Den gröna fotplattan under madonnans fötter skjuter klumpigt 2,5 cm utanför sockeln på skåpet (fig 159).

De med gångjärn tudelade dörrarna visar på utsidan endast svaga spår av målning, man skimtar

Fig 158. Detalj av Mariabilden i fig 157.

Detail of Virgin in fig. 157.

på högra dörren S:t Kristoffer med Jesusbarnet, på den vänstra S:t Hieronymus. Insidornas målningar är däremot tämligen väl bevarade. Vänstra dörren (nedtill t v) 1. Marie tempelgång. — 2. Marias och Josefs trolovning. — 3. Bebådelsen (upptill t v). — 4. Marias och Elisabets möte (fig 160).

Högra dörren (upptill t v): 1–2. Kungarnas tillbedjan (fig 161). — 3. Barnamordet i Betlehem (nedtill t v). — 4. Omskärelsen. Dräkter i huvudsak i brutna, ljusa färger: grönt, blågrönt, rött i två nyanser. Karnation blek. Guldgrund.

Skåpet är rödmålat med schablonerade svarta

Fig 159. Mariabilden från sidan. Skåpets podium är för smalt för skulpturen. — På högra yttre dörrhalvan framställs Omskärelsen (nedtill) och ena hälften av Kungarnas tillbedjan.

The Virgin from the side. The podium is too small for it. On right panel the Circumcision (below) and one half of the Adoration of the Magi.

Fig 160. Målningar på övre hälften av vänstra dörren: Bebådelsen samt Marias och Elisabets möte. Foto S Hallgren 1967.

Left panel upper half: The Annunciation and meeting of Mary and Elisabeth.

(silver?) blommor. Corpus krönt av tinnar. Fonden bakom madonnan är troligen också av svartnat silver, men saknar i krederingen inpressad gloria. Baldakinen i rött och mörkgrönt med masverk i mörkt grågrönt (svartnat silver).

Höjd 156 cm, bredd 222 cm (med stängda dörrar

84 cm). Madonnaskulpturens höjd 103 cm. Hennes bänk är 45 cm bred och skjuter, som redan nämnts, utanför skåpets sockel med 2,5 cm. Skåpets inre djup (innanför stopplisterna) 30 cm.

Mariabilden är ett svenskt arbete från 1300-talets förra del, omgjord upptill och försedd med krona vid

Fig 161. Målningar på övre hälften av högra dörren: Kungarnas tillbedjan. Foto S Hallgren 1967.
Right panel, upper half: The Adoration of the Magi.

1400-talets slut,⁸⁹ skåpet och målningarna från omkring 1410–1440. De har östtysk karaktär och står nära dem på altarskåpet från Söderköping (SHM inv nr 23067).⁹⁰ — Kalmar utst kat nr 1.

Det finns, utöver vad som påpekats, fler drag som visar, att den nuvarande Mariabilden ej tillhört skå-

pet från början: bakom bilden är på båda sidor utspärade ytor utan färg till en höjd av 18 cm över sockeln. Sannolikt är madonnabilden fig 162–163 den som ursprungligen hört till skåpet, se nedan.

När Hilfeling besökte kyrkan 1797 var altarskåpet väl bevarat: »... med höga färger och väl förgylt

Fig 162. Madonna med barnet, ek, utan ursprunglig målning eller kredering, men med sen påmålning. Östtyskt arbete från omkring 1410–1440. Bilden har möjligen från början suttit i altarskåpet fig 157–161. Foto S Hallgren 1964.

The Virgin and Child, oak, without original painting or gesso, but with later painting; eastern German work, ca. 1410/1440. The sculpture was possibly originally in the tryptich in figs. 157–161.

hvilket altsammans ovanligt väl var Conserveradt».

Konsvererat för donerade medel 1934 och 1966 av Sven Wahlgren, som förstnämnda år fann ett litet dokument med följande lydelse i skåpet: »År 1871 målades oh renoverades dessa bilder oh skåp af mig J, J, E, Törnqvist boende i Glömminge församling.»

På prästaltaret i sakristian är nu uppställd en madonnaskulptur av ek (fig 162–163), som stilistiskt hör samman med Mariaskåpets målningar och därför kan förmodas ha tillhört detta skåp från början. Hon sitter frontalt på en slät bänk med huvudet något vänt åt vänster. Höger arm saknas, på vänster underarm vilar det lilla nakna Jesusbarnet, som sitter med korsade ben. I vänster hand håller han en fågel, höger arm sträcker han framför moderns bröst. Madonnan bär en krona skuren i samma stycke som bilden i övrigt, kronspetsarna, som varit intappade i kronringen, saknas. En mantel hänger löst över hennes axlar och faller i mjuka veck, under fällen skymtar höger fot. Klänningen hålls samman i midjan med ett högt sittande skärp. All ursprunglig kredering och färg borta och ersatt med en vanprydande övermålning i grått, rött och svart. Höjd 65 cm, bredd 32 cm, fotplattans djup 9 cm.

Östtyskt arbete.⁹¹ — Kalmar utst kat nr 26.

Petrusskåpet (fig 164–165) av snidat, krederat och målat trä, är tämligen väl bevarat. I corpus en skulptur av aposteln Petrus, frontalt stående med en stor nyckel i höger hand och en bok i vänster. Skulpturen har ett oproportionerligt stort huvud med barnsliga drag, trots den kala pannan och det krusiga skägget (fig 165). Veckbehandlingen i hans dräkt är stel. Karnationen är frisk med röda kinder, grått hår och skägg, förgylld mantel med blått foder över grå underklädnad (svartnat silver?) med förgylld bård. Glorian är målad direkt på ryggvantets guldgrund, med röd kontur och schablonerade blommor. Röd bok, den förgyllda nyckeln sekundär (från 1888?). Marken under hans fötter grön.

De mycket skadade målningarna på dörrarnas yttersidor har visat apostlarna Petrus och Paulus i helfigur. På dörrarnas insidor följande målningar: på vänster dörr (nedtill) Joakims och Annas möte vid den Gyllene porten, (upptill) Marie bebådelse (fig 165). Höger dörr: (nedtill) Marias och Elisabets möte, (upptill) Kristi födelse. Figurerna är målade i

Fig 163. Jesusbarnet med en fågel i handen. Detalj av fig 162. Foto S Hallgren 1964.

Christ with a bird in His hand. Detail of fig. 162.

grönt, rödbrunt, lila och guld mot gröna landskap och guldhimmel. Vissa dräkter förgyllda med presat mönster i krederingen efterliknande brokad. De omgivande ramarna röda med schablonerade rosor. Skåpet, som har femsidig plan, har förgyllt masverk med gröna detaljer, schablonerade svarta (silver?) rosor. Baldakinens krabbor och masverk, de uppåtriktade korsblommorna och piedestalens masverk förgyllda. Höjd 140 cm, bredd (med stängda dörrar) 53 cm, med uppslagna dörrar 100 cm.

Hilfeling betygade 1797: »alt tämel. väl konserverat, förgyllning och färgor mycket blänkande». Konserverat av Sven Wahlgren 1934 och 1966.

Skulpturen av S:t Petrus är troligen ett svenskt

arbete och samtida med målningarna, vilka i sin tur visar släktskap med målningarna på Birgittaskåpet i Vadstena. Lybskt eller Rostockarbete från omkring 1460.⁹²

Triumfkrucifix av ek med ursprunglig kredering och målning (fig 166–167). Kristus hänger frontalt med huvudet något lutat åt höger och höger fot korsat över vänster, båda genomborrade av samma spik. Uttrycksfullt ansikte med ädla drag, hår och skägg detaljrikt utformat (fig 167). Smalt, draperat ländkläde, knutet vid höger höft och med en nedhängande flik. Glorian skulpterad med korsvis ordnade liljor och profilerad ram. Det stora korset kantats med bladstav och krabbor, på korsändarna fyr-

Fig 164. Petruskåpet. Lybskt eller Rostock-arbete från omkring 1460. Vänstra dörrens målningar framställer Joakims och Annas möte (nedtill) samt Bebådelsen; högra dörrens målningar framställer Marias och Elisabets möte (nedtill) samt Jesu födelse. Foto S Hallgren 1967.

St. Peter shrine. The St. Peter figure probably Swedish work, the paintings from Lübeck or Rostock, ca. 1460. The paintings on the doors represent: (left-hand door) Meeting of Joachim and Anna (below) and the Annunciation; (right door) Meeting of Mary and Elisabeth (below) and Birth of Christ.

Fig 165. Detalj av S:t Petrus samt Bebådelsen. Foto S Hallgren 1967.

Detail of St. Peter and the Annunciation.

passformade plattor med evangelistsymbolerna i relief. På övre korsarmen en buktande, vitmålad titulus med svarta »inri» i fraktur.

Blek karnation, brunt hår och skägg, röd mun, röda blodspår. Förgylld törnekrona, förgyllt ländkläde med blått foder. Glorian blå med ram i rött och guld, liljorna förgyllda. Korset mörkgrönt, bladstav och krabbor i rött och guld. Evangelistsymbolerna förgyllda med vita språkband, avteck-

nar sig mot blå fond, fyrpassens ramar i guld och rött. — Höjd ca 420 cm, bredd ca 280.

Krucifixet, som är av hög kvalitet, är nära besläktat med Persnäs' triumfkrucifix (se nedan) och troligen ett nordtyskt arbete från omkring 1500. Konserverat 1939 av Sven Wahlgren.

Krucifixet hängde före 1939 på södra läktarens bröstning (fig 153), nu mitt över koret.

Predikstol

Predikstol från kyrkans byggnadstid, synlig i fig 154, målad i vitt, beige och guld. Den förgyllda duvan under ljuddaket har ett försilvrat språkband med svart inskrift i fraktur: »Och han gifwer tig lewandes watten. Joh. 4:10.» Den har tillhört en äldre predikstol (se Gamla kyrkan) och skänktes 1721 av kyrkoherden Zacharias Brand.⁹³

Före 1939 pryddes ljuddaket med änglafigurer från den gamla predikstolen (fig 142, 153), beskrivna ovan.

Bänkar

Bänkarna (fig 155) är slutna, 1939 ombyggda och målade i grågrönt, liksom altaruppsatsen och altarringen. Läktarens bänkar grågulvita.

Läktare, orgel

Utmed långhusets långsidor samt i väster är en stor läktare (fig 154–155), vilken före 1939 hade genombrutet räcke, målat i vitt (fig 153), men därefter fick en sluten front marmorerad i ljus gulbrunt med

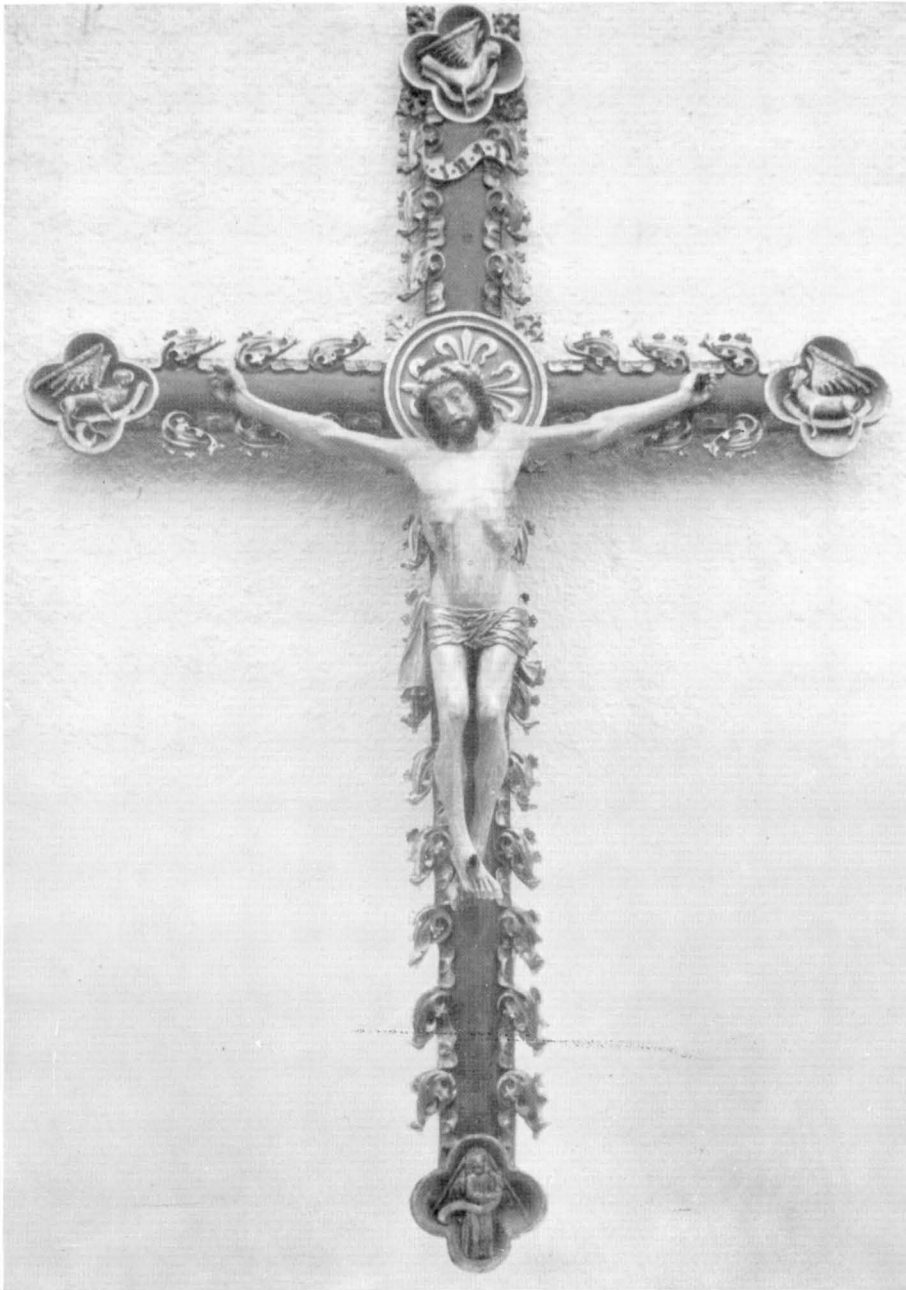

Fig 166. Triumfkrucifix av ek med ursprunglig målning. Nordtyskt arbete från omkring 1500.
Foto S Wahlgren 1939.

Oak rood with original painting; northern German work, ca 1500.

vita fyllningar. Mitt på bröstningen i väster i gulbrunt målade musikinstrument (lyra och blåsinstrument).

På läktarens västra del en orgel, vars fasad, målad i vitt och guld, ritats av F R Ekberg (fig 168). Verket

är byggt 1958 av Frederiksbergs orgelbyggeri v/ Troels Krohn, Hilleröd, och har 23 stämmor. — Den föregående orgeln, som hade 18 stämmor, var byggd 1879 av A V Lundahl, Stockholm.

Fig 167. Detalj av fig 166.
Foto S Wahlgren 1939.

Detail of fig. 166.

Nummertavlor

Kyrkan har två nummertavlor, svarta med förgyllda ramar med skulpterade krön (synliga i fig 153, 154). 1800-talet. 154 × 83 cm.

Dopredskap

Dopfunt (fig 169) av röd, öländsk kalksten med geometrisk och vegetativ ornering i plan relief, som är slipad och avtecknar sig mörk och blank mot den matthuggna fonden. Cuppan och skaftet är åttkantiga, foten kvadratisk. På ett av skålens fält: »ANNO 1654». Funten är sannolikt utförd av Jordan Hansson⁹⁴ och hans gesäller, i likhet med den ovan beskrivna predikstolsfoten (fig 140). Höjd 106 cm, bredd 64 cm. Nästan identiskt lik en funt i Karlskrona Trefaldighetskyrka.⁹⁵

Ett polerat dopbord upptas i inv 1875 och 1881, men är ej längre bevarat.

Dopfat av driven mässing anskaffades 1912 som ersättning för ett samma år stulet dopfat av tenn med mässingslock (se Gamla kyrkan).

Nattvardskärl, brudkrona

Bland nattvardssilver märks en kalk av förgyllt silver (fig 170). Gjuten nod med sex änglahuvuden, på foten en två gånger upprepad, otydlig stämpel, bokstaven H inom ett O (= Hans Olofsson Sturk,⁹⁶ mästare i Kalmar 1664–1705) samt en punsad inskrift: »IHS 1681». Höjd 23 cm. I kalken ingår bl a skålen och patenen av en kalk om 19¼ lod, 1 brudbälte som vägde 15½ lod, 2 st skedar om 6 lod »i sig», samt 1 daler in specie om 2¼ lod, sammanlagt 43 lod. Guldsmeden lade till 9 lod silver. 4 dukater och 1 riksdaler av kyrkans pengar togs till förgyllningen.

Paten (fig 170) av silver med fastnitat krucifix

Fig 168. Ritning till orgelfasad av F R Ekberg 1877. BSt.

Drawing of organ front, by F R Ekberg, 1877.

(höger arm borta). Samma stämplor som på kalken. Diameter 16,5 cm.

De nuvarande båda sockenbudstygen (ett av dem synligt i fig 175) är nästan identiskt lika, anskaffade 1815 (räk). Stämplor saknas. Båda har cuppor med svagt utsvängd kant, skaft med tillplattade noder, den ena med pärlrand. Svag förgyllning i cuppor och på patenerna, vilka är skjutna som lock på bottenplattornas undersidor, så att oblatrum bildas. Höjd 12,8 resp 12,5 cm (den med pärlranden). — Tillhörande vinflaskor av glas, en platt och slät, den andra fyrsidig med rombslipning. — Kubiska fodral av ek, liknande höga cigarrlådor med mäsingsbeslagna kanter och dito handtag på locken (ett synes i fig 175). Tillverkade 1816 av Törnqvist (räk).

1861 förvarades det ena sockenbudstyget hos komministern, det andra hos kyrkoherden (inv). Nu förvaras båda i Högbys prästgård.

Som vinkanna (fig 171) används en kaffekanna⁹⁷ av silver i rokoko, päronformad med svängda åsar, svart trähandtag. Enligt st prot 22/9 1799 »skänkt

af Enkeprostinnan Stagnelius».⁹⁸ Enligt stämplor tillverkad av Arvid Arvidsson Castman (mästare i Eksjö från 1730-talet–1773). Höjd 16 cm. — Håkansson nr 256.

Oblataskar: 1. Av silver, inuti förgylld, oval, på fyra fötter (fig 172), enligt stämplor tillverkad av Hans Andersson Wiggman (mästare i Kalmar 1712–1761) och enligt inskrift skänkt 1723 av kyrkoherden Zacharias Brand (not 93) och hans hustru Catharina Lothigia. Längd 12 cm, höjd 6 cm. Inskriften lyder: »Denna Silfwer Asch / Ähr förährat till Herrans / Huus och tempel i högby af H^r Pastor derstedes Zacharias Brandt / och des Kiera Hustru

Fig 169. Dopfunt av röd kalksten 1654, tillskriven Jordan Hansson eller hans verkstad. Jfr fig 140. Foto S Hallgren 1964.

Red limestone font, 1654, attributed to Jordan Hansson or his workshop. Cf. fig. 140.

Fig 170. Kalk och paten av delvis förgyllt silver, tillverkade 1681 av Hans Olofsson Sturk i Kalmar. Foto S Hallgren 1964.

Chalice and paten, parcel gilt, made in 1681 by Hans Olofsson Sturk, Kalmar.

Catharina / Lothigia / A° 1723.» (Håkansson nr 251.) — 2. Av tenn, cylindrisk (fig 173), enligt stämplor tillverkad av I P Fagerström i Kalmar år 1800 samt inköpt samma år för 1:40.— (räk). Höjd 7,5 cm (inkl lockets märkla), diameter 15 cm. Locket fästes genom att vridas mot utskott på askens kant. — 3. Av trä, i form av en rund, svept spånask, svartmålad med schablonerade blommor i rött och guld, på sidan initialerna P. P. (troligen = kyrkoherden Petrus Pontelius, not 79). Inuti är asken rödmålad. Den målades 1681 (räk). Diameter 15 cm, höjd 9 cm.

Brudkrona (fig 174) av förgyllt silver, gjutna

spetsar med päronformade uddar, fem stora och fem små. Gjutna ornament på pannringen, oförgyllda silverblommor och dito löv. Skruvar med kvadratiska muttrar samt smala tenar fäster ornamenten vid pannringen. De är numrerade, men har blivit omkastade: 6, 5 (spegelvänd), 12, 11, 10, 9, en saknar siffra (nygjord?), 3, 8, 7 (spegelvänd). Därav framgår, att kronan förminskats: ursprungligen var spetsarna 12 till antalet. Övre kronringen borta, men före 1921 fanns den ännu kvar (fig 175) och vid densamma var hängande löv fästade. Stämplor saknas. 1600-talet. Höjd 13 cm, nuvarande diameter 17,5 cm (ursprunglig diameter ca

Fig 171. Vinkanna (kaffekanna) av silver, inuti förgylld, tillverkad i mitten av 1700-talet av Arvid Arvidsson Castman i Eksjö. Foto S Hallgren 1964.

Wine flagon (coffee pot), silver, parcel gilt, made in middle of 18th century by Arvid Arvidsson Castman, Eksjö.

21 cm). Inköpt 1800 för 36:36.—. Förgylldes bl a 1806 (räk) och renoverades bl a 1921, då den förminskades.

Vid extra st 4/1 1799 beslöt man att efter avlidna änkeprostinnan Stagnelius (not 98) inköpa en brudkrona av silver, förgylld. Även brudkronan skulle i enlighet med församlingens önskan av säkerhetsskäl förvaras i prästgården. Den utlånades inom församlingen mot 16 skilling av var brud, utom församlingen var avgiften 24 skilling.

Kronbytta av laggad ek med kopparlock, till-

verkad 1736 för den året före inköpta s k pärlkronan (se Gamla kyrkan). Diameter 28,5 cm, höjd 19 cm.

Ljusredskap

Kyrkan äger följande ljuskronor: 1. Av malm, för sex ljus (synlig i fig 175). Mittstammen krönt av ett sittande lejon samt nedtill avslutad med ett grinande lejonhuvud, som haft en nu förlorad ring i gapet. Armarna S-formade, i genomskärning flata och skarpeggade; deras fria ändrar avslutas som gås-

Fig 172. Oblatask av silver, inuti förfylld, tillverkad 1723 av Hans Andersson Wiggman i Kalmar. Foto S Hallgren 1964.

Parcel gilt silver wafer box, made 1723 by Hans Andersson Wiggman, Kalmar.

Fig 173. Oblatask av tenn, tillverkad år 1800 av I P Fagerström i Kalmar. Foto S Hallgren 1964.

Pewter wafer box, made 1800, by I P Fagerström, Kalmar.

huvuden med långa näbbar. Runda droppskålar. Senmedeltida eller 1500-talet. Höjd 48 cm. Sekundära prydnadsarmar i form av smala, uppåtriktade blad, troligen från 1707: »d. 11 [Maji] den främste liuskronans reparerande fram i Choret 14:—»(räk). Kronans kedja och knapp målades 1666 (räk). Omnämnd 1654 (inv), då den nyligen var skänkt till kyrkan »af Jacob Olufsons arfwingar». — 2. Av mässing, för tjugo ljus i två kransar, musselformade droppskålar, prydnadsarmar med reflexblommor. Mittstammen nedtill avslutad av en stor kula med en pinjekotte. På kulan graverad inskrift: »A. O: 1740 aer Denna Ljuskrone kiöpt Til Högby kyrka. För 250 Daller kopparmynt. Då. warande. Pastor Zakarias Brand och Älderman Laensman Erich

Bramstedt — Per Olofsson i Gaxa.» Höjd ca 143 cm. — 3. Av mässing, för tolv ljus i två kransar, musselformade droppskålar. Mittstammen krönt av en krigare med höjt svärd och nedtill avslutad av en stor kula med pinjekotte. Prydnadsarmar med reflexblommor. På kulan inskrift: »Denna Ljuskrone är ock kiöpt i Stockholm Til Högby kyrkia På Öland För 180 Daler koppar mynt åhr 1741 Den 24 Julij Då-warande kyrkoherde Herr Zacharias Brand Ock kyrkovärdarna Nils Nilsson i Bläsinge och Anders Pärson i Sandby.» Höjd ca 125 cm. — 4. Av mässing (synlig i fig 175), för tre ljus, sammansatt av två horisontala ringar av mässingsband med »guirlander» av vridna mässingsband och romber. Inskrift: »S:K. af M. Persson N° 2 Ranstad

Fig 174. Brudkrona av förgyllt silver, 1600-talet, skänkt år 1800. Förminskad år 1921 (jfr fig 175). Foto S Hallgren 1964.

Bridal crown, silver gilt, presented 1800, but probably dating from 17th century. Reduced in size 1921 (cf. fig. 175).

E Andersson Sandby Åldermän 1828.» Höjd 46 cm. Inköpt 1828 »af Wadström vid Alfvidsjö för 5 RDr rgs» (inv). Den hängde då i koret, mitt för predikstolen. — 5. Av guldbronserat gjutgods, för trettio ljus, med slipade glasprismor. Inköpt från Stockholm 1871 (inv 1881). Höjd ca 145 cm.

Ljusarm av mässing, vridet skaft med tillplattad nod; väggplåt ornerad med bucklor och uddar. Goudronnerad droppskål. Bygel på armen för en sköld (denna saknas). Längd 32 cm, väggplåtens diameter 17 cm. 1500-talets senare hälft. Troligen densamma som 1654 stod på predikstolen (inv). Nu uppsatt vid dopfunten på en läktarstötta.

Ljustakar: 1. Av malm, för ett ljus. Hög, kupig, klockformad fot, urnformad ljushållare (synlig i fig 175). 1500-talets senare hälft, troligen den »Messingz staka», som nämnes i PB vis och som 1654 (inv) stod på predikstolen. Höjd 20 cm. — 2. Av mässing, för fem (ursprungligen fyra) ljus. Den översta, sekundära ljushållaren har vridet skaft. En prydnadsarm med en reflexblomma lik dem på

ljuskrona nr 3. Profilerad mittstam med buktande armar och hög, kupig, profilerad fot. Inköpt för 24 daler på avbetalning 1762–1764 (räk) och då placerad på altaret. Höjd 66 cm. — 3–4. Av gjuten mässing, för vardera ett ljus. Profilerade skaft, konkava fotplattor, på vars undersida är instansat: »Gusums bruk 51». 1800-talets förra hälft. Höjd 20 cm. — Två liknande stakar stals omkring 1958. — 5–6. Ett par av svarvad, gotländsk sandsten, på altaret. Profilerna målade i brunt, guld, blått, grönt och rött. Den ena märkt EG, den andra IG. I boten årtalet 1654. Ursprungligen var stensljustakarna förgyllda och försilvrade, såväl 1797 vid Hilfelings besök, som 1852 (inv). Höjd 43 cm. Ljuspiggarna utbytta mot ljushållare av traditionellt slag omkring 1960. — Håkansson nr 245.

Ljusplåtar: 1–2. Av mässing, för vardera två ljus, rund reflektor med hjärta, väggplåt avlångt åttkantig, S-formade armar, blomformade droppskålar. Skänkta 1917. Höjd 59 cm. — 3–13. Lika föregående, eftergjorda år 1927.

Fig 175. Äldre inredningsföremål, fotograferade i samband med en inventering. Foto M Hofrén omkring 1920.
Old objects photographed in conjunction with drawing up of an inventory.

Lykta för ett ljus, av genombrutet järnbleck och glas. Modern. I vapenhuset.

Textilier

Antependier: 1. Rött ylle, 1924. — 2. Svart linne med applicerat kors i vitt linneband, kantat med guldbroderi. Svart frans. Licium 1939.

Mässhakar: 1. Av blå sammet (fig 176–177) i granatäpplemönster, Italien, 1400-talets senare del. På ryggen figurbroderade bårder, ursprungligen avsedda för en korkåpa (se ovan, Gamla kyrkan), sammansatta till ett ofullständigt kors. Fyra figurer stående under baldakiner med kölbågar: Kristus som världshärskare, S:t Petrus, kyrkofader (?), Jo-

Fig 176. Mässhake av blå, italiensk sammet från 1400-talets senare del. De figurbroderade bårderna ursprungligen från en korkåpa. Västtyskt eller nederländskt arbete från 1400-talets slut. Foto 1931.

Chasuble, blue Italian velvet, late 15th century. The decorated orphreys were originally on a cope; western German or Netherland work, end of 15th century.

hannes evangelisten. Guld, silver samt olikfärgat silke. Västtyskt eller nederländskt arbete av hög kvalitet. 1400-talets slut. Mittlinjens höjd 114 cm. Konserverad 1931 av RAÄ (Pietas nr 1338), varvid den felande tvärarmen markerades med spetsar. Naturfärgat linnefoder. — Mässhaken är

upptagen i alla äldre inv. Den reparerades 1785 (räk), men var 1819 »gammal med förfallna prydnader» (inv), 1829 »gammal och obrukbar» (inv). — 2-3. Svart sammet, applicerat kors med törnekrona och Jehovasol, korslagda kvistar (oliv och palm). Anskaffade 1897 (inv). — 4. Vit siden-

brokad med grönt applicerat kors, broderi i guld. Licium 1939, SW GH (= Sofia Widén samt Gurly Hillbom). — 5. Grön sidendamast med guldbroderi. Libraria 1964, komp. M.S.A. (= Märta Swartling-Andersson).

Moderna stolor: 1. Grönt linne med ringkors i guld och rött. — 2. Gråvit sidendamast med ringkors i guld och rött. — 3. Rött linne med kors i orange och guld. — 4. Violettt linne med ringkors av silver och rött broderi. Libraria 1964.

Kalkdukar: 1. Svart sammet fodrad med svart lärft. I mitten en kalk, broderad med glaspärlor i silver, guld samt rött, omgiven av vinlöv, utförda i korsstyggn (grönt och gult). Kring kanten knypplad silverspets. Skänkt av Elise och Nanny Ehrlandsson 1871. 55 × 54 cm.

2. Röd sammet med guldfrens. IHS applicerat inom cirkeln i mitten, rosor i hörnen. Kantband och frans av guld. Rött foder av bomullssatin. 1924. 50 × 50 cm. — 3. Svart linne, Licium 1939.

Predikstolskläden: 1. Svart linne med IHS broderat i vitt och guld. Frans i guld och svart. — 2. Vit sidenbrokad, IHS i silverbroderi, guldfrens. E. P. (= Elin Pettersson) LICIAM 1939.

Hävar: 1. Röd sammet med gul tofs, mycket nött. L 159,5 cm. — 2-3. Ett par, violettt sammet med guldbroderi, mässingsholkar. Moderna. L 170 cm.

Dopklämning skänkt 1964. — Altarmatta, handknuten rya i violetta toner. 1937. — Kormatta handknuten, modern, rya i flera starka färger (rött dominerar).

Tavlor

Ecce homo, oljemålning på duk inom modern, förgylld ram. Dova färger, brunt, svart och något rött. Enkelt arbete, 1700-talet, återgående på Charles Le Brun. Lik tavlor i Böda (se ovan) och Källa nya kyrka. 75 × 51 cm. Gåva 1926 av styrman N J Strömgren, Sandby.

Originalritning till kyrkans nybyggnad, signerad F Ekberg 1867 (not 47). Troligen den provritning, som godkändes av församlingen vid sockenstämman 29/5 1867. Numera mycket bleknad och skadad inom svartmålad och förgylld träram (glaset borta). I tornet. Med ram 75 × 109 cm.

Tre minnestavlor rörande kyrkans ombyggnader hänger i vapenhuset: 1. Över reparationerna 1786–

Fig 177. Kristus som Världens härskare. Foto A Edle 1935. *Christ as King of the World. Detail of fig. 176.*

1800, målad av And G Wadsten år 1800. Svartmålad, med ljusbrun text inom profilerad bred ram i flera blå nyanser. 173 × 124 cm. — 2. Över tornets ombyggnad mm 1825–1826, svart, med ljusbrun text och ram. Numera är byggmästarens namn, Leonhard Lindman, övermålat, men skymtar i re-

Fig 178. Epitafium av grå kalksten över ryttmästaren Stephan Creutz, † 1788. Foto S Hallgren 1964.

Memorial tablet of grey limestone, 1788.

lief, även andra delar av inskriften är ändrad. Mycket fri stavning, alla W upp- och nedvända. Mått 167 × 115 cm. — 3. Över restaureringen 1939, svart med profilerad ram i guldbrunn och rött. Högbys kyrka, fritt efter N I Löfgren samt inskription rörande ombyggnaden. Mått: 167 × 117 cm.

Gravminnen

Epitafium av grå, slipad och pikhuggen kalksten, över ryttmästaren baron Stephan Creutz⁹⁹ (fig 178). Uppsatt 1939 på södra väggen i vapenhuset. Inskrift i kursiva versaler:

RYTTMÄSTAREN / BARON : STEPHAN : CREUTZ / FÖDD
/ 1752. D. 10: OCTOB: PÅ · LIDHEM / OCH SÄDAN / GIFT

FÖRSTA GÅNGEN / 1779 : D: 17: MART: MED : EVA :
KRUSEBIÖRN / 1783 · D. 2: NOV: MED : LOVISA : ELEON :
BREDAHL / SOM : EFTER : HANS : DÖD : / 1788 : DEN :
10 IANUAR PÅ HORN / JEMTE SÖNERE / GUSTAV : PHI-
LIP OCH STEPHAN / SAMT : DOTREN : EVA : LOU / SÖ-
RIANDE REST STENEN / 1789.

103 × 71 cm. — Håkansson nr 254.

Minnestavla (not 78) över hovpredikanten m m H J Gummerus (not 13). På en svart trätavla med ljusbrun ram är fästade dels två kistplåtar av bleck med gröna kransar, silverbronserad text, guldbronserade solar, dels en gipsavgjutning av en tapperhetsmedalj.¹⁰⁰ Inskrifter på kistplåtarna:

ORD. KONGL. HOPREDIKANTEN FÄLTPRÄSTEN OCH
KYRKOHERDEN ÖFVER HÖGBY FÖRSAMLING HENRIC
IOHAN GUMMERUS / FÖDD DEN 22 MAJ 1774, AFLED
STILLA I HÖGBY / PRÄSTGÅRD DEN 13 JULI 1836. / DE
SOM REDELIGA FÖR SIG VANDRAT HAFVA, KOMMA TILL
FRID ...

Resten av texten oläslig. — På den nedre plåten en nästan utplånad, oläslig inskrift, troligen en psalmvers eller ett bibelspråk. Höjd 103 cm, bredd 54 cm. — Håkansson nr 261.

Efter Gummerus' död skänktes hans tapperhetsmedalj till kyrkan, där den hängdes upp i sakristian inom glas och ram. När originalet byttes ut mot gipskopian, är obekant.

Utöver de gravstenar, vilka ligger på kyrkogården och beskrivits ovan, finns flera inlagda i kyrkans golv i tvärgången. De beskrivs här i den ordning de ligger från söder till norr, med början vid södra ingången:

1. Grå kalksten med inskrift i versaler:

HÄR UNDER HVILAR / SAL. LANDSFISCALEN- OCH /
DYKERICOMMISARIEN JOH.-/AN SAHLSTEN [not 4] OCH
DES / TVENNE HVSTRVR / ANNA / CHRISTINA WIEBOM
OCH / ANNA CATHARINA REPLER / MED NIO THERAS
BARN / HAN AFSOMNADE D: 13 / AVG. 1761. FÖRRA
HISTRUN D. 5 MART: 1749. OCH DEN / SENARE D. 17
(27?) MARTI 1762.

Synlig längd 174 cm, bredd 144. — Håkansson nr 253.

2. Röd kalksten. I mittfältet en kalk med ristad, svävande, korsmärkt oblat, därunder bomärke. 231 × 129 cm. — Håkansson nr 265.

3. Grå kalksten, avhuggen upptill. Skulpterad i mitten med en kalk med svävande oblat, omgiven

av initialerna IP / SB i ett nedsänkt, cirkelrunt fält. Upp till och ned till tomma inskriftsfält. En del av stenen ligger dold under ett bänkkvarter, synlig längd 174 cm, bredd 143 cm. Avbildad av Sidén 1873, som antecknat, att hällen lagts i nya kyrkans golv vid dess byggnad år 1870 och att den tidigare låg under brädgolvet i den gamla kyrkan.

Håkansson (nr 263) förmodar, att stenen är lagd över Petrus Johannis. Initialerna I P passar dock bättre för Johannes Petri Brand.¹⁰¹ Dennes hustru hette emellertid Catharina Roth. Kanske hade han varit gift tidigare med SB? Enligt en ovan citerad inskrift var Johannes Brand och hans hustru begravna i Gamla kyrkans sakristia. Någon gravsten nämndes dock ej av Wellin.

4. Röd kalksten (fig 179). I mitten en sköld med initialerna EAS / AGD samt året 1656 inskrivna i en bladkrans. Över och under mittfältet två rektangulära kartuscher omgivna av broskverk. I den övre: TEXTUS POST MERIDIEM /

(= text efter middagstimmen)
v. 14. TY HANS SIÄL BEHA/GADE GUDI, THERFORE/HASTADE HAN MED HO/NOM UTHUR THETTA / ONDA LEFWERNET.

I den nedre kartuschen:
HÄR HVILAS I HÄRRANOM GUD/FRUCHTIG OC DYGD-SAM JUNG/FRU J: ELISABETA ERICHS DOT/TER PÅ HORNS LADUGÅRDH, HUILKEN AFSOMNADE I HERRANOM DEN 4. AUGUSTI, OCH BE/GROFS I HÖGBY KYRCKIA DEN / 9 DITO 1654. GUD FÖRLÄNE / HÄNNE EN FRÖGDEFULL VPSTÄNDELSE.

I broskverket därunder:
AETATIS SUAE VICESIMO ANNO
(= i hennes tjugonde år). Kantskrift:
TEXTUS ANTE PORTAM / SAP:4:V: 7.
(= text framför porten. Vishetens bok 4: 7)

MÄN THEN RÄTFÄRDIGE OM HAN ÄNN BITIDA / DÖÖR SÅ ÄHR HAN DOCH / I ROLIGHET. v. 8. TY ÅLDERDOMEN ÄHR ÄHRLIGEN ICKE / THERAF AT HAN LEN-/GE WARAR ELLER MÅNG ÅHR HAFWER. v. 9. KLOOKHET I-/BLAND MÄNNISKIORNA ÄHRO/ TE RÄTTA GRÅ HÅREN OC ETT OB[E]SMITTAT LEFWERNE ÄR THEN RÄTTA / ÅLDERDOMEN.

Synlig längd 175 cm (har troligen varit ca 215 cm), bredd 107 cm. — Håkansson nr 246.

Initialerna EAS och AGD torde syfta på Elisabe-

Fig 179. Gravsten av röd kalksten över Elisabeta Erichsdotter, † 1654. Tuschlavyr 1873 av H A R Sidén, ATA.

Gravestone, red limestone, 1654.

tas föräldrar. Troligen var fadern arrendator på Horns kungsladugård.

5. Röd kalksten. I mittfältet inom en cirkel en kalk med korsmärkt oblat samt initialerna ISS / KÖD (=Jonas Svenonis Schrivander¹⁰² och hans hustru Karin Östensdotter). Därunder en inskrift i versaler (nu nästan utplånad):

HÄR VNDER LIGGER / BEGRAFUEN + S + HER / JON SWEN-SON + FORD-/DOM COMMINISTER / I HÖGBY ANNO 1658.

Fig 180. Gravsten av röd kalksten över prosten Elavus Olai, † 1657, hans hustru Margareta, deras barn samt Margaretas barn i ett tidigare gifte, avlidna 1638 och 1639. Tuschlavyr 1873 av H A R Sidén, som delvis har misstolkat inskriften. ATA.

Red limestone gravestone, in memory of Dean Elavus Olai and his family, mid-17th century. Inscription partly misinterpreted by the artist.

I hörnen nedsänkta, runda fält som omsluter rosor. Synlig längd 175 cm (har troligen varit ca 215 cm), bredd 107 cm. — Håkansson nr 247.

6. (i korsmitten). Röd kalksten (fig 180). Stenens hela yta är skulpterad i form av en *ædicula*. En trekantgavel med hög fris vilar på två korta pilastrar med beslagsornamentik. Därunder ett högt postament. Jfr nedan nr 8, som har en liknande komposition. I mitten en kalk, inskriven i en sköld med broskornamentik (?), mycket nött. Sidén tyder sköldens överkant som en palmett), omkring kalken

initialerna EO / MBD (=Elavus Olai och Margareta B-dotter¹⁰³). Skölden är inskriven i en bladkrans, omkring vilken står:

HOMO / BULLA

d v s människan är en såpbubbla, därunder ett kranium med en benknota samt ett bevingat timglas. I gavelfältet en bok inom en bladkrans samt:

ANNO 1639.

I frisen därunder:

ANIME IVSTORVM IN MANU DEI / SVNT ET NON TANGET
ILLAS / TORMENTVM. SAP: 3. SIT DEO GRATIA / QVI NO-

BIS VICTORIAM DEDIT PER DOMI/NUM NOSTRVM IESVM CHRISTVM I COR: 15. (= De rättfärdigas själar äro i Guds hand och ingen plåga kan nå dem. Vishetens bok 3[:1]. Gud vare tack, som giver oss segern genom vår Herre Jesus Kristus. 1 Kor 15[:57]).

På postamentet:

A: 1638 / AFSOM/NADE / MARIA · HANSAS · DOTER · 25 [Xbris, d v s decembris] / AELSA · HANSAS DOTER · 14 / Xbris / NILS ELLVFS SON 10 / [Xbris] 215 × 141 cm. Låg i koret, delvis dold av bräder, på Ahlqvists tid (2:1, s 75). — Håkansson nr 242.

7. Röd kalksten (fig 36, 181), rikt skulpterad med bevingade, kvinnliga hermer, döds-kalle, timglas, druvor, beslags- och broskornamentik m m. Inskrif- ter på tyska. I mitten två sköldar (?) med initialerna MK och AB¹⁰⁴ samt bomärken. Däromkring en bladkrans. Två rektangulära kartuscher med be- slagsornamentik. I den övre:

ICH LIGE UND SLAFE / UND ERWACHE / DEN DER HERRE / HILFFT MIR · SP · 3

(= Jag ligger och sover och vaknar, ty Herren hjälper mig. Ords 3).

I den nedre kartuschen:

HIR RVHET IN GOTT / DEN HERREN S. ANA / BLADS MICHEL / KOCHEN EHLIGE / FRAW ENDSCHLAFEN / DEN · 9 · NOV · 1643. (= Här vilar i Herren Gud saliga Anna Bladt, Michel Kochs hustru, som av- somnade den 9 nov 1643).

178 × 99 cm. — Håkansson nr 244 samt pl VII:23.

8. Röd kalksten, komponerad som nr 6 ovan. I mitten en bröstbild av Kristus inom en rundel samt inskriften:

CHRISTUS VITA VIVENTIVM / RESURRECTIO MORIEN- TIUM

(= Kristus är de levandes liv, de dödas uppståndelse). Överst i gavelfältet en bok, en döds-kalle och ett tim- glas. Nederst:

HAER HVILAS SALIG HOS GUD / ELISABETH ELLVFS DOT- TER¹⁰⁵ HVILKEN AFSOMNADE 7 APRIL / A: 1639.

162 × 193 cm. — Håkansson nr 243.

9. Kalksten. I ristning gaffelformat bomärke. 102 × 155 cm. — Håkansson nr 264.

10. Röd kalksten, delvis dold under nordvästra bänkkvarteret. I de båda övre, nedsänkta rundlarna timglas och döds-kalle. Synlig bredd 155 cm.

11. Kalksten, med bomärke. 157 × 112 cm. — Håkansson nr 264.

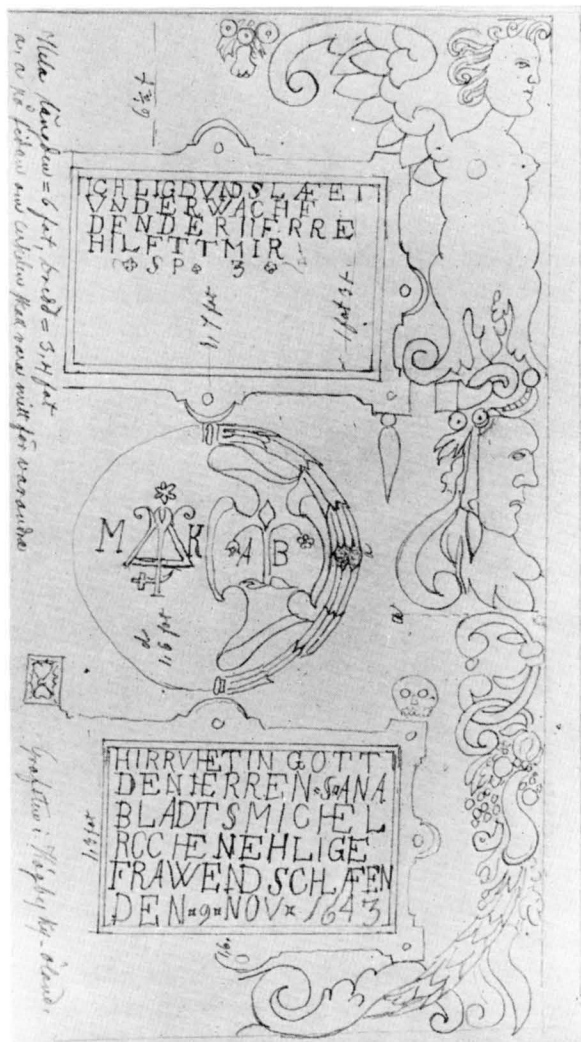

Fig 181. Gravsten av röd kalksten över Anna Bladt, † 1643. Blyertsskiss av N M Mandelgren, LUKI. Jfr fig 36.

Gravestone, red limestone, 1643. Cf. fig. 36.

Möbler m m

Sakristian domineras av ett stort och högt bord av furu, gulmålat med svart skiva, svängda, refflade ben och tre lådor (en på långsidan, flankerad av två blindlådor, samt en på vardera kortsidan). Skänkt mellan 1819 och 1829 av åldermännen Eric Andersson i Sandby och Måns Persson i Ranstad (inv). Bordet var då brunmålat. Reparerades 1848 av ålder- man Nils Nilsson (räk). Mått 179 × 75 cm, höjd 91 cm.

Av de åtta »ryggstolar» av ek, som tillverkades 1733 (räk), är sex bevarade. De är nu gulmålade, med svartmålade sits, hel ryggbricka och ben med slår. Höjd 101 cm. 1788 och 1829 (vis prot) fanns alla kvar, 1852 och senare endast sex.

Kistor: 1. Ek, med ett innanlås, enkla beslag och överfalsat lock. Indelad med två fack med lock vid kortsidorna. Möjligen identisk med den som tillverkades 1654 (räk): »Een ekekista beslagen med jern och med 3 låss förwarat»; kistan kan ha haft andra beslag med två hänglås på ömse sidor om innanlåset. Vid vis 1654 beslöts, att kyrkkistan skulle förses med tre lås, ett för vardera kyrkoherden, åldermannen och kyrkvärden. 1714 beslogs den av smeden Erich Hoffman; efter inbrottet 1715 fick han reparera kistan. Kallas »Stora kyrkjokistan» och »Cassa Kista» (inv 1788) i äldre inv. Mått: 135 × 57 × 59 cm. — 2. Av vitmålade furu, med ett lås, enkla hörnbeslag, handtag i sidorna och överfalsat lock. Intill vänster kortsida ett fack med lock. 91 × 43,5 × 44 cm. Identisk med kista nr 3 eller nr 4, se ovan Gamla kyrkan. — De två kistor, som kyrkan hade 1715 fick repareras av Hoffman (räk) efter ett inbrott i kyrkan.

Golvur med fodral av vitmålade furu, signerat P M Wistrand Högbj 1851 och inköpt samma år för 44:— 21,4 (räk). Höjd 260 cm. Urmakaren bodde i Ranstad (inv 1881).

Av kyrkans offerstockar eller »armbyssor» återstår numera endast en målade inskriftstavla av furu inom brunmålade ram och inskrift med frakturstil: »Hielper til kyrkaen / medh edher mildhe hand / så warder Gudh edher will/signandhes bådhe till / wathen och landh / Anno 1649». Årtalet anges som 1604 i inv 1829. 37 × 51 cm. I tornets bottenvåning (vapenhuset). Förmodligen identisk med en »lijten swart tafla hörande till armbyssan uthi kiörkiödören» (inv 1713). Den till tavlan hörande fattigbössan stod i Gamla kyrkan innanför korportalen, d v s under eller bredvid predikstolen medan denna ännu stod kvar på södra sidan i koret. Låset reparerades 1715 efter ett inbrott i kyrkan (räk).

Kollektbössor, två stycken av mässing, moderna. Beträffande utanför kyrkan uppställda fattigbössor, se ovan, Inledning.

Böcker

Karl XII:s bibel i nytt band, men med originalbeslag. I övrigt väl bevarad. 1798 års räk upptar utgifter för beslagen.

Klockor

Storklockan har följande inskrifter. Norra sidan: GJUTEN 1787 OMGJUTEN 1901 / UNDER KONUNG OSCAR II^s REGERING / PÅ HÖGBY FÖRSAMLINGS BEKOSTNAD, DÅ R. HOFLUND / VAR KYRKOHERDE, P. AHLQVIST KOMMINISTER, / C. NYSTRÖM CANTOR, C. A. KULLMAN OCH O. PETERSSON / KYRKOVÄRDAR, AF JOH. A. BECKMAN & Co STOCKHOLM

Södra sidan:
HÖR KRISTLIGA FÖRSAMLING DIN KYRKKLOCKAS LJUD: / JAG KALLAR DIG ATT HÖRA OCH PRISA HERREN GUD, / JAG MINNER DIG OM DÖDEN OCH STILLA TILLFÖRSIGT.

Diameter 106 cm, höjd med krona 98 cm, utan krona 78 cm.

Beträffande 1787 års klocka, se Gamla kyrkan.

Lillklockan har runt halsen följande inskrift:
DENNA HÖGBY KLOCKA ÄR OMGJUTEN I KALMAR HOS J. P. FORSBERG ÅR 1886.

På norra sidan:
UTN : KYRKOH: J. A. MEDELIUS / COM. OCH V. PASTOR : A. H. NORDSTRANDH. / KYRKOVÄRDAR : JONAS PERSSON I RANSTAD / SVEN NILSSON I LAKEBÖLA / ÅLDERMÄN : NILS NILSSON I ALVIDSJÖ / ANDERS PERSSON I WEDBY.

På södra sidan:
ÄRA VARE GUD I HÖJDEN / OCH FRID PÅ JORDEN / TILL MENNISKORNA ETT GODT BEHAG

Diameter 94,5 cm, höjd med krona 84, utan krona 68 cm.

Beträffande den klocka, som göts om 1886 och som var gjuten 1699, se ovan Gamla kyrkan.

1. *Ahlqvist* 2:2, s 283. — *Medelt Öland* s 22.
2. Ben medd av antikvarien *Ulf Erik Hagberg*.
3. Rapport av *Erik Floderus* 10/6 1931, ATA.
4. Inskriften betyder: 'Människan spår, men Gud rår'. — *Johan Sahlsteen*, födelseåret okänt, † 1761, landsfiskal och dykerikommissarie i Ölands norra mot, arrenderade Horns kungsladugård under åren 1735–1743, 1747–1761 (änkan 1762).
5. *William Anderson*, Högby kyrka, ms från 1935 i SvK arkiv. — Jfr *A Qvistgaard*, Om brudstenar, Fataburen 1922, s 17; *C J Ljungström*, Åhs och Wedens härader, Sthlm 1865, s 99; *S Karling*, Kyrkorna i Borås och Brämhult, Borås 1955, s 311 ff, fig. 190.
6. Vid *Gaxa* (nu Hagaby) ca 1 km söder om Högby kyrka låg en av hamnarna i Gotlandstrafiken. Byn Hagaby kallades ända in på 1800-talet för Gaxa eller Gaxahaga.
7. Ben medd av f riksantikvarien *Martin Olsson*, som förmodar, att konsolstenarna burit gördelbågar under ett valv. — På skolgården väster om kyrkan, på andra sidan landsvägen, ligger en sten med exakt samma utformning, men med sneda vinklar. En identiskt lika sten finns i stensamlingen i Borgholms slottsruin, och enligt uppgift skall ännu en finnas på kungsgården Horns ägor. Ytterligare fem identiskt lika verkstycken — av den rätvinkliga sorten — finns dels i röstet till södra stigluckan i Källa (avbildad nedan, se Källa ödekyrka), dels på Köpings kyrkogård som hörnstöd under en gravtumba (*Håkansson* nr 482). Förekomsten av dels rätvinkliga, dels snedvinkliga, kan tyda på att konsolstenarna burit valv i en trappa: de sneda i trapploppen, de rätvinkliga i vilplanen. Troligen kommer stenarna från Borgholms slott.
8. Ben medd av riksantikvarien *Sven B F Jansson*.
9. *Martin Vathi* (han kallas också Mårten Valij, Vedi, Vathe, Vedhy) var en troligen flamländsk, i varje fall franskspråkig stenhuggare vid Dälje stenbrott nere vid Horns udde, omnämnd före 1596. Vathi synes att ha varit katolik. 1596 framfördes nämligen klagomål över honom i hans frånvaro inför ärkebiskop Abraham Angermannus: »Mårten Wathi, en tysk stenhuggare, hafwer i mong åhr waridt wed steenberget doch aldrig brukat herrans högwerdiga sacrament. *Abfuit*» (*Ärkebiskop Abrahams* räfst, utg av Otto Holmström. Skr utg av Kyrkohist Fören IV:1, Ups 1901, s 39).
Vathi var en vid många kungliga byggen anlitad stenhuggare. I april 1593 fick han betalt från räntekammaren för arbeten i Jakobs kyrka och Trefaldighetskyrkan i Stockholm (SvK Sthlm IV, s 279). I Kalmar slott utförde han vissa arbeten 1597, 1608, 1610 och 1613 (*Mar-*

tin Olsson, Kalmar slotts historia II A, passim, och där angivna källor). Han var även verksam vid Borgholms slott 1601 och 1606 och är möjligen identisk med den »Morten Sten huggare», som utförde en gravvård i Västerås domkyrka för Carl Gustafsson Stenbock († 1609; *Martin Olsson*, aa, s 357, not 3). Denna är emellertid ej bevarad, enligt medd av antikv *C F Mannerstråle*, varför Högby-stenen, om den verkligen är utförd av Vathi, är det enda kända verket av hans hand och därtill ett kvalitativt högtstående arbete.

Håkansson s 96. — *Sölve Göransson*, Från Kongl. Maj:ts stenhuggare vid Dälje till modern storindustri vid Sandvik, Öländsk bygd 1955, s 54, 58 samt fig. 3 (H A R Sidéns teckning av stenen är där återgiven s 57). — *Gunnar Wirsell* i Öbl 1957. — *Lennart Widerberg* i Öbl. 22/12 1964 och där angiven litteratur.

- Anders Vathi*, möjligen Martins son, murade en ugn i Böda prästgård 1658 (Böda räk, vol I:1, s 397, VaLA.
10. *Ahlqvist*, Saml III samt ÖI hist 2:1, s 76.
  11. *Israel Sven Wellin*, f 1742, † 1810, g m *Catharina Helena Stagnelia*, f 1751, † 1821 (Herdam s 39), med vilken han hade en talrik barnskara, flera döda i späda ålder. År 1788 inträffade ej något dödsfall i familjen, men det är tänkbart att graven då köptes för de tidigare avlidna barnen. Den på stenen citerade Davids psalm innehåller trösterika ord, som också kan tydas i samma riktning.
  12. *Carl Sahlsteen*, f 1741, † 1813, son till strandridaren, dykerikommissarien och gästgivaren Tobias S i St Gaxa och Christina Lundberg. G 1770 m *Sara Lovisa Stagnelia*, dotter till kyrkoherden Magnus S i Högby, † 1821. Bodde på Vedborm. Dykerikommissarie under 40 år, sedermera överdirektör vid Dykeriet, innehade även postkontrollörsysslan (i likhet med Zacharias Brand, not 93).
  13. *Henric Johan Gummerus*, f 1774 i St Mårtens sn och Koskis kapell i Finland, † 1836, och hans hustru *Maria Helena Hult*, f 1778, † 1841. — Under sin tjänstgöring på Åland 1808 utmärkte sig G i kriget mot Ryssland genom att i spetsen för ett folkuppbåd återerövra Åland från fienden och tillfångataga ockupationsstyrkan. För denna bragd erhöll han guldmedalj för tapperhet i fält (se Nya kyrkan, gravminnen), vilken överlämnades till honom samma år av kung Gustav IV Adolf personligen. Samtidigt erhöll han hovpredikants titel och utnämndes 1812 till kyrkoherde över Högby regala pastorat. Såsom en särskild utmärkelse fick G bära medaljen i Svärdsordens band. — *Lars Svahnström*, Flyktingar från Åland 1808–1809, Hist Tidskr f Finl 1833, s 89 ff. — *A M Lindell*, Fältprosten Gummerus,

- Ett hjälteminne. Växjö stifts hemb kal 1916, s 76 ff. — *Håkansson* s 106. — *Herdam* 4 s 40 och där angivna källor och litteratur.
14. *Daniel Brusenius*, Beskrifning öfver Högby Socken på Öland, Inrikes Tidningarne 1767, Nr 25–27.
  15. *William Anderson*, Resmo kyrka. Dess beskrifning och byggnadshistoria. Nybro 1933.
  16. Skrivelse till RA av *Åke Nisbeth* 12/3 1954, ATA.
  17. *Martin Olsson*, Kalmar slotts historia I, Upps 1944, s 88, 95 f, 98 f 214 samt 221; del II, Upps 1961, s 48. — Högby kyrktorn är emellertid betydligt äldre.
  18. *Armin Tuulse*, Kronobergs slottsruin, VHAA handl, del 76, Sthlm 1951, s 49 f samt fig 31.
  19. *Ahlqvist* 2:1, s 69. 1819 förvarades spannmålen »uti Kyrko-Tornet» innan ännu något magasinshus är uppbyggt (vis prot). När socknens byggnader räknas upp 1861 (inv) meddelas, att skolhusets övre våning var sockenmagasin.
  20. *Sturk* kallades den träskoning, som sitter i hålet för en klocklina i ett stenvalv. Till formen liknar den ett hjulnav, genom vilket ett hål för linan är borrarat. För att sturken skall sitta fast i valvet, är den försedd med radiellt utstående, ekerliknande pinnar, som är intappade i mittpartiet. Gamla sturkar har mycket tydliga nötningsmärken.
  21. Jfr *St Åby* (Ög) enligt Elias Brenners avritning från 1670-talet (F.m. 30, fol 187[25], KB) samt *Lundberg* I, s 376 f, avb s 378. — På liknande sätt är Herrestads västtorn rekonstruerat, se *R Boström*, Herrestads kyrka, Linköpings stifts kyrkor, Dals kontrakt nr 7, Link 1960, avb s 10, B.
  22. *Ahlqvist* 2:1, s 70, not 2.
  23. *Nils Sundquist*, Gotiska kyrkor på norra malarstranden med takryttare, 1. Landskyrkor och ordenskyrkor, Uppland, 1966, Upps 1967, s. 7–64.
  24. *Ahlqvist* (2:1, s 70) uppger 1808.
  25. Skr 28/6 1963 från *Sune Ljungstedt* till landsantikvarien i Kalmar län rörande portalrester i Böda sn jämte en uppmätning (fig 130), KLM. — Sedan Ljungstedt undersökte verkstyckena, har båda baserna hamnat i samma gård.
  26. Se ovan Böda, i not 14 a a, fig 4.
  27. *Iwar Anderson*, Kyrkorna i Stenåsa och Halltorp, Ant ark 14, Sthlm 1960, fig 7.
  28. Anteckning av *J Roosval* i SvK arkiv. — Beträffande Gärdslösa-mästaren, se fr a *J Roosval*, Die Kirchen Gotlands, s 150 ff.
  29. I not 26 a a, fig 9 samt *R Boström*, Festskr SK fig 2 o 3. Jfr även ovan s 12.
  30. Som en jämförelse kan nämnas, att Persnäs och Gärdslösa korsarmskolonner har (hade) en diameter av ca 70–80 cm, Föra mittkolonn ca 80 cm, Alböke mittkolonn ca 65–80 cm, Segerstad ca 62 cm och Köping 50–70 cm. — På Gotland kan närmast jämföras Sundre, som under romansk tid hade en eller ett par kolonner med en diameter av 76–78 cm, samt Sproge, där rester av en kolonn har en diameter av ca 62 cm.
  31. *SvK* Go I, fig 145.
  32. *Kasthål* och *kasttrummor* är hål i valv eller lodräta schakt i murar, genom vilka man genom stenkastning e dyl kunde försvara en ingång, trappa eller annan strategiskt viktig del av en byggnad. Jfr *R Boström*, Festskr SK s 70 ff samt not 17.
  33. *Skvallerhål* eller dropphål förekommer i de flesta välvda medeltidskyrkor. De sitter alltid nederst i en valvsvicel, går helt igenom denna och mynnar i botten på de trattformiga mellanrum som bildas på vinden mellan valvtravéerna och yttermuren. Om det regnar eller snöar in genom yttertakets på kyrkvinden, samlas vatten i det trattformiga mellanrummet och rinner ner i kyrkan genom dessa hål, som sålunda »skvallrar» om att taket läcker och behöver repareras.
  34. Jfr Böda not 23.
  35. Se ovan samt Böda not 22.
  36. *Lennart Widerberg*, Var låg den helige Ottos kapell? s 11 ff och där angiven litteratur.
  37. *Armin Tuulse*, Bönekamrar och hagioskop, i: Konsthistoriska studier t *Sten Karling*, Sthlm 1966, s 11 ff. Beträffande Karls kyrkoruin se även *SvK* Up V, s 878 ff samt fig 756, 764 och 765.
  38. Se ovan S:t Olofs kapell, not 2. — *Styffe* s 271. — *Otto den helige* (omkr 1063–1139) var Pommerns apostel. Blev 1102 biskop av Bamberg, var nitiskt verksam i sitt stift och anlade ett 20-tal kloster. O företog 1124 och 1128 framgångsrika missionsresor till Pommern. Han kanoniserades 1189.
  39. Jfr i not 36 a a, s 4.
  40. *Ahlqvist* 2:1, s 82 f.
  41. Rapport av *R Boström* 22/6 1966 rörande byggnadsundersökningar av Råpplinge kyrka, ATA. — *Dens*, Råpplinge kyrka — en sockenfästning, Öbl 31/12 1966.
  42. Konzept till vis prot jämte inv 1748, Kalmar domkap E IV:14, Högby, 1748–1899.
  43. *Kristvalla* kyrka byggd:s 1795–1796, kapellet vid *Östtanvik*, Nämö sn, påbörjades 1796.
  44. Skr från kh Wellin 8/9 1797, Kalmar domkap E IV:14, Högby, a) äldre handl 1786–1840.
  45. Skr från kh Wellin 4/4 1801, Kalmar domkap E IV:14, Högby, a) äldre handl 1786–1840.
  46. *Lorentz Axel Fredrik Almfelt*, konduktör vid ÖIA, kapten i telegrafkåren i egenskap av konstruktör 1808. Skicklig figur- och arkitekturtecknare. Mest känd som politisk karrikaturtecknare och gravör. — Han har bl a ritat Spånga kyrkas tornhuv (*SvK* Sthlm VIII, s 94, fig 60) och Rinkaby kyrkas orgelfasad (*SvK* Nä I, fig 531 o s 591).
  47. *Fredrik Reinhold Ekberg*, f 1837, † 1898, arkitekt i ÖIA, lärare i konstruktionslära samt överlärare vid Tekniska skolan. Han utförde bl a ritningar till ett stort antal landskyrkor. Efter hans förslag återuppfördes Gottröra kyrka efter en eldsvåda 1893 (*SvK* Up III, s 136). Gno-

- sjö kyrka (Sm) och dess inredning (1881) är också prov på hans verksamhet. På Öland har han bl a ritat orgelfasaden i Vickleby kyrka 1875.
48. *Ahlqvist Saml III*, s 13.
  49. *Volter von Rose* har ej gått att identifiera.
  50. Enligt ben medd av f riksantikvarien *Martin Olsson*.
  51. Enligt ben medd av statsheraldiker *S G U Scheffer*. Se även art *Bielke* av densamme, i *Kulturhist lex f nord med bd I*, Malmö 1956, sp 654 och där angiven litteratur.
  52. *Anders Björkman*, målare i Kalmar. Samma år målade han även en altartavla (möjligentligen endast ramen därtill?) i Vickleby, vilken var skulpterad av *Anders Colleux*, en annan kalmarkonstnär.
  53. *Salomon Eek*, målare i Kalmar, hade i likhet med Björkman (not 52) uppdrag i Vickleby. År 1725 målade även han en altartavla där. 1707 hade han utfört en del måleriarbeten vid Kalmar slott (*Martin Olsson*, i not 9 a a III, s 156).
  54. *Anders Georg Wadsten*, f 1731, † 1804, titulerad »provincialmålare», målare av möbler och inredning, även verksam som skulptör. Utförde arbeten i de flesta av Ölands kyrkor mellan 1762 och 1801 (altarpuppstatser och predikstolar, läktarbröstningar och bänkfasader). Mer framgångsrik som målare och dekoratör än som skulptör. Samarbetade ofta med skulptören Jonas Berggren (se Böda not 69), med sin bror Paul, sin son Lars Peter och Andr. Landstedt. — Jfr *Manne Hofrén*, Blomstermålning. Släkten Wadsten och några andra möbel- och inredningsmålare, Kalmar Län 1958, s 41 ff.
  55. *Mataltare* eller *kakaltare* var ett altare, där barnsängskvinnorna brukade lägga de bröd- eller ostkakor, som de medförde vid sin kyrkotagning. Den 16.10.1720 förbjöd K Majt att altarmaten finge inbäras i kyrkan, men det stode allmogent fritt att bära altarmat till prästgården. — Benämningen *ost-* eller *kakaltare* är vanlig i Uppland, *kvinnoaltare* var en benämning i Västergötland (*SvK Vg I*, s 94, not 2), »*Kyrke-gångzaltare*» i Värmland (*SvK Vrm I*, s 137, not 1). Detta sidoaltare var identiskt med kyrkans Maria-altare i långhusets nordöstra hörn. — *C R af Ugglas*, En folklivsbild från 1600-talet, Rtg 1925, s 69–73. — *M Åmark*, Kakaltaret i Överselö kyrka, i: *Bidr t Söderm äldre kulturhist XXVII* (1934), s 14 f.
  56. *SvK Bl I*, fig 240, s 223 samt *Bl V*, fig 57 o s 75.
  57. Jfr *Hans Rabén*, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock, Sthlm 1934, s 44–46, där två tämligen nära besläktade predikstolar av en viss Caspar snickare nämns, i Grödinge och Ösmo kyrkor (den senare numera i Nynäs gårdskapell). »Sina närmaste anförvanter ha de i en grupp predikstolar i Nordjylland», skriver Rabén (s 46) och visar även besläktade exempel från Schleswig–Holstein.
  58. *Bokstol* ungefär = klockarebänk, se *Hildebrand*, *SvMed III*, s 371 f, 526. Enligt *Broman*, *Glysisvallur II*, s 98 var bokstolen »ett avdelat rum i koret, där icke allenast de många sångböckerna lågo, ... utan ock Sångare stodo».
  59. *Elavus Olai* (omkr 1600–1658) se Nya kyrkan, gravstenar nr 6 och nr 8 samt not 103.
  60. *Georg Joseph Vogler*, f 1749, † 1814, tysk tonsättare och orgelvirtuos, under en lång tid verksam i Stockholm. Hans mest kända komposition är hymnen »Hosianna, Davids son». — *Gudmund Rundgren*, organist i Gärdslösa, orgelbyggare, verksam under 1700-talets mitt och senare del.
  61. *Per Wilhelm Palmroth*, f omkr 1765, † 1825. Fänrik, kgl arkitekt, konduktör i ÖIÄ. Dotterson till den bekante franske målaren C Taraval. Han anlätades ofta för Upplands kyrkor och utförde ett stort antal orgelfasader (*SvK Up IV*, s 106, 118, 131, 205 o 265), i Bärslövs kyrka (*SvK Sk II*, fig 195 o s 231), mätte upp Brännkyrka kyrka omkr 1803 (*SvK Sthlm VIII*, s 259).
  62. I Lummelunda är en kalk av förgylld koppar bevarad (*SvK Go I*, s 116 och fig 115), liksom i Herrestads kyrka (*R Boström*, i not 21 a a, s 16).
  63. *Altarkläde* = antependium.
  64. *Örnagått* betyder troligen överdrag till bokdyna. Se *PB vis*, s XXIII.
  65. *Röklin* (ty Röcklein) var ett slags överdragsdräkt av lärft, vid många tillfällen ersättning för mässkjortan (alban). Ett kort, rakt nedhängande livplagg, som i Sverige avskaffades vid Uppsala möte 1593. — *Agnes Branting*, Textil skrud i svenska kyrkor från äldre tid till 1900, Upps 1920, s 84 samt *Bengt Stolt*, Kyrklig skrud enligt svensk tradition, Sthlm 1964, s 69 f.
  66. *Handkläde* = handduk (manutergium).
  67. *Knytning* = spets, eventuellt knuten sådan.
  68. *Slissing*, slessing, fint linne tillverkat i Schlesien.
  69. Skräpparen *Jahan Parl* från Amsterdam fick omkring 1720 använda kyrkan som uppställningsplats. Under inkomster för år 1720 nämns 36 daler, som han givit »för hans saker stodo i Kyrkjan en liden tid», han skänkte, förutom altarduken, även tobak: »2 matter Tobak till att försällja till Kyrkans behof och nödvändiga reparerande å 44 Rullar i hwar mattan och 16/:Smt för hwar Rulle...» en gåva som värderades till 132 daler kopparmynt.
  70. *Tubin* = taft.
  71. *Twist* = tuskaftad vävnad med två trådar i både varp och inslag. Användes ofta som underlag för korssöm och tvistsöm.
  72. *Underkläde* möjligen = altarduk.
  73. *Maria Brand*, dotter till kh Brand, (not 93). G 1 1728 m Collega Scholae Calm Magnus Littovius; 2 m Jacob Boij i Ås o Ventlinge 18/7 1753.
  74. »Messe särkz bälte», mässkäpp, cingulum.
  75. *Skribbskrabb*, orde's betydelse f n oklar.
  76. *Johan Engenfeldt* arrenderade Horn 1693–1701, hans änka, Margareta Braun, innehade arrendet 1702.
  77. *Stafvar* = stavar, bärstänger. Ordets form överensstäm-

- mer med öländskt språkbruk. Enl ben medd från arkivarien *Wolter Ehn*, Landsmålsarkivet, Uppsala.
78. Beträffande *minneskransar* och »*tavlor*», se *Louise Hagberg*, *Minneskransar* och »*tavlor*», Rig 1928, s 77 ff samt *Dens*, När döden gästar, Sthlm 1937, s 327 ff. Namnplåten placerades vid huvudänden av kistan, plåten med en psalmvers vid fotänden (Rig 1928, s 83). Minnestavlor, sammansatta av kistplåtar finns bevarade bl a i Källa Nya kyrka samt Föra (se nedan). I sistnämnda kyrka hänger även en minnestavla av papper. — Jfr *SvK Bo I*, s 212 ff samt *SvK Sk II*, s 110 ff.
  79. *Petrus Magni Pontelius*, f 1622, † 1693. Kyrkoherde i Högby från 1658, kontraktsprost över Ölands norra kontrakt 1679, riksdagsman 1672. G m företrädarens dotter Karin, f 1635, † 1704 (jfr not 103).
  80. *Carl Linnaei* Öländska Resa förrättad 1741, nytr Sthlm 1962, s 128.
  81. Koncept till inv 1812, Domkap E IV:14, Högby, e) inv prot 1749–1883.
  82. *Abraham Lindwall*, kh i Böda 1839–1857; *Sven Eric Wijnmark*, kh i Högby 1840–1848; *Christian Herman Ringberg*, kh i Källa 1837–1846 (se Källa nedan); *Pehr Amnell*, kh i Persnäs 1843–1889; *Abraham Wallander*, kh i Löt 1838–1861; *Sven Widerström*, kommin i Högby 1803–1844; *Johan David Rothman*, kommin i Persnäs och Föra 1836 (1838)–1844.
  83. *G S Meyer*, klockgjutare i Stockholm, verksam 1772–1797 (Holmbäck s 93).
  84. *Gerhardt Meijer d ä*, klockgjutare i Stockholm, mästare 1695, död i pesten 1710 (Holmbäck s 93).
  85. *Ahlqvist*, Saml I, p 160 samt Herdam s 34.
  86. *Michael Åhlander*, † 1759, klockgjutare i Kalmar. I vis prot 20/6 1748 beröres ett beslut vid sockenstämman 18/12 1745 att anskaffa en större ringklocka förutom den ensamma lilla klockan. Klockgjutaren skulle enligt skriftligt avtal utföra arbetet, men han hade skändligen lurat församlingen och låtit värva sig till Artilleriet i Kalmar. Vid indrivning hade endast en liten del av de »förolyckade» pengarna återfåtts. Ett par dagar senare hölls ännu ett sammanträde, varvid biskopen förebrådde församlingen att de gjort kontrakt med en okänd man, utan att denne behövt ställa borgen för sig. De stackars sockenborna skulle nu efter vars och ens förmåga ersätta pengarna av egna medel, litet i sänder, under loppet av flera år. Enligt vis prot 1759 hade klockgjutaren dött utan att ha återbetalat mer än en liten del av sin skuld.
  87. *Anders Dahlström d y*, målare och skulptör, f 1742, † 1809, son till den mer kände *Anders D d ä*. Altaruppsatsen i Högby samt Långlöts predikstol är de enda kända arbetena på Öland av den yngre konstnären hand. Förmodligen utförde han och hans medhjälpare även en del arbeten på gamla predikstolen i Högby (se denna).
  88. *Ahlqvist*, Saml III och ÖI hist 2:1, s 73.
  89. Enligt antikvarien *Rune Norberg*, som menar, att Mariabilden ursprungligen haft dok, vilket omarbetats till utslaget hår, på vilket en ny krona placerats. Barnet är dock orört. Sådana omarbetningar är kända från flera håll, från Kalmar län t ex en Madonna från V Ed, Sm (SHM inv nr 3776) utförd vid 1300-talets mitt, men omgjord upptill vid 1500-talets början.
  90. Ben medd av *Rune Norberg*, som också påpekar att de på Marias och Elisabets magar synliga mörka rundlarna (fig 160) torde ha innehållit bilder av Jesus och Johannes döparen som foster, senare utplånade som mindre passande. Sådana framställningar är kända från 1400-talets förra del och mitt samt i Sverige ännu senare: en åltarskåpsrelief tillskriven Jordan målare omkring 1470 i Sänga kyrka (*SvK Up VI*, fig 320) eller ett broderi på den sk Madonnamässhaken i Uppsala domkyrka, tillskriven Albertus Pictor (*Agnes Geijer*, Textila skatter i Uppsala domkyrka, Sthlm 1964, pl 38). — Söderköping-skåpets målning är avbildad i färg i *Tiotusen år i Sverige*, Sthlm 1945, fig 342.
  91. Madonnabilden erinrar om en Annabild i Ulfby, Satakunda, Finland, *C A Nordman*, Medeltida skulptur i Finland, Helsingfors 1964, s 250 f, fig 241–242.
  92. Jfr *Harald Busch*, Von der Problematik aller Kunstforschung, Konsth Tidskr 1940, s 17–30. — *Andreas Lindblom*, Kult och konst i Vadstena kloster, VHAA handl, Ant ser, 14 delen, Sthlm 1965, s 170 f.
  93. *Zacharias Brand*, f 1678, † 1751. Först komminister, sedan (från 1712) kh i Högby. B ombesörjde före sin prästvigning postförbindelserna till Gotland (Gaxa-Klintehamn), liksom Carl Sahlsteen (not 12).
  94. *Jordan Hansson*, stenhuggaremästare och föreståndare för Dälje stenbrott under några år i början av 1650-talet. Böda kyrkas dopfont (fig 88) är förmodligen också huggen av honom eller hans verkstad. Jfr Böda, not 82. — *Sölve Göransson*, i Böda not 82 a a, s 60, samt av honom samlat opublicerat material. För detta tillmötesgående tackar förf.
  95. Tidigare i Gamla stadskyrkan. *SvK Bl III*, fig 73.
  96. *Manne Hofrén*, Guldsmeden Hans Olofsson Sturk, Sancte Christophers Gilles Chroenica, årg 22, Kalmar 1949. — *Dens*, Aurifaber. En liten silverbok till Gunnar Svensson, Kalmar 1953. — GSSstpl, s 337.
  97. I inv 1819 heter det: »Obs kañan är i gamal thekañeform».
  98. *Catharina Stagnelia*, f Sundelius, f 1714, † 23/11 1799, änka efter kh Magnus Stagnelius.
  99. *Stephan Creutz*, f 1752, † 1788, ryttmästare, arrendator av kungsgården Horn. G 1 (1779) m Eva Brita Crusebjörn, 2 (1783) m Lovisa Eleonora Bredal, † 1791. — *Jan-Åke Holmbring*, Ryttmästaren friherre Stephan Creutz på Horn 1783–88, Åkerbo hemb f årsb 1953, s 48 ff.
  100. Om medaljen, se *Ernst E Areen*, De nordiska ländernas officiella belöningsmedaljer, heders- och minnestecken från 1500-talet till våra dagar, Sthlm 1938, s 135, anm 100.

101. *Petrus Johannis*, kh i Högby från 1604, † 1635, »herr Peder Jensen», var en av de öländska präster, som togs som gisslan under Kalmarkriget. Se ovan Böda not 24. Han var gift två gånger, den första hustrun, vars namn är okänt, dog 1609; den andra hette *Carin* och levde ännu 1654. — *Johannes Petri Brand*, f 1642, † 1709, g m *Catharina Roth*, f omkr 1640, † 1710.
102. *Jonas Svenonis Schrivander*, födelseåret okänt, † 1658, komminister i Högby från 1653. G m *Karin*, dotter till kh Oestanus Petri (se nedan Källa). Hon överlevde mannen och fick uppbära klockareskappan. Sonen *Sven*, f 1656, som kallade sig Loethenius, blev kh i Glömminge.
103. *Elavus Olai* (jfr not 59) var prost i Högby. G 1 före 1629 m *Margareta B*-dotter, änka efter Kalmarborgaren Hans Janich. *Maria* och *Aelsa* var tydliga döttrar till Margareta i hennes första äktenskap, medan *Nils*, *Karin* (not 79) och den nedan nämnda *Elisabeth* (gravsten nr 8) var födda i hennes äktenskap med Elavus Olai. Årtalet 1639 kan vara Margaretas dödsår. Elavus Olai dog nämligen först 19/1 1657.
104. *Michel Koch* var tidigare troligen arrendator av kungsladugårdarna vid Borgholm och Gärdslösa. 1652 (enl Ölands dombok) nämnes han ladugårdsfogde vid Horns kungsladugård. Han var gift med *Anna Bladt*.
105. *Elisabeth* var dotter till prosten Elavus Olai (not 59, 103). — *Håkansson* (s 99) är försiktig beträffande identifieringen, men på grund av att gravstenen även stilistiskt hör samman med Elavus Olavi gravsten torde ingen tvekan råda beträffande släktskapsförhållandet. — *Ihrfors* (s 27) uppger felaktigt dödsdatum som 13/4.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR

(se även SvK ÖI 1:1, s 84 ff)

Stockholm

RA: ÖIÄ skr t K Majt 1796 3/6 (vol 334). Föredraget på Drottningholm slott 14 juli 1796 o bifallet. Angående ritn t nytt orgelverk (ritn, se BSt); ÖIÄ skr t K Majt 1823 25/2 (vol 352). Med ritn t överbyggn å Högby kyrka, förf av ÖIÄ (ritn, se BSt); ED handl 21/9 1877 (nr 1233) ang ny orgel; ED handl 17/2 1911 (nr 3415:10) ang takets täckning med svartplåt. — ATA: Fört över epitafier av kh *I S Wellin* 1795; *Hilfeling* 1 teckn omkr 1796, »Gaxa backe, westra sidan» (Brevserien 1); *Åstrand-Löfgren*, kyrkan o kyrkogården från SO 1817 jämte beskr; *Löfgren* I, s 16, s 227 (2 teckn 1822, ext från S o plan); *Inv 1829*, bl a ang ombyggnaden 1786–1800; *Mandelgren*, Reseber 1848, s 63; 6 st teckn av gravstenar samt 1 dito av dopfunt av *H A R Sidén* 1873; *Ihrfors*, *Oelandia sacra* s 23–31, 242; *Snabbinv* av A Billow 1912, kompl 1929 av F Wide; rapport ang medelt prästgård 10/6 1931 av *E Floderus*; *Håkansson* saml, Journal II (1937) s 49–57, 193, 195, 361, 367, 369; redogörelser av *S Wahlgren* för konservering av medeltida altarskåp (1935, 1966) samt av triumfkrucifixet (1939); handl ang kyrkans restaurering 1938–1939; rapport 12/3 1954 ang N Möckleby kyrka, *Å Nisbeth*; rapport 22/6 1966 ang Räpplinge kyrka, *R Boström*, mm; *Sveriges Kyrkors arkiv*, manuskript t beskr av Högby kyrka 1929–1938 av William Anderson, bearb av J Roosval, kompl av R Ström-bom (Boström) 1940–1949, jämte uppmåtn, fotos, anteckn o excerpter. — BSt: grundplan av kyrkan, *I S Wellin* 1796; 2 bl ritn t orgelverk, *P W Palmroth* 1796; 2 bl m påskrift »1823 års granskningsmål», det ena försl t tornhuv, osign o odat

(trol 1778), det andra möjligen av *L Lindman* 1820; 1 bl försl t tornhuv 18/2 1823, *Ax. Almfelt* (jfr ÖIÄ skr, RA); 1 bl ritn t »ombyggnad», *F R Ekberg* 1865, fastst 4/8 1868; 1 bl ritn t orgelfasad, *F R Ekberg*, fastst 21/9 1877; ½ bl försl t spis i sakristian 1924; 5 bl uppm ritn (vitkopia) 1935 samt 5 bl försl t restaurering (vitkopia) 1938, samtliga av *P Boberg*; försl t värmeledn *F Larsson* 1938 — KB; *Rhezeliu* F c 5, s 64 (kyrkan o klockstapeln avb från S); *Ransakningar* 1667 (avskr av original i VaLA), sign F 1 9: 4, s 240 ff; *E Brenner*, St Åby kyrka, avb från S, F m 30, fol 187 [25]; *Hilfeling*, koncept t Journal 1797 (F m 57: 2) 65–68, renskr av densamma (1804, F m 57: 4), s 51–53; *Hilfeling*, Atlas 1797 (F m 57: 5), tab 16, Prospect af Gaxa backe...». — KrA: Sjökarteverkets arkiv, *karta över Öland*, sign Litt V:26. — LSt: »*Geometrisk Book af Ölands Norre mooth*» 1683, serien Geometriska jordeböcker, detalj av Högby kyrka o kyrkogård (G 2: 31); NordM, *Wallmans saml*: vol II, Öland 1, detaljer av Maria- och Petrus-skåpen, runsten, kyrkan från N; Öland 2, runsten, medelt altarskåp (avb); Öland 3, s 14 d utförlig tolkn samt fol 82, blyertsskiss av runsten; vol III, »Anteckningar under resor sommaren år 1833 af Joh Wallman och Sven Vilh Moberg», s 55 (besök vid Högby kyrka) samt s 250 (kyrkans ext från S).

Kalmar

KLM: ritn av gravstenar o dopfunt, *H A R Sidén* 1873; skr 28/6 1963 från *S Ljungstedt* till LA ang portalrester i byarna Strandtorp o Melböda, Böda sn.

Lund

LUKI: *Mandelgrenska saml*, avd IV, pl 92, nr 652 (Vathis gravsten); avd XI, pl 32, nr 134 (»Hagby», Vathis gravsten), pl 40, nr 179 (Vathis gravsten), pl 114, kyrkans sydfasad

(efter Rhezelius); ser 2, avd XI, pl XXXV (gravsten 1643); ser 4, avd IX, plan o fasad (efter Ahlqvist); ser 5, avd IX, 1 anteckn.

Uppsala

UUB: *Hadorph* S 30 (endast rubrik, »Högby»); *Törnwall* S 74, exteriör från SV (fol 239) samt vapensköldar (fol 239 verte); *Ahlqvist*, saml, vol I (S 84), passim, vol II (S 85), s 9–15 samt vol III (S 86), s 10 (ang runsten).

Vadstena

VaLA: *Biskop Petrus Benedicti visitationsbok*, sign F III a:1 (inv från 1500-talets slut); *Ransakningar* 1667, originalhandl, sign F V 1. — Kyrkans arkivalier: *räk* 1683–1786 (C I), 1791–1859 (K I:1); *st prot* 1754–1805 (K I:1); *vis prot* 1654, 1663, 1684, 1692, 1713, 1722, 1733, 1748, 1759, 1774, 1782 (C I), 1788, 1791, 1797, 1819, 1841, 1852, 1861 (K I:1); *inv* 1654, 1663, 1684, 1692, 1713, 1722, 1733, 1748, 1759, 1774, 1782 (C I), 1788, 1791, 1797, 1819, 1841, 1852, 1861 (K I:1); »Grund-ritning af Högby kyrka År 1787», teckning av I S Wellin (K I:1, s 452). — *Kalmar domkapitels arkiv*, E IV:14 (Högby): a) äldre handl 1652–1785 samt 1786–1840; e) *inv prot* 1749–1883, *vis handl* 1748–1899.

Högby

Hos PÅ förvaras yngre kyrkoarkivalier. *Inv t o m* 1964 genomgångna.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

(se även *SvK Öl* I:1, s 87 ff samt I:2, s 161 ff)

Anderson, William, Resmo kyrka. Dess beskrivning och byggnadshistoria, Nybro 1933.
Areen, E E, De nordiska ländernas officiella belöningsmedaljer, heders- och minnestecken från 1500-talet till våra dagar. Sthlm 1938.
Boström, R, Herrestads kyrka, Linköpings stifts kyrkor, Dals kontrakt nr 7, Link 1960.
 — Råpplinge kyrka — en sockenfästning, *Öbl* 31/12 1966.
Branting, Agnes, Textil skrud i svenska kyrkor från äldre tid till 1900, Upps 1920.
Broman, O J, Glysisvallur, utg af Gestrike-Helsing nation i Upsala, II, Ups 1912–1953.

Brusenius, D, Beskrifning öfver Högby Socken på Öland, *Inrikes Tidningarne* 1767, Nr 25–27.
Busch, H, Von der Problematik aller Kunstforschung, *Konsth Tidsskr* IX, 1940, s 17 ff.
Hagberg, Louise, Minneskransar och »tavlor», Rtg 1928. — När döden gästar. Sthlm 1937.
Hofrén, M, Guldsmeden Hans Olofsson Sturk, Sancte Christophers Gilles Chronica, årg 22, Kalmar 1949.
 — Aurifaber. En liten silverbok till Gunnar Svensson, Kalmar 1953.
 — Blomstermålning. Släkten Wadsten och några andra möbel- och inredningsmålare, KLMedd 1958.
Holmbring, J-Å, Ryttmästaren Stephan Creutz på Horn 1738–88, Åkerbo hembf årsb 1935.
Inrikes Tidningarne 1767, se *Brusenius*
 — 1786, nr 24; 1796, nr 44 och 50.
Karling, S, Kyrkorna i Borås och Brämhult, Borås 1955.
Lindell, A M, Fältprosten Gummerus. Ett hjälteminne, Växjö stifts hemb kal 1916.
Lindblom, A, Kult och konst i Vadstena kloster, VHAA handl, Ant ser, 14 delen, Sthlm 1965.
Ljungström, C J, Åhs och Wedens härader, Sthlm 1865.
Nordman, C A, Medeltida skulptur i Finland, Hfors 1964.
Qvistgaard, A, Om brudstenar, Fataburen 1922.
Rabén, H, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock, Sthlm 1934.
Scheffer, S G U, art Bielke, Kulturhist lex f nord med, bd I, Malmö 1956, sp 654.
Stolt, B, Kyrklig skrud enligt svensk tradition, Sthlm 1964.
Sundquist, N, Gotiska kyrkor på norra malarstranden med takryttare, 1. Landskyrkor och ordenskyrkor, årsb Uppland 1966, Upps 1967.
Svahnström, L, Flyktingar från Åland 1808–1809, *Hist tidskr f Finl* 1833.
Tiotusen år i Sverige, Sthlm 1945.
Tuulse, A, Kronobergs slottsruin, VHAA handl, del 76, Sthlm 1951.
 — Bönekamrar och hagioskop, *Konsth studier tillägnade Sten Karling*, Sthlm 1966.
af Ugglas, C R, En folklivsbild från 1600-talet, Rtg 1925.
Widerberg, L, Var låg den helige Ottos kapell? Åkerbo hemb f årsb 1964.
 — Mäster Märten Vathis gravsten på Högby kyrkogård, *Öbl julläsn* 22/12 1964.
Åmark, M, Kakaltaret i Överselö kyrka, *Bidr t Söderm äldre kulturhist* XXVII (1934).

Förkortningar

(se även *SvK ÖI* I:1, s v–vi)

ATA Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.
BSt K Byggnadsstyrelsens Kulturhistoriska byrås arkiv, Sthlm.
dep deponerad, deposition.
DK Danmarks Kirker. Udg af Nationalmuseet, Khvn 1933–.
Domkap Kalmar domkapitel och dess arkiv, VaLA.
ED handl Ecclesiastikdepartementets konseljhandlingar i RA.
Fmpl Svenska fornminnesplatser. Vägledning utg genom VHAA. Nr 1–; 1926–.
Fv Fornvännen, Sthlm 1906–.
inv inventarieförteckning.
Inv 1829 en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv, en serie i ATA.
KB Kungl Bibl, Sthlm.
kh kyrkoherde.
KL Kalmar län. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård. Utgiven av Kalmar läns fornminnesförening. [51] (1963) –, Kalmar 1963.
KLB Kalmar Läroverks Bibliotek (tidigare Gymnasiebiblioteket).
KLM Kalmar Läns Museum och dess arkiv, Kalmar.
KLMedd Årsboken Kalmar län. Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1–50, Kalmar 1898–1962.
KrA Krigsarkivet, Sthlm
LA landsantikvarien.
LSB Linköpings stifts- och landsbibliotek.
LSt K Lantmäteristyrelsens arkiv, Sthlm.
LUKI Lunds Universitets Konsthistoriska Institution.
ms manuskript.
NordM Nordiska Museet, Sthlm.
prot protokoll.

PÄ pastorsämbetet.
RA Riksarkivet, Sthlm.
RAÄ Riksantikvarieämbetet, Sthlm.
räk räkenskaper.
SBL Svenskt Biografiskt Lexikon, Sthlm 1918–.
SHM Statens Historiska Museum, Sthlm.
sn socken.
Snabbinv en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917–1932. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel. — På Öland utfördes inventeringen av Anders Billow 1912–1921. Senare tillägg utförda av prästerna.
st prot sockenstämmoprotokoll.
UUB Uppsala Universitetsbibliotek.
VaLA Vadstena Landsarkiv.
VHAA K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm.
vis prot visitationsprotokoll.
ÖBl Ölandsbladet, Borgholm.
ÖIÄ Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Sthlm.
ÖIÄ skr skrivelser från ÖIÄ till K Maj:t (inrikes-civildep) i RA.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottn		

Summary

The medieval church at Högby was erected on an early Iron Age grave-field. It remained standing until 1870–1871, when all but the tower was demolished and replaced by the present very large church. Thanks to pictures drawn in 1634 and onwards (figs 113–117, 120, 135. Cf *Öland I:1*, Vol 108), and archaeological records, the appearance and history of the old, very remarkable church can still be described, although only small fragments of the medieval nave have survived.

HISTORY

I. A church, without a tower, was erected in the middle of the 12th century (fig 182:A). It probably had a small chancel with an apse, simple, round-headed doorways in north and south, and small, round-headed windows. Open-timber roof or wooden ceiling. Only a fragment of the west gable remains (fig 123). An opening with tooled surround in the form of a cross or a quatrefoil, used later in east gable of tower (fig 113:b), may originally have been in the apse.

II. A powerful defence tower was erected during the second half of the 12th century at the west gable of the nave (figs 182:B, 101, 123 ff). It was probably lower than at present, and the upper part was of timber and served as belfry and archers' storey and watchtower. Internally the tower was divided into several storeys, separated from each other by barrel vaults. These vaults alternate in direction, so that the ground floor vaulting (demolished in 1870?) was east-west, the first floor vaulting north-south, and so on (figs 124, 126:a). This neutralised the vault thrust and, together with the thick walls, stabilised the tower. Staircases inside the walls led from one floor to another. There was no entrance from outside; only a small opening from the nave gave access to the ground floor, and a small doorway in the south-west corner of the nave (fig 121) led to the tower staircase and the upper storeys.

One remarkable detail which further confirms the character of the tower as a fortress is a shaft in the tower staircase, through which intruders could fall by way of a trapdoor (fig 123, 124, 126:a).

III. About the year 1200 the nave was vaulted with six cross vaults supported by square masonry piers, dividing the nave into two aisles (figs 182:C, 121). A doorway was made in the wall between the second (now first) floor of the tower and the nave attic. The space above the nave vaulting, to which the tower staircase led, could serve as a place of refuge and store-room. In the west pillar of the nave was a holy water basin (fig 144).

IV. During the first half of the 13th century the small apsidal chancel was replaced by a large, rectangular one (figs 182:D, 113–117, 120, 121, 135), the west wall of which stood

independently of the east gable of the nave (fig 121). This made the wall of the rood arch about ten feet thick. The old chancel and its altar were used as long as possible during the erection of the walls of the new chancel outside the old one.

The small rood arch was replaced by two tall, narrow arches separated by a powerful column. Parts of this column still remain (figs 112, 127–129).

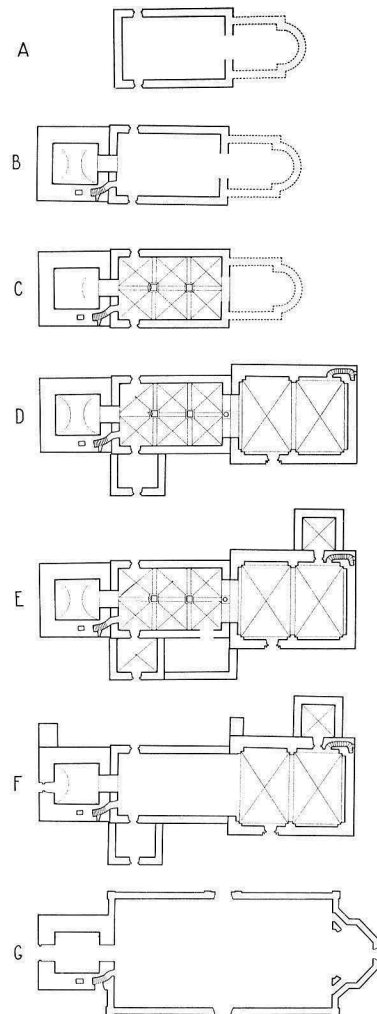

Fig 182. Kyrkans planutveckling, 1:1000. R Boström 1962, ritad av J Nõmmik 1967.

Development of plan of church.

The chancel portal had a carved, trefoil tympanum, and was flanked by colonnettes (figs 113, 114). It was similar to the portals still preserved in the churches at Glömminge, at Gärdslösa and Norra Möckleby on Öland, and portals at Gothem (*SvK*, Go IV, figs 93, 96). Parts of the tooled stone of the colonnettes still remain (figs 128–133).

The chancel had two cross vaults resting on pilasters, and above the vaults was a crenelated archers' storey. It is impossible to determine whether the latter was contemporary with the chancel or later (cf period V).

It was probably during this period that the top floor of the tower was built and equipped with belfry with colonnette openings (figs 113, 114). Tooled pieces of these colonnettes still remain (figs 128, 129).

The porch of the south portal of the nave (figs 113–116, 120, 135) belonged to period III or the following period. At first it probably had no vault, and had a simple doorway.

V. In the middle of the 13th century a small chapel, entered from the nave, was built east of the porch by the south wall of the nave (figs 182:E, 113, 114, 120:g). It was consecrated to St Otto (the Apostle of Pomerania, canonised 1189). During late medieval times it was used as a burial chapel (see period VII).

The vaulted vestry and the porch vaulting belonged to this or the following period (fig 182:E).

VI. 14th century. The vestry and vaulting in porch erected during period V or period VI. The crenelated archers' storey of the chancel may have been added during this period (cf period IV), as was the flèche on the tower (fig 113:b).

VII. Late medieval times. Judging by 15th century painted coats-of-arms, St Otto's chapel was used by the Bielke family as a burial chapel (fig 136).

As far as is known, no alterations were made during the 16th century, only maintenance and repairs of, among other things, the windows. A bell-tower, mentioned in 1591, may be the one shown in fig 113:a. The erection of a bell-tower implies that the church had acquired bells too large of the belfry in the stone tower.

VIII. 17th century. An opening was made in the west wall of the tower (fig 182:F), and the ground floor of the tower was used as a storeroom. Windows enlarged. Buttresses erected on north side of church. Bell-tower rebuilt 1699 (fig 37).

18th century. Buttresses repaired or rebuilt 1728 (figs 182:F, 116, 117, 120), immediately afterwards the north and west lychgates were erected (figs 115–117).

The east windows of the chancel were closed in conjunction with the acquisition of a reredos in 1762. A rebuilding of the tower was planned (fig 122), but was postponed; only a minor alteration was made to the tower so that the bells could again be hung in the belfry (fig 150).

Great alterations were made towards the end of the 18th century, owing to fissures in walls and vaults; the porch vaulting was demolished in 1792, St Otto's chapel in 1797, the nave vaulting was removed in 1799 and replaced by a wooden barrel vault. The double chancel arch replaced by a

single arch as wide as the nave; the column was broken down (fig 182:F).

IX. In 1825–26 the top part of the tower was rebuilt. The medieval belfry was replaced by the present one; on the top of the rebuilt storey was placed a cupola (figs 101, 102, 135, 126:a, 149, 151) designed by Axel Almfelt (fig 134), probably on the basis of an earlier design (fig 122).

X. The need for a larger church finally led to the demolition of the whole of the medieval church, except for the tower, and the erection of the present nave (figs 182:G, 149, 151) according to plans by F R Ekberg (fig 148). The vaulting of the ground floor of the tower was replaced by beams, the other vaults were pierced for wooden stairs, and the entrances (figs 118, 150) were closed.

XI. In 1939 the church was restored under the direction of Paul Boberg, architect, and Torsten Hjelm, artist. The tower was restored as far as was possible; the hole in the vault above the original first floor of the tower was repaired and the beams below removed. This gave the church a high and beautiful porch (figs 124, 126:a). The closed doorways were again opened (figs 118, 150).

STAINED GLASS

A stained glass window with the name Volter von Rose and a coat-of-arms with three red roses presented to the Kalmar Grammar School in 1779 may be the same as the fragment illustrated in fig 137.

PAINTING

Coats-of-arms (fig 136) were painted during the 15th century, probably in St Otto's chapel.

In 1713, Anders Björkman executed paintings in the chancel, and the interior of the church was painted in 1725 by Salomon Eek.

In 1800, after the great rebuilding at the end of the 18th century, the interior and furnishings of the church were painted gray, pale blue and white by And G Wadsten.

At the restoration of the present church in 1939, the colour scheme of the church was altered on the initiative of Torsten Hjelm.

FURNISHINGS

Outside the porch of the medieval church was a runestone, now disappeared (fig 106). A holy water basin was built into the westernmost pier of the nave (fig 144). A font, of which only the limestone shaft remains (figs 129) was probably from the 13th or first half of the 14th century. A censer (fig 145) and two sanctus bells (seen in fig 175) ca 1300 and end of 14th century respectively.

A Mary triptych of high artistic quality was acquired during the 15th century (figs 157–161), and a Peter shrine (figs 164–165). After a few decades the figure of Mary (figs 162–163) was replaced by a new one (figs 157–159). The rood, acquired about 1500 (figs 166, 167), is also of high quality. The present reredos (fig 156), by Anders

Dahlström the younger, was acquired in 1762. The same artist executed the sculptured angels on the pulpit (fig 142).

The pulpit (figs 138, 139) was probably made in 1596 by a Danish master from Jutland; it is the oldest known on Öland. The pulpit in the new church is contemporary with the church. There was no organ in the medieval church. The purchase of an organ (fig 143) was planned, but no organ was acquired. It was not until 1879 than an organ was installed in the new church (fig 168). It has been rebuilt since then.

A new font was made for the church in 1654 (fig 169) by Jordan Hansson (?), who also made a pillar to support the pulpit (fig 140). A wooden capital (fig 141) was made in the 17th or 18th century. When the new font had been installed, it was decided that the old one was to be used for the baptism of "illegitimate" children.

At the end of the 16th century, the church had three silver-gilt chalices, one with a copper foot. One of them was redesigned in 1691 (fig 170) by Hans Olofsson Sturk. The viaticum vessels (one seen in fig 175) were made in 1815. The church has several wafer boxes, one of silver, made in 1723 (fig 172), one of pewter, 1800 (fig 173) and one of painted wood, end of 18th century. A mid-18th century silver coffee pot is used as wine flagon (fig 171); it was presented to the church in 1799. Before then pewter flagons were used.

The bridal crown (fig 174, 175) dates from the 17th century, but did not become church property until 1800. In 1735, a pearl crown, now lost, was used instead. A bridal belt, bridal wreath and other bridal attire owned by the church were all sold in 1806.

A chandelier (fig 175), dating from the end of the 15th or beginning of the 16th century was presented to the church in the middle of the 17th century. Other lighting units (fig 175) were purchased during the 16th century, and several candelabra were acquired during the 18th century.

Of the once rich textiles of the church, lost partly during the wars of 1611 and 1677, now remain only a 15th century chasuble (figs 176, 177), a bridal canopy dating from 1809, and two collection bags, 1724 and 1861 (fig 175).

Among the funerary monuments are an early 17th century tomb (figs 107–111), the so-called priest-grave, end of 18th century (fig 112) and some beautiful gravestones, now in the floor of the new church (figs 36, 179, 181). A tablet from the year 1788 (fig 178) and one from 1791 (fig 146) are all that remain of the memorial tablets from the 18th and 19th centuries.

A large, early 19th century table, six chairs dating from 1733, two 17th century chests and a tall clock, 1851, are pieces of furniture still in existence.

The church tower was built for two bells (observe the holes in the vaults for two bell-ropes in fig 124). In 1560 one of the two bells was commandeered by the Crown, but a new one was soon obtained. One of the bells was probably taken during the war of 1611–1613; the age of the remaining bell is unknown; it was recast in 1699 by Gerhardt Meijer the elder and was then decorated with figure reliefs. In 1886 it was again recast by J P Forsberg. The great bell, cast in 1787 by G S Meijer, was recast in 1901 by J A Beckman.

I SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM, ÄR FÖLJANDE
PUBLICERAT OM ÖLAND:

Kyrkor på Öland. Inledning. Översikt av de skriftliga källorna. Öland
band I: 1, volym 108.

ÅKERBO HÄRAD:

Böda och S:t Olof, Öland band I: 2, volym 116.

Högby kyrkor, Öland band I: 3, volym 119.

Under utgivning:

Källa kyrkor, Öland band I: 4.

Under utarbetande:

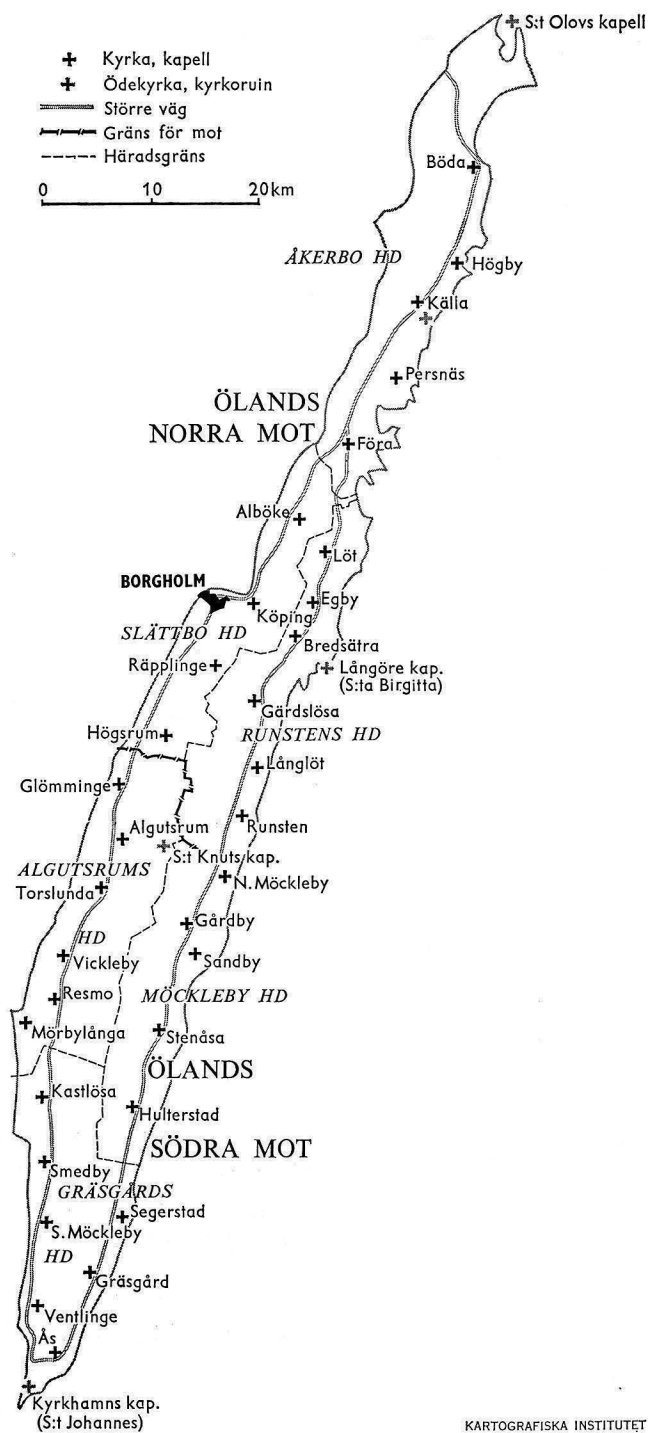
Persnäs, Föra.

VOLYM 119

ÖLAND

Band I, häfte 3

Åkerbo härad

KARTOGRAFISKA INSTITUTET